

ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi

Gumushane University
E-Journal of Faculty of Letters

Yavuz BAYRAM Fatma YILDIRMIŞ Önder DUMAN Kemal SAYLAN
Asiye KAKIRMAN YILDIZ Çağlayan DOĞAN Bayram NAZIR
Özgür YILMAZ Bekir OCAK Mümin HAKKIOĞLU

GÜZ 2016 - 7

MAVİ ATLAS
Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi

SAYI 7, GÜZ 2016

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir

İndeks Bilgileri

Türk Eğitim İndeksi (<http://www.turkegitimindeksi.com>)

İletişim Bilgileri

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Bağlarbaşı Mahallesi, Gümüşhanevî Kampüsü 29100

Gümüşhane/TÜRKİYE

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gumusmaviatlas>

gu.maviatlas@gmail.com

Tel: +90 456 233 74 06 (1726)

Faks: +90 456 233 74 06

Yayın Tarihi

30 Ekim 2016

ISSN

2148-5232

MAVİ ATLAS
E-Journal of Faculty of Letters at Gümüşhane University

ISSUE 7, FALL 2016

MAVİ ATLAS is a refereed journal

Indexation

Index of Turkish Education (<http://www.turkegitimindeksi.com>)

Contact Information

Gümüşhane University, Faculty of Letters,
Bağlarbaşı Mahallesi, Gümüşhanevî Kampüsü 29100
Gümüşhane/TURKEY

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gumusmaviatlas>

gu.maviatlas@gmail.com

Tel: +90 456 233 74 06 (1726)

Fax: +90 456 233 74 06

Publication Date

30 October 2016

ISSN

2148-5232

MAVİ ATLAS
Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi

SAYI 7, GÜZ 2016

GŞÜ Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi ve Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAL (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

Yrd. Doç. Dr. Seda ÖZSOY (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

Yrd. Doç. Dr. Ümit ÖZTÜRK (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Hasan AYIK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize/Türkiye)

Prof. Dr. Ksenija AYKUT (Belgrad Üniversitesi, Belgrad/Sırbistan)

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye)

Prof. Dr. Faruk BİLİCİ (INALCO, Paris/Fransa)

Prof. Dr. Kerima FİLAN (Saraybosna Üniversitesi, Saraybosna/Bosna-Hersek)

Prof. Dr. Âkif HÜSEYNLİ (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Bakü/Azerbaycan)

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale/Türkiye)

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL (Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Kamran TALATTOF (Arizona Üniversitesi, Arizona/ABD)

Yrd. Doç. Dr. Arif ÇİÇEK (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

Yrd. Doç. Dr. Engin GÖKÇÜR (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

Arş. Gör. Oğuz Han KARAHAN (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

Arş. Gör. Mesut KÜRÜM (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

Arş. Gör. Ahmet TÜZEN (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

Arş. Gör. Aslı ÜNER (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

MAVİ ATLAS
E-Journal of Faculty of Letters at Gümüşhane University

ISSUE 7, FALL 2016

Owner on the behalf of Faculty of Letters at GŞÜ & Head of the Editorial Board

Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

Editors

Assist. Prof. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAL (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

Assist. Prof. Dr. Seda ÖZSOY (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

Assist. Prof. Dr. Ümit ÖZTÜRK (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

Editorial Board

Prof. Dr. Hasan AYIK (Recep Tayyip Erdoğan University, Rize/Turkey)

Prof. Dr. Ksenija AYKUT (Belgrade University, Belgrade/Serbia)

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik University, Trabzon/Turkey)

Prof. Dr. Faruk BİLİCİ (INALCO, Paris/France)

Prof. Dr. Kerima FİLAN (Sarajova University, Sarajova/Bosna & Herzegovina)

Prof. Dr. Âkif HÜSEYNLİ (Azerbaijan National Acedemy of Sciences, Baku/Azarbaijan)

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU (Kırıkkale University, Kırıkkale/Turkey)

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL (Marmara University, İstanbul/Turkey)

Prof. Dr. Kamran TALATTOF (Arizona University, Arizona/USA)

Assist. Prof. Dr. Arif ÇİÇEK (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

Assist. Prof. Dr. Engin GÖKÇÜR (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

Res. Assist. Alperen GENÇOSMANOĞLU (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

Res. Assist. Oğuz Han KARAHAN (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

Res. Assist. Mesut KÜRÜM (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

Res. Assist. Ahmet TÜZEN (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

Res. Assist. Aslı ÜNER (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

MAVİ ATLAS
Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi

SAYI 7, GÜZ 2016

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Necmettin ALKAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye)
Prof. Dr. Yavuz BAYRAM (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Prof. Dr. Nazmiye Nazan BEKİROĞLU (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir/Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Âdem CEYHAN (Celal Bayar Üniversitesi, Manisa/Türkiye)
Prof. Dr. Menderes COŞKUN (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta/Türkiye)
Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN (Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye)
Prof. Dr. Erol GÖKA (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya/Türkiye)
Prof. Dr. Melek Dosay GÖKDOĞAN (Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla/Türkiye)
Prof. Dr. Eva Csato JOHANSON (Uppsala Üniversitesi, Uppsalla/İsveç)
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK (Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Kemal SAYAR (Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi, Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla/Türkiye)
Prof. Dr. Necmettin TOZLU (Bayburt Üniversitesi, Bayburt/Türkiye)
Prof. Dr. Yavuz UNAT (Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu/Türkiye)
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye)

MAVİ ATLAS
E-Journal of Faculty of Letters at Gümüşhane University

ISSUE 7, FALL 2016

Advisory Board

- Prof. Dr. Necmettin ALKAN (Karadeniz Teknik University, Trabzon/Turkey)
Prof. Dr. Yavuz BAYRAM (Ondokuz Mayıs University, Samsun/Turkey)
Prof. Dr. Nazmiye Nazan BEKİROĞLU (Karadeniz Teknik University, Trabzon/Turkey)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Osmangazi University, Eskişehir/Turkey)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat University, Elazığ/Turkey)
Prof. Dr. Âdem CEYHAN (Celal Bayar University, Manisa/Turkey)
Prof. Dr. Menderes COŞKUN (Süleyman Demirel University, Isparta/Turkey)
Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN (Uludağ University, Bursa/Turkey)
Prof. Dr. Erol GÖKA (Necmettin Erbakan University, Konya/Turkey)
Prof. Dr. Melek Dosay GÖKDOĞAN (Ankara University, Ankara/Turkey)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDÖĞAN (Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla/Turkey)
Prof. Dr. Eva Csato JOHANSON (Uppsala University, Uppsala/Sweden)
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, İstanbul/Turkey)
Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK (Bahçeşehir University, İstanbul/Turkey)
Prof. Dr. Kemal SAYAR (Marmara University, İstanbul/Turkey)
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN (Sakarya University, Sakarya/Turkey)
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR (Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla/Turkey)
Prof. Dr. Necmettin TOZLU (Bayburt University, Bayburt/Turkey)
Prof. Dr. Yavuz UNAT (Kastamonu University, Kastamonu/Turkey)
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA (Karadeniz Teknik University, Trabzon/Turkey)

MAVİ ATLAS
Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi

Hakem Kurulu (7/2016)

- Prof. Dr. Necmettin ALKAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet DOĞAN (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale/Türkiye)
Prof. Dr. Numan ELİBOL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir/Türkiye)
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye)
Doç. Dr. Erkan CEVİZLER (Atatürk Üniversitesi, Erzurum/Türkiye)
Doç. Dr. Fatih DEMİREL (Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye)
Doç. Dr. Erhan DURUKAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye)
Doç. Dr. Ümit KILIÇ (Atatürk Üniversitesi, Erzurum/Türkiye)
Doç. Dr. Bilal KIRIMLI (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye)
Doç. Dr. Asaf ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi, Erzurum/Türkiye)
Doç. Dr. Yusuf SÜMBÜLLÜ (Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum/Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet TOPAL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir/Türkiye)
Doç. Dr. Kaplan ÜSTÜNER (Harran Üniversitesi, Şanlıurfa/Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYYILDIZ (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Ramazan DURAN (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Osman EMİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Mümin HAKKIOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Yeşim IŞIK (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Aytaç ÖREN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize/Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Eyyub ŞİMŞEK (Aksaray Üniversitesi, Aksaray/Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Yakup TOPAL (Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye)

MAVİ ATLAS
E-Journal of Faculty of Letters at Gümüşhane University

Board of Referees (7/2016)

- Prof. Dr. Necmettin ALKAN (Karadeniz Teknik University, Trabzon/Turkey)
Prof. Dr. Ahmet DOĞAN (Kırıkkale University, Kırıkkale/Turkey)
Prof. Dr. Numan ELİBOL (Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir/Turkey)
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA (Karadeniz Teknik University, Trabzon/Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Erkan CEVİZLER (Atatürk University, Erzurum/Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Fatih DEMİREL (Uludağ University, Bursa/Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Erhan DURUKAN (Karadeniz Teknik University, Trabzon/Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Ümit KILIÇ (Atatürk University, Erzurum/Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Bilal KIRIMLI (Karadeniz Teknik University, Trabzon/Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Asaf ÖZKAN (Atatürk University, Erzurum/Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Yusuf SÜMBÜLLÜ (Erzurum Teknik University, Erzurum/Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet TOPAL (Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir/Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Kaplan ÜSTÜNER (Harran University, Şanlıurfa/Turkey)
Assist. Prof. Dr. Mustafa AYYILDIZ (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)
Assist. Prof. Dr. Ramazan DURAN (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)
Assist. Prof. Dr. Osman EMİR (Karadeniz Teknik University, Trabzon/Turkey)
Assist. Prof. Dr. Mümin HAKKIOĞLU (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)
Assist. Prof. Dr. Yeşim IŞIK (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)
Assist. Prof. Dr. Aytaç ÖREN (Recep Tayyip Erdoğan University, Rize/Turkey)
Assist. Prof. Dr. Eyyub ŞİMŞEK (Aksaray University, Aksaray/Turkey)
Assist. Prof. Dr. Yakup TOPAL (Gümüşhane University, Gümüşhane/Turkey)

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

Yavuz BAYRAM	Divan Şairlerinin Şiirle İlgili Benzetme ve İstiâreleri	1-35
Fatma YILDIRMIŞ	Trabzon Yöresi Yorgancılık Mesleğinde Sözlü Kültürün ve Türk Motiflerinin İzleri	36-54
Önder DUMAN	Maarif Yıllıklarına Göre Cumhuriyet'in İlk Çeyreğinde Gümüşhane'de Eğitim (1923-1950)	55-75
Kemal SAYLAN	Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Gümüşhane Doğumlu Memurlar Hakkında Bazı Tespitler	76-94
Asiye KAKIRMAN YILDIZ	Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Okuma Alışkanlığı Kazanmasında Rol Model Olarak Aile	95-112
Çağlayan DOĞAN	Çağdaş İngiliz Tiyatrosu Estetiğinin Değişen Algısı ve Mark Ravenhill	113-128

ÇEVİRİLER

Bayram NAZIR	Polonyalı Bir Subayın Türkiye Mektupları	129-149
Özgür YILMAZ	Marius Outrey'nin 1835 Yılında Trabzon'dan Erzurum'a Seyahati ve Erzurum Şehri Hakkında Raporu	150-167
Bekir OCAK	Fenelon'un "Aristonous" Adlı Eserinin Mülahhas Tercemesi ve Ahmed Faik Reşâd Bey	168-180

KİTAP DEĞERLENDİRME

Mümin HAKKIOĞLU	Bir Kaçış Öyküsü: Mim Kara'nın Doğuya Hüzün Turları	181-190
-----------------	---	---------

CONTENTS

ARTICLES

Yavuz BAYRAM	Divan Poets's Analogies and Metaphors Related to Poetry	1-35
Fatma YILDIRMIŞ	Traces of Oral Culture and Turkish Motifs in the Quilting Tradition of Trabzon	36-54
Önder DUMAN	Education in Gümüşhane in the First Quarter of Republic According to the Maarif Annuals (1923-1950)	55-75
Kemal SAYLAN	Some Observations about Gümüşhane Borneo Officials According to Sicill-i Ahval Registers	76-94
Asiye KAKIRMAN YILDIZ	Family as a Role Model on Developing A Reading Habit for Preschool Children	95-112
Çağlayan DOĞAN	The Changing Perception of Contemporary British Theatre Aesthetic and Mark Ravenhill	113-128

TRANSLATIONS

Bayram NAZIR	A Polish Officer's Letters about Turkey	129-149
Özgür YILMAZ	A Report of Marius Outrey on the Travel from Trabzon to Erzurum and on the City of Erzurum in 1835	150-167
Bekir OCAK	Summary Translation of Fenelon's Work Named "Aristonous" and Ahmed Faik Reşad Bey	168-180

BOOK REVIEW

Mümin HAKKIOĞLU	A Story of Escape: Mim Kara's Doğuya Hüzün Turları (Sorrow Tours to the East)	181-190
-----------------	---	---------

DİVAN ŞAIRLERİNİN ŞİİRLE İLGİLİ BENZETME VE İSTİÂRELERİ *

Özet

Divan şairlerinin poetikalarıyla ilgili çalışmalarda son yıllarda bir artış görülmektedir. Önceleri divan şairlerinin poetikaları konusunda, kendi değerlendirmeleri yerine modern araştırmacıların değerlendirmeleri dikkate alınmaktaydı. Günümüzde söz konusu çalışmaların artmasıyla, divan şairlerinin doğrudan kendi görüş ve değerlendirmeleri esas alınmaya başlanmıştır.

Bu makale ile divan şairlerinin poetikalarının belirlenmesi çalışmalarına bir katkı amaçlanmaktadır. Bunun için doğrudan divan şairlerinin görüş ve değerlendirmeleri esas alınmıştır. Bu bağlamda 16. yüzyılın önemli 11 divan şairi örneklem olarak belirlenmiştir. Söz konusu şairlerin divanları mısra mısra taranmış; elde edilen bilgi ve bulgular sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

Makalenin eksenini, divanı taranan şairlerin şiirle ilgili benzetmeleri oluşturmaktadır. Şüphesiz bu benzetmelerin bir bölümü teşbih, bir bölümü de istiâre yoluyla oluşturulmuştur. Söz konusu benzetmeler, divan şairlerinin şiiri sürekli *çiçek, su, inci, meyve, amber* gibi olumlu kavram ve öğelerle ilişkilendirdiklerini göstermektedir.

Diğer taraftan makalede yer verilmiş olan örnek şiirle ve bunlara ilişkin değerlendirmeler, divan şairlerinin kendi bakış açıları ve kültürel altyapılarıyla uyumlu bir poetikaya sahip olduklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla poetika eksenli çalışmalarda tutarlı sonuçların ortaya konabilmesi için divan şairlerinin görüşlerinin de dikkate alınması zorunlu hâle gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Poetika, Teşbih, İstiâre.

DİVAN POETS'S ANALOGIES AND METAPHORS RELATED TO POETRY

Abstract

In recent years, an increase is seen on studies about divan poets' poeticas. In the beginning, modern researchers' evaluations are considered instead of divan poets' own evaluations about divan poets' poeticas. Divan poets' own opinions and evaluations are started to be considered with increasing mentioned the studies.

* Bu makale, 1995 yılında tamamlanan yüksek lisans tezimizin bir bölümünün *güncellenip geliştirilmesiyle* hazırlanmıştır. Yazıda taranmış ve alıntı yapılmış olan 11 Türkçe divanın ait olduğu şairler şunlardır: Fuzûlî, Bâkî, Nev'î, Hayâlî, Taşlıcalı Yahyâ, Muhibbî, Vasfî, Usûlî, Helâkî, Hayretî, Amrî. Alıntı yapılan beytin künyesi, buldukları sayfalara göre değil divandaki sıralanışlarına göre, G.906-5 örneği şeklinde verilmiştir. Örnekteki ilk rakam ilgili nazım şeklini, ikinci rakam ise beytin sıra numarasını göstermektedir.

In this article, a contribution to the studies of determination of divan poets' poeticas' is intended. Therefore, divan poets' opinions and evaluations are considered directly. In this context, 11 divan poets of 16th century are determined as sample. Mentioned poets' divans are scanned stave by stave; obtained informations and documents are evaluated with a classification..

Divan poets' similes about poem which are scanned are made article's axis. Of course, some part of these similes are created with analogy, some are created with metaphor. Mentioned similes show that divan poets are associated the poem with affirmative concepts and elements such as *flower, water, pearl, fruit, ambergris*.

On the other hand, sample poems and evaluations in article are pointing that divan poets have a poetica which are compatible with their own perspectives and cultural infrastructure. Because of that, considering divan poets' opinions is compulsory for producing consistent results in studies with poetica axis.

Keywords: Divan Poem, Poetica, Analogy, Metaphor.

GİRİŞ

Tanzimattan sonraki dönem Türk şairlerinin poetikaları üzerinde birçok çalışma yapılmışken divan şairlerinin poetikaları üzerinde aynı ölçüde çalışma yapılmamıştır.¹ Bu anlamda kendi çapında bir katkı sağlamayı hedef edinen bu yazıda, 16. yüzyıl divan şairlerinden on birine ait Türkçe divanlarda yer alan poetik metinlerden (beyit, mısra, bend...)² yararlanılarak şiirle ilgili benzetmeler ele alınmıştır. Bu benzetmelerin bir kısmı teşbih, bir kısmı istiâre şeklinde yapılmıştır.

Aşağıdaki tabloda 16. yüzyıldaki bazı divan şairlerinin şiirle ilgili yaptıkları benzetmeler verilmiştir. Yazının bir anlamda özeti sayılabilecek olan tablo, bu itibarla aynı zamanda 16. yüzyıl divan şiirinde şiirle ilgili anlam çerçevesini de çizmektedir.

Tablo
Bazı 16. Yüzyıl Türkçe Divanlarına Göre Şiirin Anlam Alanı ve Anlam Çerçevesi³
<u>benzetme ögesi 1 (benzeyen): şiir, söz, şair</u>
şi'r, nazm, gazel, beyt, mısra', satr, sûtür, dîvân, fesâhat, belâgat, medh, nâme, san'at, ma'nâ, kasîde, na't, matla', nazîre
söz, kelâm, suhan, zebân, lisân, güftâr, lafz, nutk, nükte, güft ü gû, ta'bir, terâne
şâ'ir, nâzım, kalem, hâme, kilk, debîr, devât, bülbül, tûtî, suhan-gû, nâtık, ehl-i sanâyi', gazel-hân

¹ Söz konusu çalışmalara örnek oluşturmak üzere hazırlanan bir kaynakça yazının sonunda verilmiştir.

² Bu tür metinlere en çok *kasidelerin fahriyye bölümlerinde, gazellerin mahlas beyitlerinde, mesnevilerin sebab-i teliflerinde ve dibâcelerde* rastlanmaktadır.

³ Tablonun ilk bölümündeki kelimeler, şairlerin şiiri karşılamak üzere kullandıkları kelimelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu kelimeler, şiirle ilgili teşbih ve istiârelerde genellikle benzeyen öge (müşebbeh) olarak değerlendirilmiştir. İkinci bölümdeki kelimeler ise kendisine benzetilen öğelerden (müşebbehün bih) oluşmaktadır. Bu benzetme ögeleri, yazıdaki alt başlıklarda önce güncel Türkçedeki karşılıklarıyla, ardından da parantez içlerinde divan şairlerince kullanıldıkları biçimleri ve eş/yakın anlamlılılarıyla birlikte verilmiştir.

benzetme ögesi 2: (kendisine benzetilen)

doğal ve bitkisel öğelerle ilgili benzetme ve istiâreler

âb, âb-1 firâvân, âb-1 hayât, âb-1 kevser, âb-1 revân, âb-1 sâfi, âb-1 zülâl, ‘alef, ‘anber, ‘andelîb, akar su, ankâ, âteş, bâğ, bahr, bahr-1 revân, berg ü bâr, bülbül, doğan, şehbâz, gazâl, gıdâ, giyeh-i huşk, gonca, gül budağı, gül, gül-i sad-berg, gülzâr, hürşîd, hümâ, iklim, kebk, kişver, kulzüm, kût, lâle, lüce, mâ’-1 ma‘în, mâhî, mevc, meyve, minkâr-1 tûtî, mûr, mülk, nevâ, ney-şeker, nihâl, pençe-i mercân, per ü bâl, piyâz, serv, sûz, sünbül, şecer, şîr, tûtî, zâğ, zambak...

değerli maden ve eşyâyla ilgili benzetme ve istiâreler

altın, cevâhir, dürr, dürr-i ‘Aden, dürr-i bî-bahâ, dürr-i galtân, dürr-i semîn, dürr-i şeh-vâr, dürr-i yektâ, dürr-i yetîm, gevher, gümüş, la‘l, le‘âl, lü‘lü-yi ter, lü‘lü, rişte, sadef, silk, silsile, sîm ü zer, zer, zer-i hâlis, zînet...

‘alem, ‘asel, bâde, çerâğ, engübîn, evc, hancer, kand ü nebât, kasr, kibrît, lüle, mir‘atü’s-safâ, nâvek, nerdübân, niyâm, sefâyîn, şarâb, şekker, şemsîr, tabak, tîğ, tuhâf, tuhfe, yâdigâr, zırh...

değişik şahıslarla ilgili benzetme ve istiâreler

çâpük-süvâr, dilâver, emîr, gavvâs, husrev, leşker, mâlik, merd, mîr, pâdişâh, pehlevân, re‘îs, sâhir, sayyâd, sehâr, sipâh, sultân, yeniçeri...

1. Şiir Çiçeği (Çiçek, Ezhâr, Şükûfe)

16. yüzyıl divan şairleri, şiirle tabiat öğeleri arasında değişik açılardan ilişki kurmuşlardır. Örneğin aşağıdaki beyitlerin ilkinde Vasfî, şiiri gül bahçesine benzettiği gönlünden koparıp kış mevsiminde yârine armağan olarak gönderdiği güllerle ilişkilendirirken Nev‘î, şiiri tabiatın süt ve şekerle (şîr ü şeker) beslediği oğlu (tabî‘at-zâde) olarak nitelendirmektedir:

Gülşen-i tab‘ım kerâmâtından olmuştur bu kim
Sana gönderdim şitâ faslında güller armağan

Vasfî, K. 7-35

Şi‘r-i Nev‘î hüsn-i nazm u ma‘nî-i rengîn ile
Şîr ü şekker birle beslenmiş tabî‘at-zâdedir

Nev‘î, G. 152-5

Divan şiirinde şiirle en çok ilişkilendirilen doğal öğeler arasında çiçekler önemli bir yer tutar.⁴ Örneğin Bâkî aşağıdaki beytinde, şiirini altın saçan bir sümbüle benzettikten sonra diğer şairlerden üstün olduğuna dikkat çekmek için onların şiirlerine de kuru ot (giyeh-i huşk) yakıştırmasını uygun görmektedir:

Dûd-1 âhın yine Bâkî şerer-âlûd etti
Yâre ‘arz eyledi bir dâne zer-efşân sünbül

Bâkî, G. 267-5

Nazm-1 eşhâsa kıyâs eyleme Bâkî şi‘rin
Ola mı her giyeh-i huşke berâber sünbül

Bâkî, K. 26-43

⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Bayram 2001.

Diğer birçok divan şairi gibi Vasfî ve Muhibbî’de de şiir-sümbül ilişkisine rastlamak mümkündür. Aşağıdaki dizelerde Vasfî, sevgilinin zülfü imgesi eşliğinde divanını taze sümbüllerle süslediğini söylerken Muhibbî, divanındaki her bir beytin gül; her çizginin de sümbül olduğu kanaatindedir:

Zülfün evsâfında Vasfî bir gazel yazmış yine
Tâze sümbüllerle tezyîn eylemiş dîvânını

Vasfî, G. 88-8

Şi’rimin her beyti güldür hattı sümbülden nişân
Ey Muhibbî sümbüle bağlı gazel gül destedir

Muhibbî, G. 906-5

Şiirle münasebeti açısından, çiçekler arasında en büyük ilgiyi gül toplamıştır. Bu anlamda dalı, yaprağı, kokusu, bahçesi ile devrin hemen hemen bütün şairlerince kullanılmıştır. Örneğin Hayretî, bir beytinde âşık ve şair için bir simge olarak düşündüğü bülbülün (hezâr) gül gibi bir hoş gazel bağladığını söylerken başka bir beytinde şiirlerinin bulunduğu defter için “dîvân-ı gül” ifadesini kullanmıştır:

Rûzgârın çünkü bu vech ile gördü zînetin
Gül gibi bir hoş gazel bağladı ânide hezâr

Hayretî, K.16-18

Defter ü dîvân-ı gülden dâ’imâ eş’âr okur
Hânekâh-ı bâğda destân-serâ-yı rûzgâr

Hayretî, K.12-11

Taşlıcalı Yahyâ Bey, her elifini serviye benzettiği şiirindeki her kelimenin gül budağını hatırlattığını söylerken Nev’î, “gül-i sad-berg” ifadesini tercih ederek onu yaratılış bağından koparıp güzel bir hatıra olarak insaf sahiplerine sunduğunu söylemektedir:

Her kelime gül budağından nişân
Her elifi serv-i cinândan beyân

Taşlıcalı Yahyâ, MES. 20

Bâğ-ı tab’ımdan kopardım bu gül-i sad-bergi ben
Sundum insâf ehline bir yâdgâr-ı mu’teber

Taşlıcalı Yahyâ, K. 12-96

Muhibbî, gül gibi taze divanı sayesinde, nazm ehlinin şiir defterini düdürmekte, Vasfî yârin övgüsüne söylediği gül renkli gazellerle iftihar etmekte, Amrî ise bülbülün gagasını (minkâr-ı bülbül) yârin övgüsü için kalem olarak kullanıp divanını gül yapraklarından (berg-i gül) oluşturma gayretindedir:

Ey Muhibbî düdü şî’rin defterini ehl-i nazm
Gül gibi her yıl başında tâze dîvânım görüp

Muhibbî, G. 127-5

Midhatinde n’ola ger az olsa bu rengîn gazel
Kıymeti artar ne denli kim olursa az gül

Vasfî, G. 37-11

Hâmedir minkâr-ı bülbül medhine cânânımın
Berg-i gülden ideyin evrâkını dîvânımın

Amrî, G. 55-1

Bu tür beyitlerden başka Nev’î’nin beyitlerinde tespit edilen “gonca-i gül, gonca-i gülzâr-ı cinânî ve gül-i behişt”, Muhibbî’nin beyitlerinde tespit edilen “gülsitân, vakt-i gül, devr-i gül, gül defteri, mevsim-i gül”, Hayretî ve Bâkî’nin beyitlerinde tespit edilen “gül-i gülzâr” ve Hayâlî’nin beyitlerinde tespit edilen “ma’nî gülleri” gibi kelime ve terkipler de şiirle gül arasında ilgi kurulduğunu gösteren önemli ipuçları arasında zikredilebilir. Aşağıda bu tür beyitlerden birkaçı örnek olarak verilmiştir:

Mâ’îl etse kalbini n’ola hevâsı şî’rimin Gonca-i güldür sabâ esdikçe eyler iltifât	Nev’î, G. 30-4
Gül-i behişt iken eş’ârımız kıyâmettir Ayıklamakta ‘alef gibi her har-ı deccâl	Nev’î, MUK. 2-7
Bu Muhibbî şî’rine tan mı denirse gülsitân Vakt-i gülde gül gibi ter tâze bir dîvânı var	Muhibbî, G. 525-5
Devr-i gülde bu Muhibbî yine yârân şevkine Tâze tâze gül gibi rengîn gazeller bağlamış	Muhibbî, G. 1256-5
Bahâristân-ı tab’ında açıldı bir gül-i sûrî Hacîl eyler anın her bergi evrâk-ı gülistânı	Hayâlî, K. 14-30

Diğer yandan Nev’î bir beytinde şiirini sevgilinin destârı kenarına birkaç gülle birlikte iliştilmiş bir zambak goncası olarak nitelendirirken bir başka beytinde şiiri sevgilinin destârına takılan bir çiçek (şükûfe) olarak tanımlamaktadır:

Şî’rimin tûmârı Nev’î gûşe-i destârda San sokulmuş gonca-i zambakla birkaç dâne gül	Nev’î, G. 281-6
Bu şî’ri güzeller n’ola başında götürse Nev’î sokulur gûşe-i destâra şükûfe	Nev’î, G. 403-7

16. yüzyıl divan şairleri, şiiri sümbül, gül ve zambak gibi çiçekler yanında, zaman zaman başka çiçeklerle de ilişkilendirmişlerdir. Örneğin Muhibbî’den alınan aşağıdaki dizelerde şiirle lâle arasında yakın bir ilginin kurulduğu görülmektedir:

Sözü eş’âr-ı Muhibbî’yi yazıp ol varaka Sahn-ı gülşende yine eyledi inşâ lâle	Muhibbî, G. 2424-5
--	--------------------

2. Şiir Fidanı (Fidan, Nihâl), Şiir Meyvesi (Mîve)

16. yüzyıl divan şairleri, şiirlerini tanımlarken çiçeklerden başka “nihâl, şecer, serv, meyve” gibi başka bitkisel öğelerden de yararlanma yoluna gitmişlerdir. “Nihâl” kelimesini kullanmakla, şiirlerinin zaman geçtikçe daha da gelişip olgunlaşacağına da dikkat çekmeyi amaçlayan şairler, böylece aynı zamanda şiirlerin yeni bir hava ve yeni bir edâ kazandığını da vurgulamış olmaktadırlar. Örneğin Hayâlî ve Muhibbî’nin Türkçe divanlarından alınan aşağıdaki beyitlerde “bülbul ve ehl-i ‘aşk” imgeleri

eşliğinde, “nâzenîn ve tâze” olması açısından, şiiri bir fidan olarak tasavvur ettikleri anlaşılmaktadır:

Her nihâl-i nâzenîn oldu bir nazm-ı bülend
Bülbül-i destân-serâyın şâ‘ir-i sihr-âferîn Hayâlî, G. 23-2

Nahl-i gülden tâze terdir bu Muhibbî’nin sözü
Anın için ehl-i ‘aşk olan eder her bâr seyr Muhibbî, G. 757-5

Muhibbî bir beytinde genç bir fidan (nihâl-i tâze) olan şiirinin gece gündüz demeden gül açtığını söylerken başka bir beytinde şiir fidanında (nahl-i nazm) anlamın önemine işaret ederek şiirin ancak anlam meyvesiyle (meyve-i ma‘nî) değer kazanacağını vurgulamaktadır:

Şi‘r-i rengînim Muhibbî bir nihâl-i tâzedir
Eksik olmaz gice vü gündüz verir tekrâr gül Muhibbî, G. 1708-5

Nahl-i nazma ey gönül bil meyve-i ma‘nî gerek
Ma‘nî ger olmasa olmaz ana âb-dâr şi‘r Muhibbî, G. 965-6

Aşağıdaki ilk beytinde her bir gazelinin taze meyve olduğunu söyleyen şaire göre şiir fidanının anlam meyvesi vermesi önemlidir. Muhibbî’nin bu amaçla, sevgilinin tatlı dudağından (şîrîn leb) ilhâm aldığı görülmektedir. Ayrıca ikinci beyitte gönül bağından (bâğ-ı dil) bir ağaç yeşertip onda söz (kelâm) meyvesini yetiştirdiğini söylemektedir:

Gerçi Muhibbî her gazelin tâze meyvedir
Şîrîn lebini an ki dahi âb-dâr olur Muhibbî, G. 369-5

Muhibbî eyledim bâğ-ı dilimden bir şecer peydâ
Kelâmım meyvesin anda yetirdim âb-dâr ettim Muhibbî, G. 1872-5

Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Bâkî de Muhibbî gibi, şiirlerini ‘taze bir fidan’ olarak değerlendirmektedirler. Taşlıcalı Yahyâ Bey, şiirlerinin her bir dizesinin “nihâl-i tâze” olduğunu söylerken Bâkî şiirle meyve arasındaki ilişkiyi “nihâl-i ma‘rifet, meyve-i ter, gazel-i âb-dâr, meyve-i şi‘r ve bâğ” imge ve ifadeleri aracılığıyla dile getirmektedir:

Şi‘r-i Yahyâ’nın nihâl-i tâzedir her mısra‘ı
Encüm-i şehlâ gibi ucunda var yer yer mevc Taşlıcalı Yahyâ, G. 40-5

Bâkî nihâl-i ma‘rifetin meyve-i teri
‘Ârif katında bir gazel-i âb-dârdır Bâkî, G. 483-7

Âb-dâr olsa n’ola meyve-i şi‘r-i Bâkî
Urmadı kimse dahi bu bâğ içre kalem Bâkî, G. 280-5

Aşağıdaki beyitlerin ilkinde Nev‘î, şiiri meyve veren bir fidan (nahl-i meyve-dâr) olarak düşünürken Bâkî kalemin, elinde meyve veren bir fidan (meyve-dâr-ı belâgat), sevgilinin övgüsünün de ona meyve ve yaprak (berg ü bâr) olduğunu söylemektedir:

Bir nahl-i meyve-dâr-ı belâgat durur bu kim
Her şâh-ı mısra'ında biter berg ü bâr-ı feth Nev'î, K. 10-14

Destinde hâme fazl u belâgat nihâlidir
Medh ü senâ-yı şâh-ı cihân ana berg ü bâr Bâkî, K. 16-22

Aşağıdaki dizelerde de Hayretî, sevgilinin boyunu güzellik bahçesinde yetişmiş bir fidana benzettikten sonra sözlerini de bu fidanın meyve ve yaprağı olarak nitelendirmektedir. Böylece şair, şiirinin değerini de ifade etmiş olmaktadır:

Gülzâr-ı hüsn içinde boyu bir nihâl idi
Bu nutk-ı âb-dârı ana oldu berg ü bâr Hayretî, K. 21-11

3. Şiir Servisi, Şiir Ağacı (Servi, Ağaç, Şecer)

16. yüzyıl divan şairleri, şiirleriyle servi arasında ilgi kurarken sevgilinin boyunu temsil eden servinin uzun ve düzgün görünümünden yararlanmayı düşünmüşlerdir. Bunun yanında şiirin sırf bir gösteriş vasıtası olmadığına işaret etmek amacıyla da şiire 'meyve veren ağaç' yakıştırmalarını uygun görmüşlerdir. "Şiir-Fidan" bölümünde ele alınan 'fidan (nihâl)' benzetmesiyle, şiirlerinin daha çok 'yenilik ve orijinallik'lerine dikkat çekmek istemişken yetişmiş ve meyveye durmuş ağaç benzetmesiyle, şiirde anlama verilen önemi vurgulamak istemişlerdir. Örneğin Muhibbî'ye göre şair, meyve veren bir ağaçtır. Bahçıvan nasıl meyve vermeyen ağacı yetiştirmezse okurlar da içinde güzel anlamlar bulunmayan şiirlere ilgi göstermeyerek şairi cezalandırmış olacaklardır. Şair bu nedenle gönül bağında şiir ağacını yetiştirmiş ve onu söz meyvesiyle süslemiştir. Muhibbî, ikinci beyitte ayrıca şiirin içten gelen duygularla söylenmesi gerektiğine de dikkat çekmek istemiştir:

Çün gerekli ma'nîdir gel sözün kıl muhtasar
Dikmez anı bâğbân kim vermeye meyve şecer Muhibbî, TAH. 2-9

Muhibbî eyledim bâğ-ı dilimden bir şecer peydâ
Kelâmım meyvesin andan yetirdim âb-dâr ettim Muhibbî, G. 1872-5

Diğer yandan aşağıdaki beytinde Vasfî, şiir ağacının genç ve düzgün olduğunu ancak meyvenin ona bin türlü sıkıntı verdiğini söylemektedir. Yukarıda meyveyle anlam arasında kurulan bağlantı burada da göz önünde bulundurulursa Vasfî'nin bu beytinde anlamın şiirdeki yeri ve öneminden söz ettiği ve şiirle anlam arasındaki ilişkiyi kurmanın güçlüğüne değindiği söylenebilir:

Nazmım eşcârı egerçi ter ü mevzûndur lîk
Bir dem olmaz ki ana derd ü belâ vermeye bâr Vasfî, K. 8-25

Hayretî bir beytinde kasidesini servi bahçesi (bûstân-ı serv) olarak tanımlarken bir başka beytinde şiirlerinin her bir beytine servi demenin yerinde olacağını söylemektedir:

Bir bûstân-ı servdurur bu kasîde kim
Uğrar kenârına sanasın bî-hisâb âb Hayretî, K. 10-35

Serv oldu satrı sâyesi hat tohumdur nukât
Her beytime desem n’ola ey gül-‘izâr serv Hayretî, K. 11-21

Muhibbî de bir beytinde servinin endamı ve boyundaki düzgün görünümle şiirin vezni ve âhengi arasında ilgi kurarak şiirin servi gibi salınmasını istemektedir:

Her sözün mevzûn Muhibbî serv-kâmetler gibi
Salınıp her yana kılsın serv-veş refâtâr şi’r Muhibbî, G. 965-7

Hayâlî, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Hayretî ve Vasfî’den alınan aşağıdaki örneklerde de şiirle servi ve ağaç arasında değişik açılardan bağlantı kurulduğu görülmektedir:

Ben ol Hayâlî’yim ki beni egmeden cihân
Diktim bu nazm bâğına bir yâdigâr serv Hayâlî, K. 11-20

Her kelime gül budağından nişân
Her elifi serv-i cinândan beyân Taşlıcalı Yahyâ, Dîbâce. 20

Âb-ı revâna karşı durup râstı bu gün
Mevzûn okurdu bir gazel-i âb-dâr serv Hayretî, K. 11-4

Gelip durur yine ebkâr-ı hûb-efkârım
Çü serv her biri mevzûn nihâl ü şîrîn kâr Vasfî, K. 6-33

4. Şiir Bahçesi, Şiir Bağı (Gülşen, Bâğ, Gülistân)

Divan şairlerinin şiirle ilişkilendirdikleri tüm doğal öğelerin mekanı gülşen ya da bağıdır. Bahçıvanın çiçekleri sulayıp büyütmesi, fidanları meyveye hazırlaması gibi şair de şiirlerini olgunlaştırıp ehline kimi zaman bir çiçek, kimi zaman da taze, tatlı ve hoş bir meyve olarak sunmaktadır. Örneğin Muhibbî, daha önce de sözü edilen bir beytinde lâleye benzettiği şiirlerini “sahn-ı gülşen”de yetiştirdiğini söylemekte; başka bir beytinde ise güllere benzettiği şiirleriyle “vakt-i gül”de oluşturduğu divanını bir gül bahçesine (gülsitân) benzetmektedir:

Sözü eş’âr-ı Muhibbî’yi yazıp ol varaka
Sahn-ı gülşende yine eyledi inşâ lâle Muhibbî, G. 2424-5

Bu Muhibbî şi’rine tan mı denirse gülsitân
Vakt-i gülde gül gibi ter tâze bir dîvânı var Muhibbî, G. 525-5

Aşağıdaki beyitlerinden anlaşıldığına göre kendisini sevgilisinin gül bahçesinde (gülşen) bülbül ilan eden Muhibbî’yi sevgilisi de gülşenin konuşan bülbülü (bülbül-i gûyâ) olarak kabul etmiş görünmektedir:

Muhibbî bülbülündür gülşeninde
Okur medhini olmuştur hûş-âheng Muhibbî, G. 1480-7

Gül yüzü vasfını dilber işitip benden dedi
Bu Muhibbî gülşenimde bülbül-i gûyâ geçer Muhibbî, G. 517-5

Aşağıda verilen beyitlerin ilkinde Hayretî, kendisini Muhibbî kadar şanslı görmemiş olacak ki sevgilisine yalvararak kendisini reddetmemesini istemektedir. Çünkü sevgilinin gül bahçesine onun gibi bir “bülbül-i bâğ-ı belâgat” her zaman kolay kolay gelmeyecektir. Diğer yandan Hayretî’ye göre her yer bir zarâfet gülistanıdır. Hayretî, sevgilinin bahçesindeki görevini öylesine güzel ve içtenlikle yapmaktadır ki şaire göre bülbül bile onun nâlesini dinleyip sükûn bulabilecektir:

Hayretî’yi kılma red kim gülsitân-ı kûyuna
Ancılayın bülbül-i bâğ-ı belâgat gec gelir Hayretî, G. 85-5

Bir zarâfet gülsitânıdır bu yerler Hayretî
Sad-hezârân bülbül-i bâğ-ı belâgat kopar Hayretî, G. 47-5

Hayretî’nin dinlesin kûyunda her dem nâlesin
Bülbül-i gûyâ varıp gülşende şeydâlanmasın Hayretî, G. 345-5

Taşlıcalı Yahyâ Bey, yağmurun bahçeye canlılık getirmesinden ilhâmıla şiirlerinin de bulut gibi söz bağına canlılık ve hareketlilik getirdiği, böylece gönülleri ferahlattığı iddiasındadır:

Beytleri sanki sehâb-ı semâ
Verdi sözüm bâğına neşv ü nemâ Taşlıcalı Yahyâ, Dîbâce.15

Bâkî de Taşlıcalı Yahyâ Bey gibi kalemını kullanmadaki ustalığı ile bahar bulutunun bağı sulayıp yeşertmesi arasında bağlantı kurmaktadır. Diğer yandan Hayâlî’nin sözleri o kadar latif ve bereketlidir ki onlarla bir gül bahçesine benzettiği kâinatı (gülzâr-ı kâ’inât) sulamaya kalkışanlar bile olmuştur:

Ravza-i ‘ilm-i tarâvetde nem-i hâmem ile
Tâzeler gülşen-i bâğı nitekim ebr-i bahâr Bâkî, K. 23-31

Âb-ı letâfet ile Hayâlî kelâmını
Gülzâr-ı kâ’inâtı suvarmağa saldılar Hayâlî, G. 112-5

İncelenen divanlarda bu konuyla ilgili o kadar çok örneğe rastlanmıştır ki burada tamamını incelemek mümkün görünmemektedir. Ancak dikkat çekici bir kısmını örnek olarak gözden geçirmek yerinde olacaktır. 16. yüzyıl divan şairlerinin genel kanaatlerine göre şiir kendine uygun bir ortam ister ve aşağıdaki beyitlerden de anlaşılacağı gibi bu ortam gül bahçesi (gülşen, gülistân, gülzâr) ve bağ olmalıdır:

Vücûdun hâkini ter tut gözün yaşıyla ey Bâkî
Gül-i gülzâr-ı ma’nâ açılır ol âb u gilden bil Bâkî, G. 256-5
Elde mecmû’an gül-i gülzâr-ı vahdettir senin

Söyle ey murg-1 latîf-elhân-1 hôş-güftâr-1 ‘aşk	Hayretî, K. 7-37
Bahâristân-1 tab‘ında açıldı bir gül-i sûrî Hacîl eyler anın her bergi evrâk-1 gülistânı	Hayâlî, K. 14-30
Egerçi tab‘-1 şehbâzı felek-pervâzdır lîkin Zebânıdır belâgat bâğının murg-1 hôş-elhânı	Hayâlî, K. 22-22
Kıl Fuzûlî medhin ol şâhın ki bâğ-1 medhinin Bülbülü olurdu bulsa kuvvet-i güftâr gül	Fuzûlî, K. 9-58
Lahza lahza gülşen-i medhinde gûyâ olmasa Bülbül-i nutku Fuzûlî’nin hôş-elhân olmasın	Fuzûlî, G. 235-7

5. Şiir Suyu (Su, Âb-1 Zülâl, Âb-1 Sâfî)

16. yüzyıl divan şairleri, şiirlerini zaman zaman suya benzeterek bir yandan anlam bakımından saf ve berrak olduklarına işaret etmeyi amaçlarken bir yandan da suyun insan hayatındaki önemini kullanarak dolaylı yoldan da olsa şiirin gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Muhibbî’nin aşağıdaki ilk beytinde olduğu gibi böyle şiirler daima dikkat çekmişler ve hak ettikleri değeri bulmuşlardır. Aşağıdaki ikinci örnekten anlaşıldığı kadarıyla, saf su (âb-1 sâfî) benzetmesiyle şiirin duruluğuna dikkat çekmek amaçlanmış olmalıdır:

Âb-1 sâfîye müşâbih yine bir şi‘r dedim Dedi tahsînler anı göricek ehl-i safâ	Muhibbî, G. 94-6
Şi‘rin Muhibbî sâf suya benzedi senin Gördükte sandım âb-1 firâvân girih girih	Muhibbî, G. 2448-5

Taşlıcalı Yahyâ Bey de aşağıdaki beyitlerinde, şiirinin hoş sözlerden oluştuğunu ve insan ruhuna ferahlık verdiğini söylemek için “âb-1 zülâl” terkibinden yararlanmıştı:

Bahr-1 nazmımı lezîz eyledi bu lutf-1 kelâm Aktı bir bahr-1 revâna sanasın âb-1 zülâl	Taşlıcalı Yahyâ, K. 14-36
Sevâd-1 hattı Kadir gicesi midir ‘acebâ Ki turur anda zülâl-i me‘ânî-i rengîn	Taşlıcalı Yahyâ, K. 19-51

Amrî bir beytinde, şiirlerinin âb-1 zülâle benzemesinin hikmetini de açıklar: Şair, sevgilinin tatlı dudaklarını anlattığı için kalemi âb-1 zülâl akıtan bir çeşmeye dönmüştür:

Leblerin medhinde Amrî hâmesi Lüledir kim akıtır âb-1 zülâl	Amrî, G. 67-5
--	---------------

Bâkî de bir beytinde şiirindeki saflık ve duruluğu ifade etmek için âb-1 zülâl benzetmesine başvurmuştur. Onun kalemi de Amrî’ninki gibi gönül çeşmesinden âb-1 zülâl akıtmaktadır. Aşağıdaki son örnekte daha da ileri giden şair, gazeliyle âb-1 zülâl arasında bir mukayese yapmıştır. Ona göre gazelindeki letâfet âb-1 zülâlde bile yoktur:

Terâne eylese bülbül çemende güftârım Gelir önünde zemîn bûs ederdî âb-ı zülâl	Bâkî, K. 22-25
Dil çeşme-i belâgat ana lüledir kalem Âb-ı zülâl şi‘r-i selâset-şi‘ârdır	Bâkî, G. 482-4
Bâkî letâfet-i gazel-i âb-dârını Hakkâ budur ki görmedik âb-ı zülâlde	Bâkî, G. 114-6

6. Şiir Denizi (Deniz, Bahr, Kulzüm, Deryâ)

16. yüzyıl divan şairleri, şiirle deniz ve deniz unsurları (dalga, gemi, inci, mücevher, la‘l, dalgıç) arasında da münasebet kurmuşlardır. Sözü geçen unsurlar arasındaki uyumun yanı sıra, bu benzetmenin dönemin hemen hemen bütün şairlerince ilgi görmüş olması da ayrıca dikkat çekicidir. Daha önceki bölümlerde de bu uyum ve birlikteliğin geçerli olduğu göz önünde bulundurulursa çalışmamızın çıkış noktasını da oluşturan ‘divan şairlerinin de kendilerine özgü poetikalarının bulunduğu’ görüşü kuvvet kazanacaktır. Bugünkü karşılığıyla ‘şiir denizi’ (bahr-ı şi‘r, bahr-ı nazm, bahr-ı gazel...) ifadesine incelenen tüm divanlarda rastlanmıştır. Bu ifadeyi tercih edişlerinde şairlerin şiirin boyutuyla ilgili düşüncelerinin büyük payı vardır. Örneğin aşağıdaki beyitlerde Usûlî, şiir dünyasının genişliğini ifade etmek için denizin engin görünümünden yararlanmış; Taşlıcalı Yahyâ Bey ise diğer şairlere karşı üstünlüğünü vurgulamak üzere “şair-balık ve deniz-gazel” ilgilerine yer vermiştir. Diğer yandan Hayretî de kendi kendine seslenerek gönlünün, dolayısıyla da şiir dünyasının genişliğini göstermek için istifham ve tecâhül-i ârif sanatlarına başvurmuş ve şiirlerinin kaynağı olan gönlünü bir deniz olarak düşünmüştür:

Ey Usûlî sen kara topraktan alçaksın velî Bârekallâh sözlerin gevher dilin deryâ imiş	Usûlî, G. 54-8
Sükût eder şu‘arâ mâhî gibi ey Yahyâ Kaçan ki hâmemi bahr-ı gazelde söyletsem	Taşlıcalı Yahyâ, G. 268-5
Her sözün cân gûşuna bir gevher-i yek-dânedir Bilmezem ey Hayretî gönlün senin deryâ mıdır	Hayretî, G. 67-7

Görüldüğü gibi Hayretî, “söz, gevher, gönül, deryâ” kelimeleri arasında kurduğu bağlantıyla bir yandan şiirlerinin kıymetini, bir yandan da şiire karşı sahip olduğu geniş yeteneklerini dile getirmektedir. Vasfî de bir beytinde sevgilisinin bir anlık iyiliğine karşı bütün dünyayı onu anlattığı şiir deniziyle doldurabileceğini söylemektedir:

Bahr-ı şi‘rimle cihân pür ola vasfin gevheri Ger benim Vasfî diye bir kez anarsan adımı	Vasfî, G. 92-5
--	----------------

Aşağıdaki beyitlerde Nev‘î, terbiye ettiği mücevher değerindeki şiirlerinin güzelliğini anlatmak için “bahr-ı letâfet”; Usûlî ise şiirlerindeki orijinalliği ve geniş hayal gücünü göstermek için “bahr-ı eş‘âr” terkibine yer vermiştir:

Bahr-ı letâfet içre güher görmek istesen
Nev‘î sözünü dinle kelâm-ı edîbi gör

Nev‘î, G. 61-7

Bahr-ı eş‘ârına dalsın ma‘nî-i hâs isteyen
Ey Usûlî çün bulunmaz degme bir deryâdır

Usûlî, G. 25-11

Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere Bâkî, Hayâlî, Nev‘î ve Taşlıcalı Yahyâ Bey gibi bazı şairler de bu tür terkipleri (bahr-ı eş‘âr, bahr-ı nazm, bahr-ı gazel, kulzüm-i nazm) “şiir sahası, sanat dünyası” anlamlarında kullanmışlardır:

Bahr-ı eş‘âra yeter urdu sûtür emvâcın
Demidir k’ide du‘â dürlerini zîb-i kenâr

Bâkî, K. 19-52

Bahr-ı nazm içre Hayâlî göricek dürr-i yetîm
Verdi fer terbiyet-i mihri ile şâh sana

Hayâlî, G. 15-5

Çü Nev‘î bahr-ı nazm ile ezelden âşinâsın sen
Şinâverlik edip dâ‘im dil-i efgârdan çıkma

Nev‘î, G. 463-5

Bahr-ı gazelde yüze gelir kimse kalmadı
Yahyâ olalı nazm-ı güher-bâra âşinâ

Taşlıcalı Yahyâ, G. 8-5

Bahr-ı nazm, bahr-ı şi‘r, bahr-ı suhan, bahr-ı me‘ânî, bahr-ı gazel, me‘ânî bahrı, bahr-ı eş‘âr... gibi terkiplere örnek olabilecek pek çok beyit olsa da aşağıda bunların yalnızca bir kısmı verilmiştir. Ayrıca bunlardan başka Nev‘î ve Bâkî’den alınan son üç örnekte yer alan “sefâyîn-i nazm, sefâyîn-i eş‘âr ve re‘îs-i bahr-ı nazm” terkipleri de bu anlamda dikkat çekicidir:

Bu bahr-ı nazmı lezîz eyledi kelâm-ı latîf
Muhîte cânib-i cennetten aktı mâ‘-ı ma‘în

Taşlıcalı Yahyâ, K. 19-43

Bahr-ı eş‘ârıma bir cisr-i latîf oldu hemîn
Her ne beyti ki dedim şevk ile ferden ferdâ

Taşlıcalı Yahyâ, K. 31-18

Eger rûzgârım olursa muvâfık
Kılam bahr-ı nazma güherden sevâhil

Nev‘î, KIT. 57-14

Dal me‘ânî bahrına yârâna gönder cevheri
Diyeler nazm ehli hakkâ böyle kemter görmedik

Muhibbî, G. 1563-7

Kapına hizmet için geldi bahr-ı şi‘rinden
Dizin dizin güher-i âb-dâr eder îsâr

Vasfî, K. 1-36

Beyt-i nazmım benim ol bahr-ı suhandır Nev‘î
Oldu ka‘rında anın gevher-i ma‘nâ hâdis

Nev‘î, G. 35-5

Çekildi şark ile garba sefâyîn-i nazmın
Sana musahhar olaldan basît-i milk-i buhûr

Nev‘î, K. 22-38

Umarın ilte her dürr-i pâkin Şark u garba sefâyîn-i eş‘âr	Nev‘î, TRC. 6-52
Re‘îs-i bahr-ı nazm oldum bugün ‘âlemde ey Bâkî Gazel demek senin tab‘-ı dür-efşânında kalmıştır	Bâkî, G. 487-5

7. Şiir Dalgası (Dalga, Mevc, Lücce)

Divan şairleri, “mevc” (dalga) kelimesiyle daha çok şiirlerindeki duygusallıklarını ve heyecanlarını dile getirmeyi amaçlamışlardır. Örneğin aşağıdaki beyitlerde Hayâlî’nin gönlündeki çalkantı ve coşkunluklar, şiirlerindeki dizeler olarak ortaya çıkmaktadır:

Hayâlî’nin dili deryâya benzer Sütûr-ı şi‘ridir emvâc-ı deryâ	Hayâlî, G. 3-5
Bahrız Hayâlî mevcimiz oldu sütûr-ı nazm Merdüm-rübâ neheng ile pürdür kenârımız	Hayâlî, G. 194-5

Hayâlî başka bir beytinde benzetmenin yönünü değiştirerek hüsn-i talil eşliğinde denizin o kadar çalkalanmasına, hırçınlaşmasına rağmen kendi güzel yaratılışının saçtığı inci ve mücevherleri saçamadığına dikkat çekmektedir:

Bahr çalkandı aşağı yukarı olmadı Lücce-i tab‘-ı Hayâlî’ye bedel gevher pâş	Hayâlî, G. 222-5
--	------------------

Taşlıcalı Yahyâ Bey’in şiirindeki her bir satır ise ‘aşk denizinin dalgaları’dır (emvâc-ı bahr-ı ‘aşk) ve aşağıdaki ikinci beyitten anlaşıldığı kadarıyla onun her beyti denizin dalgaları gibi yavaş yavaş büyümüş, güzelleşmiştir:

Sütûr-ı nazmıdır emvâc-ı bahr-ı ‘aşkı Yahyâ’nın Gözü nâr-ı tecellâda dili Tûr-ı temennâda	Taşlıcalı Yahyâ, G. 391-5
Peyâpey oldu her beyti mu‘allâ Sütûr ile misâl-i mevc-i deryâ	Taşlıcalı Yahyâ, İstanbul ŞEHR. 320

Bâkî’nin dizeleriyle oluşturduğu dalgalar, şiir denizinin sahilini dövmektedir. Şair böylece sahili inci ve mücevherlerle süslemektedir. Bunu ifade etmek için bir beytinde “bahr-ı eş‘âr, sütûr emvâcı, dürr ve zîb-i kenâr”; bir başkasında da “kenâr-ı bahr-ı nazm, dürr, sütûr-ı defter-i şi‘r ve emvâc-ı deryâ” gibi kelime ve terkiplerden yararlanmış ve dikkatleri bunlar arasında kurduğu bağlantıya çekmeye çalışmıştır:

Bahr-ı eş‘âra yeter urdu sütûr emvâcın Demidir k’ide du‘â dürlerini zîb-i kenâr	Bâkî, K. 19-52
Kenâr-ı bahr-ı nazma yine dürler dizmiş ey Bâkî Sütûr-ı defter-i şi‘rin meger emvâc-ı deryâdır	Bâkî, G. 472-5

Daha önce incelenen beyitlerinde şiiri aşk denizinin dalgaları olarak nitelendiren Taşlıcalı Yahyâ Bey, aşağıdaki beyitlerinin ilkinde gazeli güzellik denizi (bahr-ı

melâhat), dizeleri (sütûr) de bu denizin dalgaları (emvâc) olarak nitelendirirken ikinci beyitte şiiri, yârin kaşığı gibi güzellik denizinin dalgasına (bahr-ı melâhat mevci) benzetmektedir:

Gazel bahr-ı melâhattır sütûr emvâcıdır anın
Me‘ânî ‘aynı ile vâridât-ı cânib-i Me‘vâ Taşlıcalı Yahyâ, G.1-2

Yârin ebrûsu gibi bahr-ı melâhat mevci
Yaraşır olursa manzar-ı ülü’l-ebâr şi‘r Taşlıcalı Yahyâ, G.108-3

8. Şiir İncisi (İnci, Mücevher, La‘l, Dürr, Güher, Lü’lü)

Divan şairleri, şiiri tanımlarken en çok “dürr” ve “güher” kelimelerinden yararlanmışlardır. Bu iki kelime, bazı beyitlerde bir arada, bazı beyitlerde de ayrı ayrı kullanılmıştır. İncelenen divanlarda ortalama yüz elli kadar beyitte, şiirin bu iki ögeye benzetilmiş olması dikkat çekicidir. Ancak çalışmamızın boyutları ölçüsünde, bu örneklerin ancak küçük bir bölümünün değerlendirmesine yer vermek mümkün olmuştur. İncelenemeyen beyitlerin bir kısmına da bölüm sonunda yer verilmiştir. Muhibbî, her sözünün inci kıymetinde olduğunu söyleyip gönlünü engin bir denize benzettiği aşağıdaki beyitte bu bölümde dikkat çekmeye çalışılan “şair gönlü-deniz” ve “şiir-gevher” ilişkisini ortaya koymaktadır:

Her ne söz kim söyledin bir gevher-i yek dânedir
Ey Muhibbî yohsa bu gönlün senin deryâ mı ki Muhibbî, G. 2764-5

Muhibbî’nin bundan başka şiir için kullandığı “dürr-i ‘Aden” ve “dürr-i yetîm⁵” terkipleri de ilgi çekicidir. Sözlük anlamı ‘bulunmaz, eşsiz inci’ olan “dürr-i yetîm” ifadesi, aynı zamanda Hz. Peygamber için de sıfat işleviyle kullanılan bir terkip olması açısından da değerlendirilmelidir:

Okudun lü’lü dışından ey Muhibbî çün hadîs
Anın için oldu eş‘ârın senin dürr-i ‘Aden Muhibbî, G. 2120-5

Çün dürr-i yetîm oldu yine nazm-ı Muhibbî
Cânâ anı tak gûşuna yek dâne salınsın Muhibbî, G. 2245-5

Vasfî’nin “Söz cevherlerim, denizin kulağına gitse sadef gibi ağzımı incilerle doldururdu.” ve Bâkî’nin “Derya, sadefin kulağını söz incinle süslemek için duvarın arkasından sözünü dinler.” dediği beyitleri de, Muhibbî’nin yukarıdaki düşünceleriyle uyum göstermektedir:

⁵ Dürr-i yetîm : “Nâdirü’l-vücûd olan büyük, a‘lâ inciye denir ki derûn-ı sadeft e yetîm, yani ferd ü yegâne olarak tekevvün etmekle büyük olup dânesi üç miskâl mikdârı olduğu mervîdir.” [Nuhbe Şerhi, 253]. Dürr-i yetîm tâbiri kinâyeten Peygamberimiz hakkında da kullanılır. (Onay, 1992)

Erse sözüm güherleri deryâ kulağına
Ağzım sadef gibi pür ederdi le‘âl ile Vasfî, G. 85-7

Sadef gûşun müzeyyen kılmağ için dürr-i lafzından
Kelâmın istimâ‘ eyler pes-i dîvârdan deryâ Bâkî, K. 28-16

Aşağıdaki beyitlerde Hayâlî, istiâre yoluyla “şair-sadef” benzerliğine yer verirken Nev‘î, sevgilinin dişlerini (dendân) anlattığı şiirinin nazım ehli için şiir denizine (bahr-ı eş‘âr) düşmüş saf inci olduğu kanaatindedir:

Tab‘-ı Hayâlî eyleyicek dürr-i nazm fâş
Daldı sadefler ol gam ile bahr-ı fikrete Hayâlî, G. 512-5

Nigârın Nev‘îyâ dendânı vasfı ehl-i nazm içre
Dür-i nâ-süftedir gûyâ ki düşmüş bahr-ı eş‘âra Nev‘î, G. 441-5

Güzel sözün cevher değerinde olduğunu söyleyen Bâkî, cevherin az bulunduğuna da işaret ederek şiirinin eşsiz oluşunun sebebinin de açıklamaya çalışırken Taşlıcalı Yahyâ Bey, şiirini okuyanların hayretler içinde kalacaklarından emin olduğu için “Maârif cevherini cahilin kulağına takma; cevher gibi sözümü dinle de hayret denizine dal.” demekten kendini alamamaktadır:

Çok olmaz bu tarzda gazel Bâkiyâ
Güzel söz güherdir güher az olur Bâkî, G. 504-5

Ebr-i nîsân gibi bu kilik-i güher-bârına
Eyledi gûş-ı cihânı sadef-i dürr-i semîn Bâkî, K. 27-27

Ma‘ârifin güherin takma gûş-ı nâdâna
Sözüm cevâhirini dinle bahr-ı hayrete dal Taşlıcalı Yahyâ, K. 20-29

Fuzûlî aşağıdaki beytinde sözleriyle Hz. Peygamber’i övdüğü için şiirlerinin nisan ayındaki buluttan düşen çiy tanesi (şebnem) gibi inci derecesine yükseldiğini söylemektedir:

Yümn-i na‘tinden güher olmuş Fuzûlî sözleri
Ebr-i nîsândan dönen tek lü‘lü-i şeh-vâre su Fuzûlî, K. 3-27

“Dürr” ve “güher” kelimelerinden başka “lü‘lü” ve “le‘âl” kelimelerinin de “şiir-inci” ilgisini dile getirmede kullanıldığı görülmektedir. Amrî’nin, sevgilinin la‘le benzeyen dudağının arzusuyla söz söylemeye başladığında can ipliğine inciler dizdiğini söylediği aşağıdaki dizeleri bu tür beyitlere bir örnek oluşturmaktadır:

Leb-i la‘lin ile güftâra gelsen
Dizersin rişte-i cânda le‘âli Amrî, G. 130-8

Usûlî şiirlerinin inci değerinde olduğuna işaret etmek için aşağıdaki beytinde “lü’lü” kelimesinden yararlanırken Muhibbî, sözlerinin inci ve mücevherden bile değerli olduğunu iddia ettiği dizelerinde “la’l” kelimesine yer vermiştir:

Tab‘-ı dür-bârn Usûlî bahr-ı ‘irfân olduğun
Sözlerin lü’lü-yi şeh-vâr olmayınca bilmedin

Usûlî, G. 73-8

Dürr ü cevherden dahi yegdir Muhibbî sözleri
Vereyim gûş eyleniz ol la‘l-i kânından haber

Muhibbî, G. 1043-5

Aşağıda şiirle (nazm, suhan, gazel...) inci ve mücevher (la‘l, dürr, güher, lü’lü...) arasında ilgi kurulan beyitlerde yararlanılan değişik münasebetler (benzetme, bağdaştırma, istiâre, tenasüp...) bir leff ü neşr kompozisyonu şeklinde bir arada verilmiştir. Bu münasebetler, sözü edilen ilginin sağlam bir zemine oturtulması ve daha da anlam kazanması açısından etkilidirler:

Tablo 5: Şiir-İnci İlgisi Açısından Etkili Olan Benzetme ve Bağdaştırmalar							
şiir	şair	elfâz	‘ulûm	ma‘rifet	tab‘, gönül, dil	leb, dendân, şebnem	kulak
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
dürr ü güher la‘l lü’lü le‘âl	gavvâs	tabak	bahr	deryâ	bahr, deniz	la‘l, sade, lü’lü, dürr	sade

Konuyla ilgili pek çok örnek arasından seçilmiş beyitlerin bir kısmı aşağıda verilmiştir. Beyitlerde “elfâz, nazm, hayâl-i hâs, kelâm, şi‘r, suhan, söz, ma‘nâ ve nazm-ı pâk” ile “dürr-i ‘Aden, dürr-i bî-bahâ, dürr ü gevher, güher, dürr ü le‘âl, dürr, gevher, cevâhir, mercân, lü’lü-yi ter” gibi ögeler arasında genellikle benzetme ve mukayeseye dayalı yakın bir ilginin kurulduğu görülmektedir. Bu arada “bahr, diş, leb, bahr-ı ‘ulûm, dehen, sade, gûş-ı kâ’inât, ma‘rifet deryâsı, kân, tabak, nisâr etmek, şermden kızarmak” gibi imgelerin, kısaca şiir-inci ilgisi olarak değerlendirilebilecek bu münasebeti destekledikleri ve beyitlerdeki “şiir, deniz, inci, diş, dudak” kompozisyonunu (tenasüp) tamamlayan bir işlev gördüklerini de söylemek mümkündür:

Kim görse bu elfâz ile nazmımı Muhibbî
Tahsînler ede diye ki yeg dürr-i ‘Aden’den

Muhibbî, G. 2099-5

Bir bahrdır bu nazm-ı latîfim ki fi‘l-mesel
Oldu hayâl-i hâsım ana dürr-i bî-bahâ

Taşlıcalı Yahyâ, K. 24-50

Ey Muhibbî dişleriyle leblerin zikr eyledin
İşiten dedi kelâmın dürr ü gevherden lezîz

Muhibbî, G. 362-7

Bana söyletsin sözü vasf-ı leb-i yâr isteyen Şi’rime kılsın nazar nazm-ı güher-bâr isteyen	Hayâlî, G. 395-1
Fi’l-mesel zât-ı şerîfidir anın bahr-ı ‘ulûm Deheni şekl-i sadeftir suhanı dürr ü le’âl	Hayâlî, K. 18-11
Doldu ey Yahyâ dür-i nazmınla gûş-ı kâ’inât Ma’rifet deryâsısın söz gevherinin kânısın	Taşlıcalı Yahyâ, G. 354-5
Getirdiler yine elfâzdan tabaklarda Kapında etmege ma’nâ cevâhirini nisâr	Vasfî, K. 6-35
Görüp bu türlü türlü nazm-ı pâkim şermden Bâkî Kızardı pençe-i mercân bozardı lü’lü-yi ter hem	Bâkî, G. 591-5

9. Şiir Altını (Altın, Gümüş, Sîm ü Zer)

Yukarıda görüldüğü gibi, şiiri pek çok beyitte inci ve mücevhere benzeten divan şairlerinin, şiirlerini altın, gümüş ve zümrüte benzettikleri beyitlerle de zaman zaman karşılaşmak mümkündür. Örneğin Bâkî, kalemini kırmızı bir kibrite (kibrît-i ahmer) benzettiği aşağıdaki beytinde, şiirlerindeki renkli anlamlardan yola çıkarak onları saf altın (zer-i hâlis) olarak tanıtmaktadır:

Zer-i hâlis gibi rengîn olup gitmekte eş’ârın Elinde hâme ey Bâkî meger kibrît-i ahmerdir	Bâkî, G. 457-5
--	----------------

Nev’î, bir beytinde “dînâr”la sözü karşılaştırıp şiir söylemeyi sevgili yolunda para harcamaya benzetirken başka bir beytinde sevgilisi uğruna şiirler saçtığını söylemektedir:

Çün degül vuslat müyesser etme sen dînâr harc Söz güherdir eyleme ey ‘âşık-ı dînâr harc	Nev’î, G. 41-1
Nisâr ettim dürr-i nazmım yolunda Eser eyler nisâr-ı sîm ü gevher	Nev’î, K. 20-30

Nev’î başka bir beytinde gazel söylemek için çimenin şaire zümrüt bir minder (bisât-ı zümürüdîn) vazifesi gördüğüne işaret ederek dikkatleri fiziksel şartların şairin iç dünyası üzerindeki etkisine çekmeyi amaçlamıştır:

Oldu çemende şimdi bisât-ı zümürüdîn Nazm ehline gazel demege tâze bir zemîn	Nev’î, G. 371-1
---	-----------------

Aşağıdaki dizelerde Taşlıcalı Yahyâ Bey, şiirinin her bir mısramın altına benzer bir kılıç (zer-nişân tîğ) olduğu; Bâkî ise altından nazım elbisesiyle (hil’at-ı nazm) dünyayı örttüğü iddiasındayken Muhibbî, kâtiplerin şiirlerini altın suyuyla yazdıklarını söylemektedir:

Şi‘rimin her mısra‘ı vasfında ey Yahyâ anın
Zer-nişân bir tığdır gûyâ sevâd-ı hat niyâm

Taşlıcalı Yahyâ, G. 253-5

Tab‘-ı sâhir-pîşene Bâkî gönüller meyl eder
Şekker-i şi‘r-i dil-âvîzin meger efsûnludur
Derme çatma geydirir iller libâsı şi‘rine
Hil‘at-ı nazm-ı cihân-gîrin senin altınlıdır

Bâkî, KIT. 17

Altın su ile şi‘r-i Muhibbî‘yi yazalar
Zerdûz-vâr san‘at-ı nazm içre zer-keşân

Muhibbî, G. 1785-7

Şiiri inci, mücevher, altın gibi değerli eşyalara benzeten şairlerin, şairi de “sarrâf” olarak düşünmeleri doğaldır. Gerçekten divan şairleri, sözü bir hammadde gibi değerlendirmişler ve onu bir kuyumcu titizliğiyle işleyerek güzel ve pahalı inciler, mücevherler elde etmişlerdir. Taşlıcalı Yahyâ Bey aşağıdaki dizelerinde bundan dolayı kendi kendine seslenerek düşüncesinin söz cevherine sarrâf olduğunu söylerken Muhibbî, “sarrâf” kelimesini ‘şiirle uğraşanlar, şiirden anlayanlar’ anlamında kullanmıştır:

Cevâhir-i suhana oldu fikretim sarrâf
Gerek ki kıymetimiz biline olup tahsîn

Taşlıcalı Yahyâ, K. 19-48

Gördü sarrâf-ı cihân şi‘r-i Muhibbî‘yi dedi
Kıymet-i cevheri bu nazm-ı güher-bâr sıdı

Muhibbî, G. 2686-5

Aşağıdaki beytinde kendini tatlı sözlü bir papağana (tûtî-i şîrîn-suhan), şiiri açık istiâre yoluyla mücevhere benzeten Usûlî, karşımıza bu kıymetli mücevherlerden anlayan bir sarraf kimliğiyle çıkmaktadır:

Bugün bir tûtî-i şîrîn-suhansın
Ki bu gevherlerin sarrâfı sensin

Usûlî, Yenice ŞEHR. 97

10. Şiir Şarabı (Şarâb, Mey, Mül, Bâde)

Pek çok beyitte şiiri “âb-ı hayât” ve “âb-ı zülâl”e benzettikleri görülen divan şairleri, şiiri bazı beyitlerde de şaraba benzetmişlerdir. Divan şairlerinin bu yakıştırmaları, şiirin insan ruhunda oluşturduğu güzel duygulardan kaynaklanmaktadır. Bu benzetmeyle şairler, aslında şiirin insana ilhâm verme, duygularını dile getirme gibi niteliklerine dikkat çekmeyi amaçlamışlardır. Örneğin aşağıdaki beytinde Hayâlî, insanı neşelendirmesinden yola çıkarak, şiiri için “bâde” ifadesini kullanmıştır:

Hayâlî nazmının her nüktesinden neş‘e tahsîl et
Hakikat câmı içre bâde-i bezm-i ezeldir bu

Hayâlî, G. 460-5

Taşlıcalı Yahyâ Bey aşağıdaki beyitlerin ilkinde şiir-şarap benzetmesini şiirin insan ruhuna getirdiği canlılık ve coşku nedeniyle tercih etmekte; ikinci beyitte bu benzetmeyi “şarâb-ı nazm”

terkibiyle dile getiren Nev‘î ise son örnekte âşığın aşkını dile getirmesinden dolayı şair ırkının damarlarında ezelden beri kan yerine sevgi şarabının (şârâb-ı mahabbet) dolaştığını söylemektedir. İstisnasız bütün divan şairlerinin şiirlerinde, kendilerini âşık olarak tanıtmalarının bir hikmeti de bu olsa gerektir:

Mahabbet ehline cânlar bağışlar ey Yahyâ
Şârâb-ı nâba bedeldir bu şi‘r-i rengînim Taşlıcalı Yahyâ, G. 290-5

Şârâb-ı nazmı içer zarf-ı harf ile Nev‘î
Harîf olur ana devr içre şimdi şâ‘ir yok Nev‘î, G. 232-5

Velî kan yerine oluptur ezelden
Şârâb-ı mahabbetle pür ‘irk-ı şâ‘ir Nev‘î, K. 55-15

Bâkî, kadehe benzettiği divanının (câm-ı nazm) elden ele dolaştığını ve bu kadehin içinde bulunan şaraba benzeyen şiirleri sayesinde ünlü İran şairi Câmi kadar büyük bir şöhrete kavuştuğunu düşünmektedir:

Cihâmî câm-ı nazmım şi‘r-i Bâkî gibi devr eyler
Bu bezmin şimdi biz de Câmi-i devrânıyız cânâ Bâkî, G. 59-5

Nev‘î’nin aşağıdaki beytinde divan şairlerinin şiirlerine şarap yakıştırması yapmalarının sebebinin daha iyi anlamak mümkündür. Gerçekte şairi mest eden, sevgilinin güzelliği ve özellikle de la‘l gibi kırmızı dudağıdır. Şiir, sevgilinin la‘l renkli dudağını anlattığına göre okuyanların bu şiirin şairi için “Sarhoş!” demeleri de doğaldır. Bu arada çok önemli bir hususa dikkat çekmekte yarar vardır. Bu husus, divan şairlerinin şiirlerini benzettikleri şarabı hemen hiçbir beyitte gerçek anlamıyla kullanmamış olmalarıdır. Bu tür beyitlerde şarabı tamamen simgesel ve mecâzî anlamıyla kullanan şairlerin şarap içmeleri, yârin kırmızı dudağının anlatıldığı şiirleri okumalarından; sarhoş olmaları da sevgilinin güzelliği karşısında hayranlıkla büyülenip ne yapacaklarını şaşırmasından başka bir şey değildir:

Câm-ı la‘lin şevkine bezm-i visâlinde senin
Şi‘r-i rengînim görenler dediler mestânedir Nev‘î, G. 55-4

11. Şiir Kevseri (Kevser, Âb-ı Hayât, Âb-ı Hayvân, Âb-ı Zindegânî...)

Değişik beyitlerde şiirlerinin Hz. İsa’nın nefesi gibi insanı ihyâ ettiğini ve insan ruhunu canlandırdığını söyleyen 16. yüzyıl divan şairleri, şiirin insan için bir tür ölümsüzlük vesilesi olduğu kanaatindedirler. Örneğin Helâkî, şairlikteki başarısından ötürü kendini Hızır, sözlerini de “âb-ı hayât” diye tanımladığı aşağıdaki dizelerinde bu düşüncüyü ortaya koymuştur:

Kendisi Hızır u sözleri âb-ı hayâtır
Zulmet midâd u anda Skender-siyer kalem Helâkî, K. 1-11

Taşlıcalı Yahyâ Bey, aşağıdaki beytinde muhayyel bir şaire seslenerek ona önce alçak gönüllü olmayı tavsiye etmekte, ardından da sözlerini âb-1 hayât gibi ölümsüz kılması gerektiğini söylemektedir. Zira ancak bu yolla kendisi gibi adını sonsuza kadar yaşatması mümkün olabilecektir:

Yüzünü hâk-i kadem kıl sözünü âb-1 hayât
Şi’r-i cân-bahş ile Yahyâ gibi ihyâ olagör
Taşlıcalı Yahyâ, G. 125-5

Aşağıdaki beyitlerde Taşlıcalı Yahyâ Bey, âb-1 hayât gibi şiirleriyle bütün dünyayı doldurduğunu söylerken Vasfî ile Hayâlî, Arabî harflerle yazılmış divanlarındaki şiirlerini zulmet içindeki âb-1 hayvâna benzetmektedirler:

Benim gün gibi eş’ârım cihân-gîr oldu ey Yahyâ
Hayât âbını dünyâda ziyâde râyegân ettim
Taşlıcalı Yahyâ, G. 262-7

Gören hat-1 ‘Arabî içre ma’nî-i hâsın
Sanır ki âb-1 hayât etti zulmet içre karâr
Vasfî, K. 1-38

Hattım üzre sözüm gören buldu
Karanulukta âb-1 hayvânı
Hayâlî, K. 16-28

Aşağıdaki beyitlerde Nev’î, şöhretleri zamanı aşmış ünlü kahramanları örnek göstererek açık bir üslûpla ölümsüzlüğün şiirle elde edilebileceğini söylerken Bâkî, şiir için “âb-1 zindegânî” ve “hayât-1 câvidânî” terkiplerini kullanmıştır:

Âb-1 hayât-1 nazm iledir zinde-nâmlık
Zinde degül mi Husrev u Efrâsiyâb u Sâm
Nev’î, K. 33-17

Safâ-yı şi’r-i Bâkî bâ’is-i mihr ü mahabbettir
Bu âb-1 zindegânî ol hayât-1 câvidânîdir
Bâkî, G. 450-7

Diğer yandan Muhibbî, irfan bağına dolaşıp söylediği şiirlerinin “âb-1 hayvân” gibi okuyanlarına canlar bağışladığını iddia ederken Usûlî, ölümsüzlüğün sevgilinin ağzından çıkan sözlerde olduğunu düşünmektedir. Zira sevgili, ağzından çıkan ve kevser şarabını andıran sözlerle şaire daimî bir sarhoşluk (mest-i müdâm) vermektedir:

Dolanır su gibi tab’ım dem-â-dem bâğ-1 ‘irfânı
Muhibbî sözlerim cânlar bağışlar âb-1 hayvândır
Muhibbî, G. 480-5

Dehânından çıkan sözler meger kevser şarâbıdır
Ki bir cür’ayla cânımı yine mest-i müdâm ettin
Usûlî, G. 66-4

Taşlıcalı Yahyâ Bey de Usûlî’nin yukarıdaki beytinde yaptığı gibi, sevgilinin sözlerindeki kevser tadına işaret edip şiirlerinin “mâhî-i kevser” oldukları için bütün dünya tarafından ilgi gördüklerini söylemektedir:

Sözü tatlıdır âb-1 kevser gibi
Yüzü kutludur verd-i ahmer gibi
Taşlıcalı Yahyâ, Dîbâce, Nev’-i diger. 7

Beytleri mâhî-i kevser gibi
Halk-ı cihân tâlibi vü râğıbı

Taşlıcalı Yahyâ, Dîbâce, MES. 11

12. Şiir Askeri (Asker, Leşker, Sipâh, Pehlevân, Dilâver, Merd, Çâpük-süvâr...)

Pek çok beyitte kendilerini şiir ülkesinin sultanı ilan ettikleri görülen 16. yüzyıl divan şairleri, şiiri de zaman zaman saltanatlarını koruyan askerler, fedailer ve yiğitler olarak tanıtmışlardır. Örneğin Nev‘î, aşağıda verilen beyitlerin ilkinde kendisini bir yandan nazım ve nesir pasdişahı (pâdişâh-ı nazm u nesr), bir yandan da kara ve denizlerin sultanı ilan ettikten sonra “şiir askerleri ile ‘âlî bir dîvân” kurduğunu söylemektedir. Benzer şekilde Bâkî de ikinci örnekte divanındaki şiirlerinin satırlarını asker olarak tanımlarken son beyitte Hayâlî, gelmiş geçmiş bütün şairlerin (kendi) askerleri olduğunu söyleyerek dikkatleri şairlikteki üstünlüğüne çekmeye çalışmıştır:

Pâdişâh-ı nazm u nesrim bahr u ber sultânıyım
Leşker-i eş‘ârdan bir ‘âlî dîvân eyledim

Nev‘î, G. 269-4

Vasf-ı kaddinle hırâm etse ‘alem gibi kalem
Leşker-i satrı çeker defter ü dîvân saf saf

Bâkî, G. 159-7

Mülk-i nazmın kenz-i lâ-yefnâya mâlik şâhiyem
Leşkerimdir şâ‘irân-ı evvelin ü âhirin

Hayâlî, K. 23-39

Taşlıcalı Yahyâ Bey’le Muhibbî aşağıdaki beyitlerinde “leşker” yerine aynı anlama gelen “sipâh” kelimesini kullanmışlardır. Taşlıcalı Yahyâ Bey, divanının her bir yaprağını zırhlı bir askere benzetirken Muhibbî, nazım askerini dört bir yana yerleştirerek hezimetini ümit edenlere meydan okumaktadır:

Her varakı oldu sufûf-ı sipâh
Şâmî zırhlar ana hatt-ı siyâh

Taşlıcalı Yahyâ, Dîbâce, MES. 7

Muhibbî her yâne çekti sipâh-ı nazmın çün
Din imdi kasd eden gelsin inhizâmımıza

Muhibbî, G. 2364-5

Taşlıcalı Yahyâ Bey’in şiirlerini Osmanlı yeniçerilerine benzettiği aşağıdaki beyti bu anlamda dikkat çekicidir. Osmanlının eğitilmiş yeniçerileriyle Anadolu’yu fethetmesi gibi şair de taze ve güzel şiirleriyle şevk diyarının kapılarını açmıştır:

Açtım diyâr-ı şevki eş‘âr-ı tâzem ile
Rûm’u yeniçerileriyle mânend-i âl-i ‘Osmân

Taşlıcalı Yahyâ, G. 322-8

Hayâlî, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Hayretî ve Usûlî gibi bazı divan şairleri, şairle pehlivan arasında bağlantı kurarak kendilerinin de sanat alanında pehlivanlar kadar güçlü, yiğit ve cesur olduklarına işaret etmek istemişlerdir. Örneğin Hayâlî, nazım ülkesinin (kişver-i nazm) pehlivanı olarak rakiplerine meydan okurken sanat gücü sayesinde rakiplerine

üstüklük sağladığını düşünen ve Allah’a şükreden Taşlıcalı Yahyâ Bey, nazmın da nesrin de pehlivanı olmakla övünmektedir:

- Kişver-i nazmın Hayâlî pehlevânıdır bugün
Gelmesin meydânına anın hele oranı bir Hayâlî, G. 113-5
- Kimseler nazm ile gelmezse n’ola meydânıma
Minnet ol Allah’a oldum san’atında pehlevân Taşlıcalı Yahyâ, K. 2-38
- Nazm u nesrin pehlevânı bahr u berrin serveri
Hem kemâl ile müselleme zü-fünûn u nâm-dâr Taşlıcalı Yahyâ, K. 11-26

Taşlıcalı Yahyâ Bey’in böylesine kendine güvenir üslûbuna karşı Hayretî ve Usûlî daha alçakgönüllü görünmektedirler. Hayretî, söz (suhan) meydanının bir pehlivanı olmakla övünürken Usûlî, kendi kendine seslenip “Sen sanatında pehlivan ol, gerisini merak etme.” der. Usûlî’nin aşağıda verilen beytinde şiir konusunda sanatın gereklerini, okuyucu ve diğer muhataplarının beklentilerinden önemli görmesi de ayrıca dikkat değer bir ayrıntıdır:

- Şimdilik bir pehlevânıyım suhan meydânının
Döst u düşmân içre destimde mukarrerdir kılıç Hayretî, K. 11-32
- Ey Usûlî san’atında pehlevân ol gam yeme
‘Aşk cân-bâzı isen Allah onara kârını Usûlî, G. 128-10

Hayâlî, dil kılıcıyla (tiğ-i zebân) bütün dünyaya hakim olduğunu söylerken bunu söz (suhan) meydanının “çâbü-k-süvâr⁶” ve “pehlevân”ı olmasına, yani sanattaki üstün kabiliyetine bağlamaktadır:

- N’ola tutsa Hayâlî ‘âlemi tiğ-i zebânıyla
Suhan meydânının çâbü-k-süvârı pehlevânıdır bu Hayâlî, G. 461-5

Hayretî ile Nev’î şairlik güçlerini “dilâver⁷” ve “merd” kelimeleriyle anlatmaya çalışmaktadırlar. Hayretî, şiirlerindeki beyitlerin dilâverler gibi ellerinde kılıçlarla saf tuttıklarını; Nev’î ise gazel ayetleriyle söz tellerinin kendisine ezberletildiğini, böylece “merd-i suhan-perdâz” olduğunu iddia etmektedir:

- Şöyle sâflar bağladı ebyât-ı şi’rim gûyiyâ
Ellerinde şol dilâverler gibi vardır kılıç Hayretî, K. 11-33
- Sende hatm olmuştur âyât-ı gazel etvâr-ı söz
Hak budur kim Nev’îyâ merd-i suhan-perdâzsın Nev’î, G. 325-5

Muhibbî, aşağıdaki beyitlerinde hem dilâverlik hem de mertlik iddiasındadır. Beyitlerinin birinde pehlivanca sözler söylediğini belirtip nazım meydanındaki

⁶ Çâbü-k-süvâr (f.b.s.c.: çâbü-k-süvârân) : iyi at süren, ata iyi binen. (bkz : çâbü-k-inân). (Devellioğlu, 1998)

⁷ Dilâver (f.b.s.c. : dilâverân) : 1. yiğit, yürekli. 2.i erkek adı. (Devellioğlu, 1998).

yiğitliğini dile getirirken başka birinde mert olduğuna yemin etmektedir. Doğal olarak bu yolla, diğer şairler gibi o da şairliğin bir yüreklilik ve cesaret işi olduğunu, dışarıdan görüldüğü kadar basit ve kolay olmadığını vurgulamak istemiştir:

Meydân-ı nazm içinde Muhibbî dilâverim
Her söz ki anı söyledim ol pehlevânedir

Muhibbî, G. 454-5

Ey Muhibbî nazm ile bürdün nicesin Nizâmî
Ehl-i nazmın arasında merdsin vallâh merd

Muhibbî, G. 344-5

13. Şiir Kılıcı (Kılıç, Tığ, Şemşîr, Hancer, Niyâm)

Divan şairleri şiiri, çoğu zaman hançer, kılıç, ok gibi kesici eşya ile benzerlik kurarak rakip şairlerin ve kendilerini eleştirmeye kalkanların seslerini kesmek, iddialarını boşa çıkarmak için kullanmışlardır. Bu durumda daha önce kullandıkları padişah, sultan, emir, leşker, sipâh, pehlivan, dilâver gibi benzetmeler de göz önünde bulundurulduğunda alegorik bir ordu (devlet) mazmunu ortaya çıkmaktadır. Bu tür beyitlerde şairler, şiir sahasındaki saltanatlarını güvenceye alma çabasında olduklarından şairler gayet otoriter, tavizsiz ve kendilerine güvenir bir üslup kullanmışlardır. Örneğin aşağıdaki ilk beytinde söz söyleyen yaratılışını (tab‘-ı suhandân) cevher saçan bir kılıca (tığ-i cevher-dâr) benzeten Nev‘î, ikinci beytinde kalemlerle kılıcı yanyana düşünerek her iki sahadaki zaferi için Allah’ın yardımını dilemektedir:

Takarrüb kesb ederse yaraşır yanında erkânın
Ki anın tığ-i cevher-dâridir tab‘-ı suhan-dânı

Nev‘î, K. 49-13

Tığ u kalemin Hak ede mansûr u muzaffer
Tûğ u ‘alemin eyleye serdâr-ı sa‘âdet

Nev‘î, K. 8-10

Diğer yandan aşağıdaki beyitlerin ilkinde Vasfî, Nev‘î gibi himmet görmesi hâlinde bu dünyada mutluluğa kavuşabileceğini ve söz ülkesinin saltanatını ele geçirebileceğini söylerken Hayâlî’nin dil kılıcıyla (tığ-i zebân) bütün âlemi ve anlam ülkesini fethetmiş olmasından hem sözü edilen himmete hem de mutluluğa kavuştuğu anlaşılmaktadır:

Lutf edip himmetler in‘âm eylesen ben bendene
‘Âleme tığ-i zebân ile olurum kâmrân

Vasfî, K. 7-38

Tutarım tığ-i zebân ile suhan milketini
Himmet ederse bana husrev-i Cemşîd-cenâb

Vasfî, G. 5-6

N’ola tutsa Hayâlî ‘âlemi tığ-i zebânıyla
Suhan meydânının çâpük-süvârî pehlevânıdır bu

Hayâlî, G. 461-5

Me‘ânî mülkünü tığ-i zebânım birle feth ettim
Olaldan pâdişâhım sen serîr-i mülk sultânı

Hayâlî, K. 14-28

Taşlıcalı Yahyâ Bey de Hayâlî gibi söz ülkesini fethetmenin (feth-i kelâm) yârin himmetine bağlı olduğunu bildiği için şiirindeki her bir dizeyi sevgiliyi anlatan altın bir kılıç (zer-nişân tîğ) olarak tanıtmaktadır:

Var kûy-ı yâra ola ki feth-i kelâm ola
Yahyâ Kelîm’e cây-ı niyâz oldu çünkü Tûr

Taşlıcalı Yahyâ, G. 129-7

Şi’rimin her mısra’ı vâfında ey Yahyâ anın
Zer-nişân bir tîğdir gûyâ sevâd-ı hat niyâm

Taşlıcalı Yahyâ, G. 253-5

Ancak Taşlıcalı Yahyâ Bey, bununla da yetinmemektedir. Ona göre şiir, iş olsun diye söylenmez. Bir anlamı, bir gayesi olmalıdır. Nitekim şair, kendi şiirinde hâl dilinin kılıcıyla (tîğ-i zebân-ı hâl) bunu başardığı kanaatindedir:

Şi’r-i Yahyâ gevher-i tîğ-i zebân-ı hâlidir
Sözlerinin hâleti da’vâsının ma’nâsı var

Taşlıcalı Yahyâ, G. 56-7

Nev’î, sevgilinin dudağını dilinden düşürmeyerek şiirinin kılıç gibi güçlü ve etkili olmasını sağlamış; Hayretî de şiirine dil uzatanların seslerini nazım kılıcıyla (şemşîr-i nazm) kesmiştir. Aşağıdaki beyitler de göstermektedir ki şairler eleştirilere verilecek en güzel cevabın güzel ve etkili şiir söylemekten geçtiğinin bilincindedirler. Onlara göre şiirin reddedilmez güzelliği karşısında hiç kimse sesini çıkaramayacaktır:

Murassa’ eyledi şemşîr-i nazmın ey Nev’î
Dilinde la’l-i lebi vasfı ol dürr-i ‘Aden’in

Nev’î, G. 235-5

Ben gideli dili uzamış müdde’îlerin
Şemşîr-i nazmımı göricek kestiler sesi

Hayretî, G. 485-6

Taşlıcalı Yahyâ Bey de rakiplerini şiirlerindeki ateşli kılıçlar (şemşîr-i âteş-bâr) gibi etkili dizelerle susturmuş olmalı ki şiir fenninde hiç kimseye boyun eğmemekle övünme hakkını kendinde görmektedir:

Şi’rimin her mısra’ı şemşîr-i âteş-bârdır
Kamı bir Yahyâ gibi fenninde mağlûb olmayan

Taşlıcalı Yahyâ, G. 316-5

Şiir kılıcını rakiplerine yeteneklerini ispatlamak için kullanan şairlere karşılık Fuzûlî, her satırı can alıcı bir hançer olan şiiriyle karamsar ve bahtsız ruhlara gerçeği haykırma, zorla da olsa gerçeği onlara kabul ettirme ve bu kör ruhları aydınlığa kavuşturmanın mutluluğuyla Allah’a hamd etmektedir:

Bi-hamdi’llah ki hâlâ dîde-i bed-h’âha na’tinden
Fuzûlî nazımının her satırındır bir cân-sitân hancer

Fuzûlî, K. 4-28

Ayrıca Fuzûlî, yerine göre gönüllere batan bir ok (dil-sûz nâvek), yerine göre de kan döken bir hançer (hûn-feşân hancer) olarak tanımladığı şiiriyle adeta cihad ederek kâfirleri acze düşürmekte ve onlara söyleyecek söz bırakmamaktadır:

Zebân-ı hâmesi isbât-ı i‘câzında küffâra
Gehî dil-sûz nâvek gösterir geh hûn-feşân hancer

Fuzûlî, K. 4-29

14. Şiir Güzeli (Güzel, Şâhid, Nigâr), Şiir Sevgilisi (Sevgili, Mahbûb, Ma‘şûk)

16. yüzyıl divan şairlerinin sevgili için kullandıkları bazı sıfatları şiir için de kullanmış olmaları, şiire verdikleri değeri göstermesi bakımından önemlidir. Zira bu, onların şiiri en az sevgili kadar sevdiklerini ve değerli bulduklarını göstermektedir. Hatta zaman zaman şiiri, Fuzûlî’de olduğu gibi sevgilinin tahtına oturttukları da olmuştur:

Şi‘r bir ma‘şûktur hüsn-i ‘ibâret zîveri
Cân u dilden nâzenîn mahbûblar ‘âşıkları

Fuzûlî, MÜF. Dîbâce

Görüldüğü gibi oldukça açık bir ifadeyle şiiri sevgili olarak tanımlayan şair, bununla da yetinmeyip şiirin, söylenişteki güzelliğin süsü; nazlı ve hassas gönüllerin de onun âşıkları olduğunu söyleyerek şiirin söylenişindeki bazı önemli noktalara işaret etmektedir. Fuzûlî, başka bir beytinde de şiiri gönül almak için ikide bir gayb örtüsü altından yüzünü gösteren işveli ve amber saçlı bir güzel (nigâr-ı ‘anberîn-hat) olarak tarif etmektedir:

Bir nigâr-ı ‘anberîn-hattır gönüller almağa
Gösterir her dem nikâb-ı gaybdan ruhsâr söz

Fuzûlî, G. 119-4

Fuzûlî’nin yukarıdaki beyti ve Muhibbî’den alınan aşağıdaki beyit, aynı zamanda divan şairlerinin şiirde anlamın yeriyle ilgili düşüncelerini göstermeleri açısından da dikkate değer görünmektedir. Beyitlerdeki “şiir örtüsü” imgesiyle her iki şairin de anlamı simgeledikleri düşünülebilir. Bu değerlendirme doğrultusunda Fuzûlî’nin, şiirin ancak anlamıyla ilgi çekebileceği; Muhibbî’nin ise kıymetini bilmeyenlerin şiirdeki anlamın farkına varamayacağı görüşünden hareket ettiği kabul edilebilir. Ayrıca Muhibbî, bir beytinde şiirdeki anlamların öyle kolayca anlaşılamayacağını da dile getirmektedir:

Bir güzel mahbûbdur yüzden nikâbın almazam
Kıymetin bilmezlere göstermeye dîdâr şi‘r

Muhibbî, G. 965-3

Taşlıcalı Yahyâ Bey de Fuzûlî ve Muhibbî gibi kolayca anlaşılmasını şiir için bir eksiklik olarak görmek yerine, aksine bunu şiir açısından meziyet olarak değerlendirmektedir. Şiirlerindeki kendine özgü üslûp ve fark edilmesi güç anlamı dile getirmeye çalışan Taşlıcalı Yahyâ Bey, bir taraftan da bunu şiirin namusuna düşkün, iffetli bir güzel (nigâr-ı perde-nişîn) olmasına bağlamaktadır:

Hayâl-i bîkr ile gûyâ ki beyt-i ma‘mûrum
Sarây-ı şivede gûyâ nigâr-ı perde-nişîn

Taşlıcalı Yahyâ, K. 19-44

Aşağıdaki beyitlerde Nev‘î, şiirini “sâde-rû” bir güzele, üslûbunu da renkli bir elbiseye benzetirken Bâkî, şiirin anlamını gümüş tenli sevgili (sîm-ten dildâr) ile açıklamaktadır. Bâkî’ye göre nasıl güzeller kendilerine yakışan elbiseler giyerlerse şairlerin de şiirlerine uygun bir üslûp ve anlam giydirmeleri gerekmektedir:

Bu şi‘rim sâde-rû bir hûba benzer
Libâsı Nev‘îyâ rengîn edâdan

Nev‘î, G. 348-5

Ma‘nî-i pâkize ey Bâkî edâ-yı hûb ile
Sîm-ten dildâra benzer ki libâsı yaraşa

Bâkî, G. 148-5

Bâkî bir beytinde şiir yerine anlamı, güzele benzetmektedir. O, misk kokulu kaleminden döktüğü damlalarla anlam güzelinin (şâhid-i ma‘nâ) yüzüne benler yapmakla övünürken Taşlıcalı Yahyâ Bey de aynı benzetmeyi kullanarak şiir denizinden, yani gönlündeki şiire yatkın engin yeteneğinden anlama ipek bir elbise giyirdiğini söylemektedir:

Noktalar kim dökülür hâme-i müşğîninden
Her biri şâhid-i ma‘nâya olur hâl-i ‘izâr

Bâkî, K. 29-32

Şi‘r-i Yahyâ’da me‘ânî bir müselleme hûbdur
Bahr-ı nazımından giyiptir âsumânî bir harîr

Taşlıcalı Yahyâ, G. 132-5

Bâkî, şiirdeki yenilik ve farklılığa dikkat çekmek için başka şairlerin şiirlerini sıradan, basit bir güzele (olıcak hûb), kendi şiirlerini ise şûh ve tâze bir güzele benzetirken Hayâlî, pek çok haksız eleştiri (ta‘ne-i ağyâr) almasına rağmen anlam güzelini (şâhid-i ma‘nâ) avlamakla övünmektedir:

Olıcak hûba gönül vermeye ‘irfân ehli
Şi‘r-i Bâkî gibi hem şûh gerek hem tâze

Bâkî, G. 156-5

Ey Hayâlî şâhid-i ma‘nâyı sayd ettin velî
Her taraftan sana sanma ta‘ne-i ağyâr yok

Hayâlî, G. 244-5

15. Şiir Süsü (Süs, Zînet, Zîver, Zeyn)

İncelenen divanların birçoğunda şiirin ideal bir süs aracı olarak tanımlandığına da şahit olunmaktadır. Örneğin aşağıdaki beyitlerin ilkinden de anlaşılacağı gibi Bâkî’nin padişahın lutfuna mazhar olduğunu gören Nev‘î, aynı lutfâ mazhar olmak için onun yaptığı gibi şiirleriyle süslediği divanını padişaha sunmayı düşünmektedir:

Bâkiyâ ser-levha-yı eş‘ârî tezhîb eyle kim
Müşkilin lutf-ı şehenşâh etti altın gibi hall

Bâkî, G. 252-7

Serîr-i devlete ‘arz et kelâm-ı mevzûnu
Sözün güherleri zeyn eylesin bu dîvânı

Nev‘î, K. 50-7

Hayâlî, şairlik gücünü ispat etmek için, şiir ehline süslü ve güzel (zîbâ) bir gazel sunarken Taşlıcalı Yahyâ Bey, “Besmele”nin sözlerin başında “sünbül-i zîbâ” olduğunu

belirttikten sonra süslü ve güzel sözünün (kelâm-ı zîbâ) ruhlara gıda olduğunu ifade etmektedir:

Ey Hayâlî vardı bir zîbâ gazel nazm ehline
Her biri olsun buna hâzır-cevâp eglennesin
Hayâlî, G. 435-5

Besmele kim sözlerin a'lâsıdır
Söz başının sünbül-i zîbâsıdır
Taşlıcalı Yahyâ, Dîbâce

Gıdâ-yı rûh idi lutf-ı kelâm-ı zîbâsı
Zebânı bülbülü şîrîn-makâl idi gûyâ
Taşlıcalı Yahyâ, K. 26-22

Muhibbî de şiiirlerine öyle güzellikler katmış, onları öyle süslemiştir ki akıllı olan herkesin elinden bırakmaksızın şiiirlerini okuyacağından ve her bir sözü için “Helâl olsun! Çok güzel olmuş!” (Zihî!) diyeceğinden emin görünmektedir:

Şi'r-i dil-sûza Muhibbî öyle zînet verdi kim
Ehl-i derd olan komaz elden anı her an okur
Muhibbî, G. 542-5

İşitip şi'rimi yâhûd görenler
Derler her sözüm için zihîdir
Muhibbî, G. 1023-7

Taşlıcalı Yahyâ Bey, güzel gazellerini sevgiliden aldığı şevk ve ilhâmle söylediği için hiçbir şekilde ondan şikâyet etme cesaretini gösteremezken Helâkî, böyle bir ilhâm kaynağına sahip olmamaktan yakınmaktadır:

Şevk ile Yahyâ kulun ra'nâ gazeller söylesin
Nice bir senden sana şâhım şikâyet eylesin
Taşlıcalı Yahyâ, G. 335-5

Nazm-ı hasende erdi Helâkî kemâle âh
Bir husrev olmadı ki nasîr ü zahîr ola
Helâkî, G. 6-7

Bunlara karşılık gazeli her ortam (mahfil) için zînet sayan Fuzûlî, divanının önsözünde yer alan başka bir kıt'asında farklı bir yaklaşımla şiiiri süs olarak görmenin yanlışlığına dikkat çekmekte ve iyi bir şairin süse başvurmaksızın da güzel şiiirler söyleyebileceğini savunmaktadır. Ona göre şiiiri bir süs olarak görmek, ancak yeteneksiz, gerçek şiiirden habersiz şairlere yakışır:

Ki her mahfilin zînetidir gazel
Hîred-mendler san'atıdır gazel
Fuzûlî, KIT. Dîbâce

Ol dür-i dürc-i ene efsah ki hikmet dâyesi
Şi'r şehdiyle leb-i cân-perverin ter kılmış
Şi'r bir zîverdir ammâ biz kimi nâkıslara
Ol ki kâmilidir anı muhtâc-ı zîver kılmamış
Fuzûlî, KIT. Dîbâce

Hayâlî, sözü güzelleştirmek için teşbihten daha fazlasına ihtiyaç olduğuna dikkat çekerken Taşlıcalı Yahyâ Bey'le Vasfî, şiiirleriyle divanlarını süslediklerini söylemekte,, Bâkî ise denizin sade fi inci yapmak için sözlerinden meded umduğunu belirtmektedir:

Teşbîh sâde vermez zînet söze Hayâlî Rengîn edâ gerektir eş‘âr-ı dil-güşâda	Hayâlî, G. 471-6
Sütûr-ı nazm-ı cân-bahş ile tezyîn oldu dîvânım Me‘ânî kasrına gûyâ ki yer yer nerdübân ettim	Taşlıcalı Yahyâ, G. 262-6
Zülfün evsâfında Vasfî bir gazel yazmış yine Tâze sünbüllerle tezyîn eylemiş dîvânımı	Vasfî, G. 88-8
Sadef gûşun müzeyyen kılmağ için dürr-i lafzından Kelâmın istimâ‘ eyler pes-i dîvârdan deryâ	Bâkî, K. 28-16

16. Şiir Gelini (Gelin, ‘Arûs)

16. yüzyıl divan şairleri, çok büyük bir özen isteyen, hassas ve titiz bir çalışmayı gerektiren şiir söylemenin güçlüğüne işaret etmek için “nâzlı, nâzik, ince, zarîf, nâzenîn, ‘arûs” gibi sıfat ve benzetmeleri kullanmışlardır. Örneğin Muhibbî, aşağıdaki beyitlerinde kendinden önce hiç kimsenin böylesine nazik ve ince sözler söylemediğini, onları görenlerin taze gülden bile nazik olduklarını itiraf edeceklerini iddia etmektedir:

Suhan-ı nâziki kim göre Muhibbî dedi ol Görmedi kimse bu nev‘a suhanı nâzik-ter	Muhibbî, G. 1037-5
Rengîn sözün kim göre nazmında Muhibbî Diye gül-i terden bu gazeller dahi nâzik	Muhibbî, G. 1633-5

Muhibbî, başka bir beytinde ise ince hayalleriyle nazik ve renkli üslûbunu delil olarak gösterip şiirlerini Nizâmî’nin şiirlerine denk saymaktadır:

Nazmım Muhibbî nazmına benzer Nizâmî’nin İnce hayâl nâzik ü rengîn edâyı gör	Muhibbî, G. 850-5
---	-------------------

Bir beytinde şiirine “Nâzenînim!” diye seslenen Hayâlî, bir diğeriinde daha açık bir şekilde önce gazeli servi boylu, lâle yanaklı bir sevgiliye benzetmekte; ardından sevgilinin düzgün boyu ile gazelin vezinli ve âhenkli oluşu arasında münasebet kurarak şiirin sevgili gibi “mevzûn u hûb u nâzik” olduğuna işaret etmektedir:

Hayâlî nakşına bakıp güşâde olmağa dâ’im Bu şi‘r-i nâzenînim defter ü dîvâna tapşardım	Hayâlî, G. 362-5
Şol serv kadd-i lâle-ruha bir gazel dedim Mevzûn u hûb u nâzik igen bî-bedel dedim	Hayâlî, G. 332-1

Bâkî aşağıdaki beyitlerin ilkinde divanını “zarâfet gülistânı”na benzeten Hayretî’ye destek verircesine şiirin yiğit bir edanın (levendâne) yanı sıra ince ve hoş (zarîfâne) bir üslûpla da söylenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir:

Bir zarâfet gülistânıdır bu yerler Hayretî Sad-hezârân bülbül-i bâğ-ı belâgatlar kopar	Hayretî, G. 47-5
---	------------------

Bâkiyâ tarz-ı şî'r böyle gerek
Hem zarîfâne hem levendâne

Bâkî, G. 130-7

Aşağıdaki ilk örnekte şiir ve zarafetten hiç usanmadığını söyleyen Nev'î, ikinci örnekte şiir gelini ('arûs-ı şî'r) imgesine yer vermiştir:

Vasf-ı hatın eyler bu sakalından utanmaz
Nev'î dahi şî'r ile zarâfetten usanmaz

Nev'î, G. 191-5

Nev'î 'arûs-ı şî're verip zîver-i edâ
Nazm ehline unuttura Selmân revîşlerin

Nev'î, G. 319-5

Şiir gelini imgesini Nev'î'nin yanı sıra Taşlıcalı Yahyâ Bey'le Hayâlî de kullanmıştır. Taşlıcalı Yahyâ Bey şiir gelininin ('arûs-ı nazm) yüzünün, parlaklığıyla güneşi aydınlatmasını beklerken Hayâlî, renkli şiirleriyle nazım gelinini süsleyerek ona inci ve mücevherleri bile gölgede bırakacak bir güzellik kazandırmıştır:

'Arûs-ı nazm açtıkça nikâbın
Münevver kıl cemâli âfitâbın

Taşlıcalı Yahyâ, İstanbul ŞEHR. 69

'Arûs-ı nazma zîver vereli eş'âr-ı rengînin
Dürün bağı delindi yere geçti cevherin kâni

Hayâlî, K. 22-18

SONUÇ VE DEĞERLEDİRME

Bu değerlendirmeler ışığında bazı 16. yüzyıl divan şairlerinin teşbih ve istiâre yoluyla şiirle ilgili yaptıkları benzetmeleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Divan şairleri de günümüz şairleri gibi şiir, şair, eser ve okur gibi poetik olgu ve kavramlar üzerinde durmuşlar ve bunlarla ilgili düşüncelerini eserlerinde ortaya koymuşlardır.
- Divan şairlerinin şiir, şair, eser ve okurla ilgili görüşlerine en çok gazellerin mahlas beyitleriyle kasidelerin fahriyye beyitlerinde ve divanların dîbâcelerinde rastlanır.
- Güzel şiir; gül, lâle, sümbül gibi sevgilinin destârına taktığı bir çiçek ve şirin bülbül gibi içinde ötüp durduğu bir bahçedir (bâğ, gülşen, gülistân).
- Şiir, nazlı ve taze olması açısından bir fidana; anlam meyvesi vermesi açısından da bir ağaca benzer.
- İçerdiği ruhsal coşkunkluklar ve heyecanlar itibarıyla şiir, engin bir deniz gibi sonsuz ufuklara sahiptir.
- Şiir, hem sevgilinin dişleri ve dudaklarıyla benzerliğine hem de pahasına dayalı olarak inci ve mücevherlere benzer (dürr, güher, lü'lü, le'âl...).
- Şiir; renkli anlamlarından, değerinden ve titiz bir uğraş gerektirmesinden dolayı altın ve gümüş (ser ü sîm) gibidir.

- Sevgilinin sarhoş edici güzelliğini ve kırmızı dudaklarını anlatan şiir, bu anlamda şarap gibidir.
- Güzel şiir, ölümsüz olduğu için şairin adını ebediyete taşır. Bu nedenle de insanlık için “âb-ı hayat, âb-ı hayvan, âb-ı zindegânî, mâhî-i kevser” hükmündedir.
- Şiir, şairin ebedî saltanatını rakiplerine, yabancılara ve kötü eleştirmenlere karşı koruyan askerler ve bu askerlerin silahları (hancer, tığ, şemşir, nâvek) hükmündedir.
- Şiir; tatlı dilli, güzelliğini herkese göstermeyen, şûh ve taze bir güzeldir (şâhid, mahbûb, nigâr).
- Şiir, her ortam ve herkes için en güzel süs niteliğindedir. Bunun için divan şairleri de divanlarını şiirleriyle süsleyip sevgiliye sunarlar.
- Şiir; “nazlı, nazık, ince, zarif, nazenîn, güzel ve utangaç” bir geline (‘arûs) benzer.

Divan Şiirinde Poetika Ekseni Bazı Çalışmalar

AÇIKGÖZ, Nâmık (2000). “Klâsik Türk Şiiri Tenkid Terminolojisi ve ‘Âb-dâr’ Örneği”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2: 149-160.

AÇIKGÖZ, Nâmık (2006). “ ‘Hayal’den ‘İmge’ye Klasik Türk Şiiri”, *Türk Edebiyatı*, 397: 8-9.

AÇIKGÖZ, Nâmık (2015). “Klasik Türk Poetikası”, *Bizim Külliye*, 65: 46-49.

ANDREWS, Walter G. (2006). “Osmanlı Şair Biyografileri (Tezkireler) ve Osmanlı Edebiyat Eleştirisi”, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, haz. Talât Sait Halman, ss: 117-120, Ankara: KTB Yayınları.

ARI, Ahmet (2005). “Şeyh Gâlib’in Poetikası”, *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)*, XXVI: 51-72.

AVŞAR, Ziya (1993). “Meşâirü’ş-Şuâra Mukaddemesi’ne Göre Âşık Çelebi’nin Şiir Görüşü”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (4).

AVŞAR, Ziya (2001). “Divan Şiirinin Poetik Verilerine Yeni Bir Yaklaşım Denemesi,” *Hece, Türk Şiiri Özel Sayısı 53-54-55*: 323-330.

AVŞAR, Ziya (2007). “Şairlerin Görüp Unuttuğu Bir Rüya: Belâgat”, *Turkish Studies, (Tunca Kortantamer Özel Sayısı II)*: 161-184.

AYAN, Hüseyin (1993). “Latîfi’ye Göre Şiir ve Şair”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1: 15-21.

- AYDEMİR, Yaşar (2000). “Bursalı İsmail Hakkı'nın Eserlerinden Hareketle Şiir Görüşü”, *I. Uluslararası İsmail Hakkı Bursavî Sempozyumu Bildirileri*, ss. 106-121.
- BAYRAM, Yavuz (2004). “16.Yüzyıl Divan Şiirinde ‘Şiir, Söz ve Şair’le İlgili Anlam Alanları (Kelimeler ve Terkipler)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15: 53-64.
- BAYRAM, Yavuz (2004). “16.Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şiiri Nitelemek Üzere Kullandıkları Sıfatlar”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınları, 8: 36-53.
- BAYRAM, Yavuz (2005). “16.Yüzyılda Bazı Divan Şairlerinin ‘Şiire ve Okura Dair’ Görüşleri”, *Millî Eğitim Dergisi*, 68: 79-106.
- BAYRAM, Yavuz (2005). “16.Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin ‘Şaire ve İlham’a Dair Görüşleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 18: 31-68.
- BAYRAM, Yavuz (2014). “16.Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerine Göre Şiirde Gâye”, *Mavi Atlas*, 3: 1-21.
- BİLKAN, Ali Fuat (1986). “Divan Edebiyatında Tenkid”, *Millî Kültür*, 54: 10-13.
- COŞKUN, Menderes (2011). “Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine”, *Bilig*, 56: 57-80.
- ÇAPAN, Pervin (1993). 18. Yüzyıl Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1999). “16. Yüzyılda Dîvan Edebiyatı -Dîvan Edebiyatında Şiir Kavramı”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, haz. Mehmet Kalpaklı, ss. 208-217, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- ÇETİNDAG, Yusuf (2002). “Eleştiri Terimleri Açısından Herat Mektebi Tezkirelerinin Anadolu Tezkirelerine Tesiri”, *Bilig*, 22: 109-131.
- ÇETİNDAG, Yusuf (2002). “Şiir Eleştirisi Açısından ‘Devletşah Tezkiresi’”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13: 187-201.
- ÇETİNDAG, Yusuf (2005). “Biyografik Bilgi ve Şiir Eleştirisi Açısından ‘Çehâr Makâle’”, *Bilig*, 34: 145-169.
- ÇETİNDAG, Yusuf (2015). “Divan Şiiri Poetikasında İlham ve Olağanüstülük”, *Bizim Külliye*, 65: 43-45.

- ÇORAK, Reyhan (2007). “Divan Edebiyatı’nda Estetik Konusunda Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9): 447-466.
- DOĞAN, M. Nur (2007). “Nef’î’nin Şiirinde Poetika ve Sanat Ontolojisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, Cilt 2, ss. 411-424, Erzurum.
- DOĞAN, Muhammed Nur (1996). “Fuzûlî’nin Poetikası”, *İlmî Araştırmalar*, 2: 47-72
- DOĞAN, Muhammed Nur (2002). “Taşlıcalı Yahyâ’nın Yûsuf ü Zelîha’sında Şiirin Şiiri”, *Eski Şiirin Bahçesinde*, ss. 126-127, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ERBAY, Nezire (2015). “Klasik Şiirde Kadim Kelamdan ‘Söz’e”, *Bizim Külliye*, 65: 50-59.
- ERBAY, Nezire (2015). “Klasik Türk Şiirinde Kıt’a ve Kıt’alardaki Poetik Söyleyişler”, *Curr Res Soc Sci*, 1 (3): 52-62.
- ERKAL, Abdulkadir (2009). “Divan Şiirinde Şebistân-ı Hayâl Tarzı Üzerine”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41: 35-45.
- ERKAL, Abdulkadir (2009). *Divan Şiiri Poetikası (17.Yüzyıl)*, Birleşik Dağıtım: Ankara.
- ERKAL, Abdulkadir (2016). “Divan Şiirine Poetik Yaklaşımlar: Divan Şiirinde Saf Şiir Üslubu”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56: 923-939.
- GÜR, Nagihan (2009). Latîfî’nin Eleştirel Perspektifinden Osmanlı Divan Şiirinin Poetikası, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İSEN DURMUŞ, Tuba Işınsu (2007). “Fahriyeler Işığında Osmanlı Şiirinde İdeal Şairin Portresi”, *Bilig*, 43: 107-116.
- KAPLAN, Mahmut (2001). “Sebk-i Hindî Şairlerinden Fehim, İsmetî, Nâilî ve Neşâtî’nin Divanlarına Göre Şair ve Şiir Hakkındaki Görüşleri”, *Hece, Türk Şiiri Özel Sayısı* (53-54-55).
- KAPLAN, Mahmut (2010). *Baki Güzellik-Aşk-Şiir*, Ankara: Öncü Kitap.
- KAYA, Bayram Ali (2012). “Necati Bey’in Şiir Anlayışı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 27: 143-218.

- KAZAN, Şevkiye (2004). “Divan Şiirinde Önemli Bir Leitmotif: Sühan Redifli Şiirler”, *Çankaya Üniversitesi Journal of Art and Science*, 2(2): 75-104.
- KILIÇ, Filiz ve Muhsin, MACİT (1992). “Divan Edebiyatında Poetika Denemeleri Tezkire Önsözleri”, *Yedi İklim*, 3: 28-33.
- KILIÇ, Filiz (1998). *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KILIÇ, Mahmut Erol (2009). *Sûfî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- MENGİ Mine, (2000), “Divan Şiir Dilindeki Mana, Mazmun, Nükte Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Divan Şiiri Yazıları*, ss. 30-44, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OKUYUCU, Cihan (2010). *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ÖZTOPRAK, Nihat (2005). “Rûhî'nin Şiir Anlayışı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 12: 101-136.
- ÖZTOPRAK, Nihat. (2006), “Rûhî'nin Şair Anlayışı”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXVII: 93-122.
- SARAÇ M. A. Yekta, (2000). “Klâsik Türk Edebiyatında Manada Orijinallik Meselesi”, *Journal of Turkish Studies*, 24(1): 229-235.
- SAYAK, Bülent (2016). “Nedim ve Orhan Veli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Okuma - İfade Arayışı Üzerine Poetik Notlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42): 362-367.
- SAZYEK, Hakan (2001). *Şiir Üzerine Şiirler*, İstanbul: Perşembe Kitapları.
- ŞENÖDEYİCİ, Özer (2006). “Nefî'nin Bir Şiirinden Hareketle Divan Şiirinde Söz Kavramı”, *Eğitim Dergisi*, 77-78: 65-69.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2007). “Klâsik Şiir Estetiği”, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, haz. Talât Sait Halman vd., ss. 361-402, İstanbul: KTB Yayınları.
- ŞENTÜRK Ahmet Atilla (2006). “Klasik Şiir Estetiği”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Sait Halman, ss. 349-390, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihad (1990). “Divân Edebiyatında San'at Telâkkisi”. *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, haz. Müjgan Cunbur, 45: 70-80, Ankara: AKM Yayını.

TILFARLIOĞLU, Musa (2016). “Edirneli Şevkî’nin Şair Anlayışı”, *Asia Minor Studies*, 4(7): 224-239.

TOLASA, Harun (1982). “Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, ss. 15-46, İzmir: Ege Üniversitesi SBE Yayınları.

TOLASA, Harun (1999). “Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dîbâce)leri; Lâmi’î Divanı Önsözü ve (Buna Göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü”, *Journal of Turkish Studies*, 3: 385-402.

TOLASA, Harun (2002). *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre. 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TÖKEL, Dursun Ali (2003). “Divan Edebiyatında Eleştiri”, *Hece Eleştiri Özel Sayısı*, 77-78-79: 15-47.

TUNÇ, Semra (2000). “Muhibbî Dîvânında Şiir ve Şair ile İlgili Değerlendirmeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7: 265-283.

ÜNVER, İsmail (2002). “Divan Edebiyatında Şiir Dili”, *Türkbilig*, 3: 225-232.

YILDIZ, Sümeyye (2012). “Osman Nevres’in Güzelliğe, Şiire ve Şaire Bakışı”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(21): 240-248.

Örnek Metinlerin Alındıkları Divanlar

Amrî Divanı (1970). haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul: İÜEF Yayınları.

Bâkî Hayatı ve Şiirleri (1935). haz. Saadettin Nüzhet Ergun, İstanbul: Bozkurt Matbaası.

Fuzûlî Divanı (1990). haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgân Cunbur, Ankara: Akçağ Yayınları.

Hayâlî Divanı (1992). haz. Ali Nihad Tarlan, Ankara: Akçağ Yayınları.

Hayretî Divanı (1981). haz. Mehmed Çavuşoğlu- M. Ali Tanyeri, İstanbul: İÜEF Yayınları.

Helâkî Divanı (1982). haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul: İÜEF Yayınları.

Muhibbî Divanı (1987). haz. Coşkun Ak, Ankara: KTB Yayınları.

Nev’î Divanı (1977). haz. Mertol TULUM-M.Ali TANYERİ, İstanbul: İÜEF Yayınları.

Usûlî Divanı (1990). haz. Mustafa İSEN, Ankara: Akçağ Yayınları.

Vasfî Divanı (1980). haz. Mehmed ÇAVUŞOĞLU, İstanbul: İÜEF Yayınları.

Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı (1977). haz. Mehmed ÇAVUŞOĞLU, İstanbul: İÜEF Yayınları.

Yararlanılan Diğer Kaynaklar

BAYRAM, Yavuz (2001). Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçevesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), OMÜ Sosyal Bilimler Entitüsü, Samsun.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1998). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

ONAY, Ahmet Talât (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmûnlar*, haz. Cemal KURNAZ, Ankara: TDV Yayınları.

TRABZON YÖRESİ YORGANCILIK MESLEĞİNDE SÖZLÜ KÜLTÜRÜN VE TÜRK MOTİFLERİNİN İZLERİ

Özet

İhtiyacın estetiğe dönüşmesi sonucu oluşan el sanatları, Türk kültür tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Her bir el sanatı, Türk kültür kodu taşımakla birlikte geleneğin içinde sözlü kültürde yaşaması açısından halkbilimin de çalışma sahasına girmiştir. Bir el sanatı olan yorgancılık, Anadolu'nun birçok şehrinde icra edilmektedir ve Trabzon da bu şehirlerden biridir. Trabzon, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve böylece kültürel yönden zenginleşmiştir. Bu çalışmada Trabzon yöresinde icra edilen yorgancılık el sanatı üzerinde durulmuş, sanatın gelenekteki ve sözlü kültürdeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yorgancılık el sanatı ve mesleği, Trabzon'da uzun yıllar canlılığını korumuş; fakat günümüzde yok olmaya yüz tutmuş mesleklerden biri haline gelmiştir. Yünden yapılan yorganların kullanımının giderek azalması ve yerini fabrikasyon ürünlere bırakması, bu mesleğe olan rağbeti de azaltmıştır. Nitekim yorgancılığın yetiştirecek çırak bulamamaları bu durumu gözler önüne sermektedir. Yorgancılık mesleği, yapımında kullanılan malzemelerden desenlerine, motiflerine kadar Türk kültürünün özelliklerini taşımakla birlikte mani, atasözü, fıkra, bilmece gibi sözlü kültür ürünlerinde varlığını koruması yönüyle dikkate değerdir.

Anahtar Sözcükler: El sanatı, Trabzon, Yorgancılık, Gelenek, Sözlü kültür.

TRACES OF ORAL CULTURE AND TURKISH MOTIFS IN THE QUILTING TRADITION OF TRABZON

Abstract

The handicrafts, which have arisen as a result of need's changing into aesthetic, have an important place in Turkish cultural history. Each handicraft has also entered into the working area of folklore in terms of living in oral culture with carrying Turkish culture code in the future. Quilting as a handicraft is performed in many cities of Anatolia and Trabzon is one of these cities. Trabzon has hosted many civilizations throughout history, thus it has enriched from the cultural side. In this study the quilting craft in Trabzon region has been focused on, and it is tried to determine the place of art in tradition and oral culture. Quilting craft and profession has maintained its vitality in Trabzon for many years; but today it has become one of the professions which have turned to disappear. The decrease in the usage of wool made quilts and leaving its place to the fabricated products, have reduced the demand for this profession. This situation has been highlighted from the fact that the quilt maker is unable to find apprentices to train. Quilting carries the extensions of Turkish culture when looked at from the materials used in the construction to its patterns, and it is remarkable in terms of the protection of the existence in manis, proverbs, anecdotes and riddles.

Keywords: Craft, Trabzon, Quilting Tradition, Oral Culture.

GİRİŞ

İnsanlar; giyinme, barınma, korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yaşadığı coğrafyada var olan doğa şartlarına göre el sanatlarını oluşturmuş, bu el sanatları gelişerek ve uygulandıkları toplumların kültürünün bir parçası hâline gelerek süreç içerisinde gelenekselleşmiş ve günümüze kadar uygulanagelmıştır (Okan, 2012: 127). Geleneksel el sanatı çerçevesinde oluşan meslekler, geçmişten beri halk estetiğini ürünlere yansıtarak geleneksel yollarla çırak yetiştirir. Bu geleneksel mesleklerde endüstriyel üretim koşullarından ziyade basit el aletleri ve kol gücü ön plana çıkmaktadır. İnsanların ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan bu mesleklerin devam süreçleri halk kültürünün yarattığı bilgilerle inşa edilir. Bu bilgilerden yola çıkılarak yapılan bir ürün de dolayısıyla halkın ortak beğeni anlayışını ve halk kültürü öğelerini yansıtacaktır (Yolcu, 2014: 1721). Fakat teknolojinin ilerlemesiyle fabrikasyon üretime geçilmesi, insan gücüne olan ihtiyacı azaltmış ve seri üretimin önünü açmıştır. Dolayısıyla bu durum da el emeğine verilen önemin azalmasına ve el sanatlarının kaybolmasına sebep olmuştur. Bu el sanatlarından biri de yorgan sanatıdır. Zira yorgancılık sanatı ve mesleği özel sipariş üzerine yapılan, çırak yetiştiremeyen sanatlar arasına girmiştir.

Yorgan, hem günlük hem tören eşyası olarak kullanılırken, ustasının elinde süslenip onun ruh dünyasını anlatırken bütün el sanatları gibi hem bir meslek ürünü, hem de halkın estetiğini yansıtan bir malzeme olarak görülür. “Yorgan” kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde “yatakta örtünmeye yarayan, içi pamuk, yün vb. şeylerle doldurularak dikilmiş geniş örtü” (Türkçe Sözlük, 2005: 2193) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kelime, 9. yüzyıl Türklerinde “yogurkan”, “yogurgan” şeklinde görülmüş; bu söyleyiş biçimi batıya gidildikçe yumuşamış, Harzemşahlar, Kumanlar döneminde “yovurgan” şeklinde kullanılmıştır (Ögel, 2000: 221). Yorgan, Osmanlı saraylarında gündelik yorganlar ve tören yorganları diye iki farklı amaç doğrultusunda yer alır. Hem saray çevresinde hem de halk kesiminde önemli bir yere sahip olan yorganları dikip kullanıma hazır hale getiren ve satan kişilere de “yorgancı” adı verilmektedir (Koyuncu, 2005: 31). Türklerde, özellikle Anadolu’da yerleşik düzene geçildikten sonra, yorgancılık sanatı gelişmeye başladı. Bu gelişim, Osmanlılardan beri belgelerle takip edilebilmektedir. Osmanlılarda yorgancılar, esnaf loncaları arasında yorgancı esnafı olarak bilinmektedir. Yorgancılar, Osmanlı döneminde ordu sefere çıkmadan önce kazanılan zaferleri kutlamak için ya da şehzadelerin sünnet düğünlerinde

düzenlenen şenliklerde padişahın önünde sanatlarını göstermeye çalışmışlardır (Duman, 2011: 499-500).

Osmanlılarda yorganların yüzü genellikle kadife, atlas, ipek ve ketenden yapılmış ve üstüne çeşitli motifler işlenmiştir. Saraylarda, zenginlerin konak ve evlerinde kullanılan yorganlar değerli taşlar, altın ve gümüş tellerle bezenmiştir. Halk ise tahta kalıplarla kumaşa basılan motiflerin bulunduğu basma ya da yazma yüzü yorganlar kullanmıştır (Komisyon, 2013: 287).

1. Trabzon Yöresinde Yorgancılık Mesleği

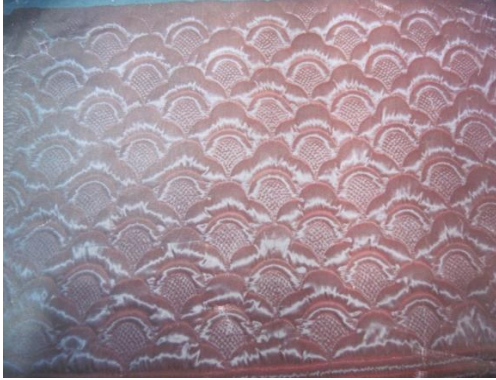
Trabzon, tarihsel süreçte birçok seyyah ve devlet adamını ağırlayan; Avrupa ve Asya medeniyetlerinin buluşma noktası, Arap ve Slav milletlerinin tanışma sahası; muazzam Roma ve Osmanlı imparatorluklarının doğusunda yer alan siyasi, askerî ve ticari değeri olan önemli bir merkezdir (Aygün, 2008: 75). Trabzon halkı, doğudan Anadolu’ya gelerek yerleşen, Anadolu’nun potasında birbiriyle kaynaşan Türk halklarından meydana gelmiştir (Goloğlu, 2000: 15). Trabzon, gerek denize kıyısı olması gerekse Kafkasya geçiş güzergâhı üzerinde bulunmasından dolayı çevresi ile birlikte tarihin bilinen çok çeşitli mücadelelerinin odak noktasını oluşturmuştur (Emir, 2011: 13). On yedi ilçesi olan Trabzon’un dokuz ilçesi, sahil şeridindedir. Bunlar batı-doğu istikametinde Beşikdüzü, Vakfikebir, Çarşıbaşı, Akçaabat, Yomra, Arsin, Araklı, Sürmene ve Of ilçeleri; iç kesimde olanlar ise Şalpazarı, Tonya, Düzköy, Maçka, Köprübaşı, Dernekpazarı, Hayrat ve Çaykara’dır (Üçüncü, 2011: 181-182).

Bir medeniyetin yayılıp genişlemesinde veya dağılıp yok olmasında doğal şartlar önemli rol oynar. Elverişli iklim şartları, verimli topraklar ve su kaynakları açısından son derece zengin bir coğrafi sahada bir medeniyetin kurulması kolay olacaktır. Buradan hareketle Trabzon’un ikliminin ılıman olması ve önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması, coğrafi değerini arttırmıştır.

Trabzon ile ilgili kaynaklar, yüzyıllar boyunca Trabzon’u ve limanını önemli bir ticaret merkezi olarak görmüşlerdir. Örneğin bu kaynaklarda IX. asırda Trabzon’dan Müslüman ülkelere Anadolu’nun çeşitli ürünleri, değerli kumaşlar ihraç edildiği, X. asırda Trabzon’un Arap ve Rumların mallarını değiş tokuş yaptığı önemli bir pazaryeri olarak görüldüğü, XI-XII. yüzyılda Trabzon’un hem ticari hem de ikmal üssü olarak önemini koruduğu, XIII. yüzyılda Trabzon’dan keten, yün ve Trabzon halkının dokuduğu kumaşlar, dağlardan elde edilen işlenmemiş madenler ihraç edildiği, XIII, XIV, XV. yüzyıllarda Trabzon ticaretinde Cenevizler ve Venediklilerin önemli rol oynadığı şeklinde bilgiler yer almaktadır. Fetihden sonra ticaret yeniden canlanmış ve bu

durum Osmanlı dönemi boyunca devam etmiştir (Bostan, 2002: 372-375). Trabzon limanı üzerinden yapılan ticareti, MÖ VII. yüzyılda Karadeniz havzasında görünen Yunan kolonileri ile XIII. ve XV. yüzyıllar arasında oldukça aktif durumda olan Ceneviz ve Venedikliler yürütmüştür. Cenevizliler zamanla Sinop, Samsun, Fatsa, Trabzon, Tuna ve Don nehri ağzında, Venedikliler de Kefe ve Trabzon'da ticaret kolonileri oluşturmuştur. İtalyan Cumhuriyetleri, Avrupa ülkeleri için önemli olan buğday, deri, kürk ve köleleri Kırım ve çevresinden sağlamakta, Anadolu limanları olan Sinop, Samsun ve Trabzon'dan çeşitli iplik ve dokumalar, deri ve sahtiyan ile şap, gümüş ve bakır satın alarak Batı'ya aktarmıştır. Tebriz'den ham ipek, ipekli elbiseler ve baharatlar; kervanlarla Trabzon limanına gelmiş, burada batılı tüccarların kullanımına sunulmuştur (Akgün, 2000: 1).

Trabzon, el sanatı ürünlerinin hem kalitesi hem de çokluğu ile değerlendirildiğinde çok zengin bir il konumundadır. Bütün el sanatları her bir ilçeye dağılmış gibidir. Yöre insanı sahip olduğu değerini farkında olarak sanatlarına sahip çıkmıştır. Sürmene'nin bıçakçılığı, Çarşıbaşı'nın keşan yapımını benimsemesi bahsedilen mevzuya güzel bir örnektir. Çalışmaya konu olan yorgancılık sanatı ise sahadan derlenen bilgiye göre ilin Maçka ilçesinde yapılmaktadır: “Trabzon'da yorgancı denilince akla Maçka gelirdi.” (KK, 2).

Fotoğraf 1: Gelin Tacı Motifli Yorgan Örneği

Yorgancılar, küçük yaşlarda girdikleri ustaların yanında önce malzemeleri tanıyarak sonra basit işler yaparak mesleklerini öğrenmektedirler. Bir yorgancı çırağının kalfa olabilmesi için uzun zaman sabırla çalışması gerekmektedir. Bu meslek, genellikle babadan oğula veya aileden bu işe ilgi duyan birine geçmektedir. Yorgancılık, gelişen teknoloji karşısında popülerliğini kaybetmek üzeredir. Hızlı üretilen ve ucuz elyaftan yapılma hazır yorganlar, 1990'lı yıllardan itibaren sağlıklı yün ve pamuktan

yapılan geleneksel el işi yorganların yerini almış ve makinelerle üretilen ev tekstil ürünleri hızla yayılmaya başlamıştır (Duvarcı, 2008: 514). Mesleklerini icra ederek geçimlerini sağlayan, aynı zamanda zevk ve sanat anlayışını yansıtan yorgancılardan her geçen gün sayısı azalmaktadır. Gençler yorgancılık mesleğine ilgi duymadığından çırak bulunamamakta, yetişmiş eleman olan kalfalar bile kazancı az bulduğu için mesleği terk ederek başka işlere yönelmektedir. Ayrıca, pazarlama ve tanıtım konusunda da ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır.

Fotoğraf 2: Zincirli Lale Motifli Yorgan Örneği

Trabzon’da gelişen teknoloji ile seri olarak üretilen yatak, yorgan ve yastıklar yavaş yavaş geleneksel el işi yatak, yorgan ve yastıkların yerini alıyor. Bu nedenle son yıllarda yorgancılık sanatı gerilemeye başlamıştır. Eskiden her yerde “Diken İğne”, “Altın İğne” yazan tabelalı yorgancılar artık ara sokaklara kaymış ve sayıları azalmış durumdadır. Elişi olarak yapılan yatak, yorgan ve yastıkların daha pahalıya mal olması da bu azalmada büyük bir etken olmaktadır. Günümüzde azalmakla beraber gelinlerin çeyizlerine kadife, ipek ve saten kumaşlardan yapılmış yorganlar koyulması geleneği sürmektedir. Bu yorganların motifleri özenle seçilmekte ve işlenmektedir. Halk arasında “lohusa” ve “sünnet” yorganları, bazı geleneklere uygun olarak hâlen kullanılmaktadır. Yorganlar, genel olarak tek kişilik, çift kişilik yorganlar olarak yapılır. Beşik çocukları için “beşik yorganları”, daha büyük çocuklar için de “çocuk yorganları” yapılmaktadır (Duman, 2011: 501).

Kullanılan araç gerece gelince yorgancılık, basit malzemelerle yapılan bir iştir. Bu malzemelerin başlıcaları; hallaç makinesi (Pamukları küçük parçalara ayırıp, kabartmaya yarayan bir araçtır. Eskiden elde basit bir araçla yapılan bu iş artık makineyle yapılmaktadır.), dikiş makinesi (Kumaşları birleştirme için kullanılmaktadır.), iğne (Dikilecek yorganın cinsi, kumaşın kalitesine göre değişir. Bir

ve iki numaralı iğneler kaba işler için, üç numaralı iğne ise ince işler yapmak için kullanılır.), yüzük (Yorgancı yüzüğü metalden yapılmış, ucu kapalı bir silindirik şeklindedir. Yorganı dikerken parmağı korur.), iplik (Yorgancılarda her renk iplik bulunur. Çünkü kumaş ve iplik aynı renkte olmalıdır. Iplik cinsi olarak normal bobin ipliği, naylon iplik, ve pamuklu kalın yorgan ipliği kullanılmaktadır.), yorgancı sopası (Ayva veya kızılçık ağacından yapılmış, 1 metre uzunluğunda, oklava kalınlığında bir değnektir. Pamuğu veya yünü dövmeye ve yorganı sağa sola çevirmeye yarar.), kâğıt modeller (Yorganın üzerine çizilecek modellerdir. Ağır veya basit modeller olabilir.). Bunlardan başka makas, yüksük, metre, çuvaldız, tebeşir, sabun, kantar, gibi basit araçlar da kullanılmaktadır.

“Yorganlar, tek ve çift kişilik olmak üzere iki çeşittir. Battal bir yorganın ebadı 2,20 metreye 1,90 yapıyoruz. Ama isteyene 2 metreye 2,25 yaptığımız oluyor. Tek kişilik yorganı 1,60 metreye 2,20, çocuk yorganı da nevesime göre 1 metreye 1,30 olur. Çocuk yorganı genellikle pembeyle mavi oluyor. Onun dikişi ayrı oluyor. Çünkü ona bir model işleyemiyorsun, ona bir yaprak ancak sığar. Ona küçük modeller kullanıyoruz” (KK, 2). “Yorganın fiyatları ise kumaşın kalitesine ve üzerindeki desenin zorluk derecesine göre değişmektedir” (KK, 1). “Kız çeyizi için ayrı modeller kullanıyoruz. Yeni yetme genç kızlar, ağır yorgan istemiyorlar. Eskiden kıza bir tane ipek yorgan dikerdik. Bir sürü olurdu da, şimdi zorla bir yorgan alıyorlar. Daha önce hazır bulunurdu yorganlar ama şimdi sadece sipariş üstüne dikiyoruz. Şimdi herkes perde dikiyor ama isteyene, özel müşterilere dikiyoruz” (KK, 2).

Uzun bir dönem esnaf grupları içinde yer alan yorgancılığın, her ne kadar eskisi kadar şöhretli olmasa da, köklü bir kültürün izlerini taşıdığı şüphesizdir. Yorganın tarihsel gelişimine bakıldığında başlangıçta sadece keçeden yapıldığı daha sonraları dokusuna birçok rengi ve deseni kattığı, Türk kültüründeki ayrıntıların çeşitliliğinin adeta bir sembolü olduğu görülmektedir. Bu çeşitliliği yorgan motiflerinin isimlerinde de görmek mümkündür (Dişçi, 2014: 3-4). Yorgancılık sanatının en önemli ve zorlu işlerinden birisi, yorgan yüzlerine yapılan motiflerin seçilmesi, kumaş üzerine çizilmesi ve dikilmesidir. Ustalar yorganı dikerken ya bildiği motifleri ya da kendi hayal dünyasında oluşturduğu şekilleri uygular. Böylece ustanın hüneri, yeni bir desen oluşmasını sağlar. Desenler, uygulanan motifin benzerliğine veya kompozisyon bütünlüğüne göre isim alır (Çeliker ve Ölmez, 2012: 131). Bu motifler, eskiden her yorgancı ustanın özgün buluşunu yansıtan, kendi becerilerine göre bulup çıkardığı motiflerken son zamanlarda yorgan desinatörleri tarafından hazırlanan motif çizimleri kullanılmaktadır. Yorgan motiflerinin yorgancılık sanatının tarihsel gelişimini gösteren eski motiflerin yanında

yöresel motifler de vardır. Örneğin: “gül”, “güneş”, “karanfil”, “yıldızlı beş lale”, “batırmalı mekik”, “çerçeve”, “fırıldak”, tavus kuşu”, “bülbül”, “dallı yonca”, “papatya”, “dörtlü S parke”, “menekşe”, “batırmalı çift kare” ve değişik geometrik motifler (Duman, 2011: 501).

Fotoğraf 3: Yapraklı Yıldız Motifli Yorgan Örneği

Türk süsleme sanatı, doğuşundan günümüze kadar geniş bir coğrafyaya yayılmasına rağmen kendi kültür ve sanat özelliklerini korumuştur. Türklerin Anadolu’ya gelmeden önce Orta Asya’da sahip olduğu kültürün oluşturduğu süslemeler, Selçuklu dönemi süsleme sanatının tarihsel bir uzantısıdır. Zira Türkler, Anadolu’ya geldikleri zaman Orta Asya’da yüzyıllardır geçirdiği deneyler ve diğer çevrelerle ilişkilerinin sonucu ortaya çıkan sentezi de getirmişlerdir. Kültür varlıkları, ulusların dünya uygarlığına katkılarının belgeleridir. Ulusal kültür varlığımızın korunması ve sağlıklı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılması, var olmamızın en önemli şartlarından birisidir (Akgün, 2008: 47).

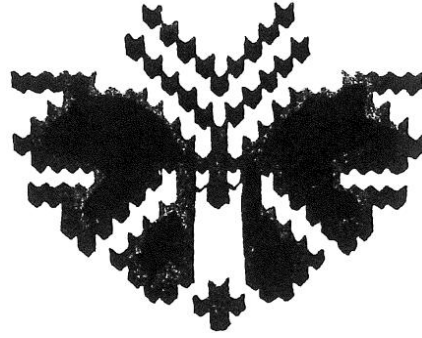
Türk süslemelerinin bu zenginliği ve olgunluğu, sembol ve motif çeşitlerinin bolluğundan ve estetik yapıya sahip olmalarından ileri gelmektedir (Akgün, 2008: 47). Gerçekte semboller, motifler bir kültürel yapının adeta DNA’larıdır ya da sosyal genetiğin mimarlarıdır. Sanat ise bir kültürel grubun dünyayı algılayış tarzıdır. Bu nedenle motifler, semboller, damgalar Türk tarihi açısından son derece önemli belgelerdir (Aksoy, 2008: 87). Motifler; toplumun duygu ve düşüncesini, hayat tarzını, zevklerini gözler önüne serer, gün ışığına çıkarır ve buna bağlı olarak gelişir ve zenginleşir. Motifleri ve taşıdıkları anlam yüklerini oluşturan kültürel unsurların taşıyıcısı, el sanatlarıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde el sanatı, üzerinde taşıdığı motifle beraber incelendiğinde içinden çıktığı toplumun kültür kodlarını verebilir. Bu hususta Trabzon yöresinde icra edilen yorgancılık mesleğinde kullanılan motiflerin

Türk kültür hafızasında benzerlerinin olması bunu kanıtlar niteliktedir. Aşağıda verilen örneklerde yöredeki yorgan üzerine yapılan motifle birlikte Türk sanatındaki benzeri yan yana verilmiştir.

Fotoğraf 4: Kelebek Motifli Yorgan

Fotoğraf 5: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A: 54, Kelebek, s. 11]

Kelebekler motifi, sarı tonlarında daha iyi görülür. Zambak çiçeğine konmaya çalışan kelebekler tasvir ediliyor. Hassas bir modeldir. Kelebekler 6 tane olarak düzenlenebilir.

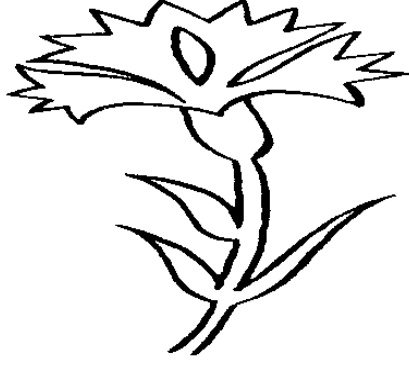
Fotoğraf 6: Beşli Karanfil Motifli Yorgan Grafiği

Fotoğraf 7: Yorgan Motifinin

Fotoğraf 8: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

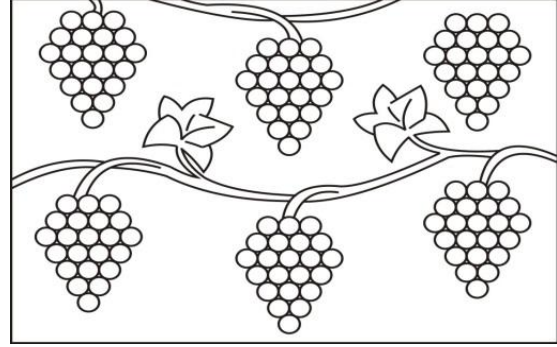
[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A: 734, Kata Örneği, s. 115, 288, Çiçek Motifleri s. 43]

Beşli Karanfil: İki renk applike olarak uygulanmıştır, sade tek renk olarak da yapılabilir. İki kırlentli örtü veya yorgan olarak kullanılır. 13 metre kumaş gider. Geleneksel kültürde karanfil çiçeği oyaşının gelinler ve kızlar tarafından takılması bugün bile varlığını sürdürdüğü, ileri yaşlardaki kadınların yaşlandıklarını ifade etmek için “Karanfilli günlerimiz geride kaldı.” gibi bir deyimini kullandıkları görülmektedir.

Fotoğraf 9: Üzüm Motifli Yorgan

Fotoğraf 10: Yorgan Motifinin Grafiği

Fotoğraf 11: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[**Kaynak:** B.B.O.B.T.M.A: 2845, Üsküdar Yorgan Yüzü Kalıbı, s. 305]

Halk edebiyatının sözlü kültür ürünlerinde üzüm çeşitli özellikleriyle varlığını korumaktadır. Üzüm; destan, masal, halk hikâyesi, efsane, atasözleri, bilmece, mâni, ninni ve türkülere, vs. de konu olmuştur (Şenocak, 2007: 165). Üzüm halkın edebî kültüründe yer almakla kalmamış maddi kültürde de eserleri süsleyen motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Yorgancılık mesleğinde motif olarak kullanılan üzüm, her renkte görülmekle birlikte yeşil tonları tercih edilir. Fazla pamuk kaldırmaz. Tek taraflı kullanılır.

Fotoğraf 12: Bahar Dalı Motifli Yorgan

Fotoğraf 13: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[**Kaynak:** B.B.O.B.T.M.A: 1642, Yemeni Kalıpları, s. 194]

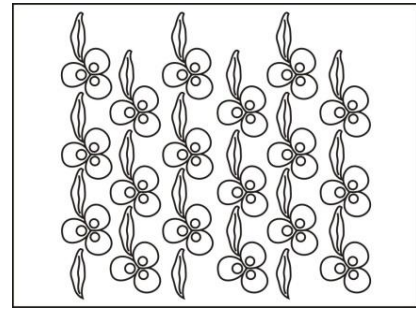
Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım Arşivi

Bahar Dalı: Baharı müjdeleyen çiçeklerden esinlenilmiştir. Yorgan üzerinde baharın hoşluğunu anımsatır.

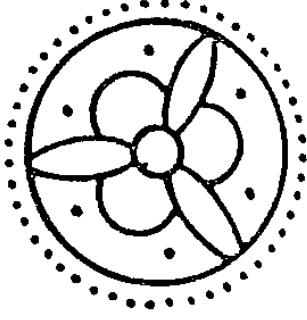
Fotoğraf 14: Bulut Motifli Yorgan

Fotoğraf 15: Yorgan Motifinin Grafiği

Fotoğraf 16: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A: 3185, Osmanlı Para Nakışları, s. 340]

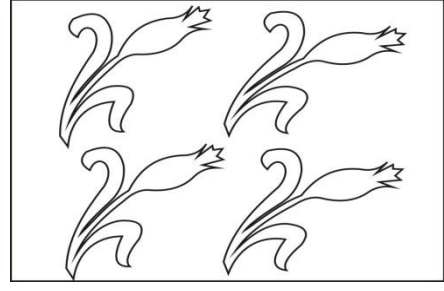
Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım Arşivi

Bulut: Osmanlı kaftanlarında sıkça kullanılan bu motif, yorgana işlenerek yaşatılmak istenmiştir. İşi yoğun ve oldukça zevkli bir modeldir.

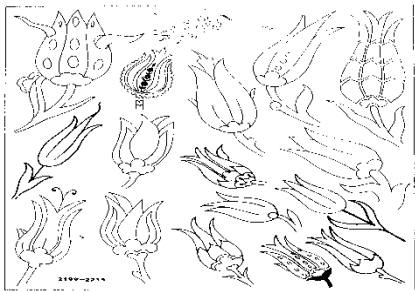
Fotoğraf 17: Siyah Lale Motifli Yorgan

Fotoğraf 18: Yorgan Motifinin Grafiği

Fotoğraf 19: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A: 2199-2215, Çinilerde Lale Motifleri, s. 248]

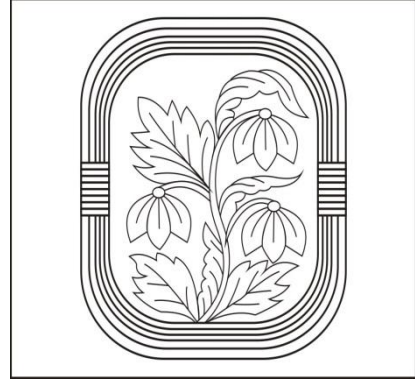
Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım Arşivi

Siyah Lale: Osmanlı'nın bir dönemini yansıtan ve çağının medenî anlayışını günümüze taşıyan bir modeldir. Aplike olarak işlenmiştir, yaklaşık 13 m. kumaş kullanılır.

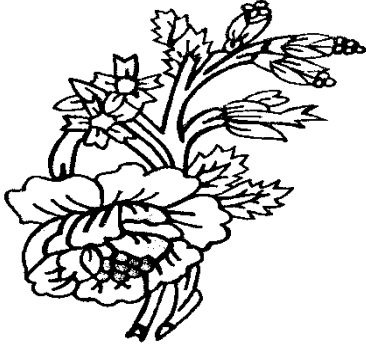
Fotoğraf 20: Kardelen Motifli Yorgan

Fotoğraf 21: Yorgan Motifinin Grafiği

Fotoğraf 22: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A. : 1490, Üsküdar Yemeni Kalıp Örnekleri, s. 173]

Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım Arşivi

Kardelen: Baharın müjdecisi olan kardelen çiçeğinin zevkli bir uygulamasıdır.

Yorgan, zengin ya da fakir olsun bütün insanların kullandığı bir ev eşyasıdır. Ayrıca yorgan, çeyizlerin de en önemli parçasından birisidir. Çok zengin motiflerin bulunduğu yorganlar, kültürün aynası görevindedir. Trabzon’da da ülkemizin diğer yerlerinde olduğu gibi yorgancılık mesleğinin kaybolmasında birtakım sebepler bulunmaktadır. Doğal olarak elde edilen yün ve pamuktan yapılan yorganların yerini silikon ve elyaf adı verilen sanayi ürünlerinden yapılmış ve yörede “hazır yorgan, elyaf yorgan” adıyla bilinen yorganların alması bu nedenlerin başında gelmektedir. Geçmişte Trabzon’da her genç kızın çeyizinde bulunması gereken el emeği ve göz nuru ile hazırlanmış yorganlar, günümüzde birer fazlalık olarak görülmektedir. Taşınmasındaki ve temizlenmesindeki kolaylıklardan dolayı tercih edilen hazır yorganların sağlığa vermiş olduğu zararlar göz ardı edilmektedir. Böylelikle geleneksel yorgancılık kaybolmaya yüz tutmuştur. Üstelik birçok yorgancı, dükkânlarını perde ve çeyiz mağazasına çevirerek geçimlerini

sağlamaya çalışmıştır. Sadece yorgancılıkla uğraşan yorgancı yoktur. Yorganlar perdenin yanında, yan ürün olarak, talebe göre dikilmektedir. Çırak yetiştiremeyen, daha doğrusu bu işi yapmak isteyen birisini bulamayan yorgancılar, bu mesleği kendilerinden sonra devam ettirecek kimsenin bulunmayacağını düşünmektedirler.

Yorgancılıkla ilgili görüşlerini aldığımız ustalar, yorganın günlük hayattaki yerinden bahsederken yorgancı yarışmalarının olduğunu ve halkın buna rağbet ettiğini ifade etmiştir. “Eskiden yorgancı yarışmaları olmuştur. Yorgancılar kalfaları yarış ederler. Düşün ki; iki yorgancı yorgan dikecek, sevdikleri kız iğneye teli sokar ve sevdiğine verir. Eğer kız teli uzun tutarsa iş uzar, ip dolaşır. İğneye kısa ip takılmalıdır. Sevdiği kız ipi verince uğur olur” (KK 2).

2. Yorgancılık ile İlgili Sözlü Kültür Ürünleri

Doğu Karadeniz dolayısıyla Trabzon, tarihin en eski dönemlerinden beri çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Antik kaynaklarda Karadeniz sahillerinde yaşayan doksan kadar etnik gruptan bahsedilir. İskitler, Makronlar, Mossinoikler, Kolkhlar, Driller, Khalybler, Tibareniler, Helenler bunlardan en önemlileri olarak değerlendirilir. Bunun dışında Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Sabirler, Bulgar Türkleri, Uzlar, Peçenekler, Kumanlar ve diğer Türk boyları da kendilerine yurt olarak Trabzon’u seçmişlerdir. Gerek coğrafi gerek siyasi konumu sebebiyle Trabzon, büyük bir cevherin merkezi konumundadır. Bu nedenle Trabzon ve çevresi tarihine kaynaklık yapacak zengin bir sözlü kültür mirası, araştırılmaya değer bir hazinedir. Trabzon yöresine ait destanlar, masallar, efsaneler, memoratlar, menkıbeler, düğün ve askerlik hatıraları, aile tarihleri, bilmece, tekerlemeler, atasözleri, alkış ve kargışlar, argo ve deyimler, ağız sözlüğü, ağıtlar, mâniler, türküler, geçiş törenleri ve ritüeller, fotoğraflar, yer ve mevki adları (her türlü coğrafi isimlendirmeler), lakaplar, boy ve sülale isimleri, adlar, soyadları, şenlik ve kutlamalar, halk yaşamı, bölgemize özgü geleneksel sanatlar (bakırcılık, kuyumculuk, gümüş işlemeciliği, semercilik, ağaç işçiliği [halk teknolojisi], eşya, araç gereç ve aletler gibi birçok konu bu mirasın bir parçası olarak araştırılmayı beklemektedir (Üçüncü, 2007: 171-172). Bu hususta araştırmacılar, amatör veya profesyonel olarak gerek etnografya gerek sözlü kültür üzerinde saha çalışmaları yapmaya başlamıştır. Bu çalışmalar sonunda özellikle geleneksel el sanatlarına ilişkin çok sayıda mâni, atasözü, bilmece, ağıt, tekerleme, fıkra gibi anonim ürünler tespit edilmiştir. Bu ürünlerden mânilerin hemen hemen bütün mesleklerde olması ve sayısının çok olması dikkate değerdir. Çalışmanın konusu olan yorgancılık mesleği ile

İlgili sahadan mâni, atasözü, deyim, bilmece ve fıkra türünde sözlü kültür ürünleri derlenmiştir.

2.1. Mâni

Dikerken *yorgancuğum*
Kırıldı yiğnecüğüm
Asker ettiler beni
Ağlayu annecüğüm (Çelik 2005: 191).

Fındık fıstık olur mu?
Yorgan yastık olur mu?
Gündüzüm şöyle böyle
Gece dostluk olur mu? (Atay 1947: 14).

Fındık koydum harmana
Hor bakıyor yar bana
Baktım yar yanımda yok
Sarılmışım *yorgana* (Atay 1947: 14).

Goşdum girdim odiya
O da hemen gizlendi
Yorganinin altından
Gel yat diye seslendi (Çelik 2005: 352).

Kollarımı yastuk yap
Saçlarımı da *yorgan*
Başka kurban istema
Bu canım sana kurban (Çelik 2005: 440).

Neriye gidiyusun
Ben da gelecek miyim
Sen *yorgana* sarıldın
Ya ben ölecek miyim (Çelik 2005: 429).

Sallan kayıdam sallan
Üstünde carse *yorgan*
Yarım çıkar gelirse
Keserim çifte kurban (Çelik 2005: 197).

Sarıldı boğazıma
Kollarımın altına
Yorgani dört gat etti
Dizlerimin altına (Çelik 2005: 276).

2.2. Atasözü ve Deyim

- Bir pire için bir *yorgan* yakar (Ciravoğlu, 2009: 49).
- *Yorgan* gitti kavga bitti (Ciravoğlu, 2009: 64).
- *Yorganına* göre ayağını uzat (Ciravoğlu, 2009: 64).

2.3. Bilmece

• Bir sürü hindi, yük dibine sindi, ev sahibi misafirin üstüne bindi. (*Yorgan*) (Başgöz, 1993: 577).

2.4. Fıkra

• Temel bir gün Dursun’a misafirliğe gitmiş, akşam olmuş, yatma zamanı gelmiş, odasını göstermiş, buraya yat demiş. Temel yatmış, yorganı üstüne almış, ayakları *yorgandan* dışarı kalmış. Dursun’u çağırmış. Dursun gelmiş, elinde bir sopa var. Temel:

- Bu *yorgan* küçük.

Dursun hemen Temel’in ayaklarına bir tane vurmuş. Temel ayaklarını toplamış. Dursun Temel’e şimdi nasıl oldu diye sormuş, iyi cevabı gelmiş. Dursun, demek ki *yorganına* göre ayaklarını uzat demiş. (KK 1)

• Nasreddin Hoca bir gün bir *yorgancıya* gider, bir *yorgan* alır. Dükkân sahibine yaz deftere, gelecek ay veririm, der. Sonraki ay olur, hoca yorgancıya gider, usta bu ay çok sıkışmışım, iki kişi bir yorgan altında yatıyoruz, gelecek ay veririm, der gider. Sonraki ay yine hoca böyle söyler, adam tamam der gider. Üçüncüsünde adam bu numarayı yemez, hocaya döner, “Sen evlisin, onun için iki kişi bir *yorganın* altında yatıyorsunuz” deyince Hoca yorgancının parasını vermek zorunda kalır. (KK 1)

SONUÇ

Siyasi, tarihî, coğrafi, ekonomik, dinî vb. faktörler toplumların aynı kimlikle bir arada olmalarını sağlamıştır. Bahsi geçen faktörler dışında örf, âdet, gelenek, görenek, maddi kültür öğeleri, sözlü kültür ürünleri, hayatın geçiş dönemleri içindeki gelenekler; toplumların içinde var olan sosyal grupların kültürünü oluşturur. Bu nedenle kültür varlıkları, toplumların geçmişten geleceğe bağlantısı olan bir köprü durumundadır. Toplumların geleneksel zihniyetlerini yansıtan sanat ve el sanatı ürünlerinin, kültürün içinde önemli bir yeri vardır.

El sanatları, tabiat ve iklim şartlarına; zevk, gelenek ve göreneklere bağlı olarak tarih boyunca işlenerek günümüze gelmiş; ortaya çıktığı toplumun hayat tarzını, duygu ve düşüncelerini, kültürel birikimlerini yansıtmış ve böylece geleneksel bir boyut kazanmıştır. Türk toplulukları, gittikleri coğrafyada pek çok el sanatı icra etmişlerdir.

Yukarıda bahsi geçen kültür mirasından maddi kültür öğeleri ve sözlü kültür ürünleri bu çalışmanın konusunu oluşturur. Maddi kültür ürünleri, kuşaktan kuşağa aktarılarak belli

bir ihtiyacı karşılamış ve günümüze kadar gelmiştir. Her bir ürün, geçtiği yerlerin kültürüyle sentezlenmiş, denizin dalgaları misali Türklerin gidebildiği her yere ulaşmıştır. Yüzerce yıl öncesinden Türklere ev sahipliği yapmış Trabzon yöresi kültürünü bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Trabzon yöresinin maddi kültür öğeleri, binlerce yıldır Türklerin yaşadığı coğrafyada yaşattığı kültürün muazzam bir uzantısıdır. Mahiyetinde bulundurduğu şekilleri, motifleri, renkleri, ürünlerin yapılış ve kullanılış biçimleri bir gelenek içinde aktarılmıştır.

Bugün geleneksel meslek olarak adlandırılan el sanatları, sanayi devrimi öncesinden kalma üretim ilişkileriyle varlıklarını sürdürmektedir. Bu sanatlar, seri ve fabrikasyon ürünler karşısında bireysel yaratıcılık, folklorik teknikler ve turizmin katkısıyla kısmen de olsa rekabet gücü kazanabilmişlerdir. Örneğin, günümüzde at ile ulaşım kalmadığı için at arabası yapımı ortadan kalkmıştır; ancak bahçe ve kapalı mekân dekorasyonu olarak üretilen minyatür at arabaları veya turistik amaçlı kullanılan faytonları yapan ustalar ayakta kalmıştır (Yolcu, 2014: 1723).

Yorgan, zengin ya da fakir bütün insanların ihtiyaç hissettiği bir ev eşyasıdır. Ayrıca yorgan, gelinlik kız çeyizlerinin olmazsa olmazıdır. Bir çeyizde bulunan yorgan sayısı, sahibinin ekonomik gücünün göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ancak gelişen ve değişen teknolojinin geleneksel yorgancılığı da etkilemesiyle yorgan diktirme oranında düşüş olmuş, yorgancılık sanatı ve ustaları unutulmaya yüz tutmuştur. El yapımı yorganların yerini de daha ucuza üretilen hazır yorganlar almıştır (Kemer ve Etikan, 2014: 34).

Çalışmada yörede yorgancılık ile ilgili sözlü kültür ürünleri olarak mani, atasözü, deyim, bilmece ve fıkralar tespit edilmiştir. Ayrıca yorgan üzerine işlenen motif olarak da suyolu, üç dikişli baklava, kelebek, beşli karanfil, saray lalesi, hanımeli, uğur yoncası, üzüm, yapraklı menekşe, tavus kuşu, meşe yaprağı, mor menekşe, asma, göbekli yonca, bahar dalı, bulut, göbekli lale, balıksırtı, fındık dalı, pamuk, buğday başağı, sade kartal, siyah lale, batan güneş, kardelen gibi motifler kullanılmış; yörede yorgan motifleri işlenirken kelebek, beşli karanfil, üzüm, bahar dalı, bulut, siyah lale, kardelen motiflerinin Türk sanatındaki benzerleri tespit edilmiştir. Yirmi beş motiften yedi tanesinin Türk sanatındaki benzeri bulunurken diğer motifler genel itibarıyla her yerde aynı anlama gelebilecek motiflerdir: Tavus kuşu, buğday başağı, baklava, yonca motifleri gibi.

Sanayileşmenin bir sonucu olarak teknolojik gelişmeler, kent insanı ile birlikte kırsal bölgelerdeki nüfusu da etkilemiştir. Özellikle tarımda makineleşme, köylerde işsiz

nüfus fazlalığı oluşturmuş, bunun sonucunda da köylerden kentlere ve büyük şehirlere göç hızlanmıştır. Geleneksel değerlerini yaşayan bu insanlar, geleneklerini ve becerilerini bırakmaya başlamışlar, sonrasında da teknolojik ürünleri tercih etmişlerdir. Halk zanaatı ürünlerine ihtiyacın azalması, çeşitli zanaat kollarının yavaş yavaş yok olmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

AKGÜN, Banu (2008). “Türk Süsleme Sanatında Hatailer”, 38. *ICANAS*, 1(1): 45-59, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

AKGÜN, Necmettin (2000). “Trabzon Gümrüğünde İktisadi Faaliyetler (1750-1800) I”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11: 1-21.

AKSOY, Mustafa (2008). “Kültür Sosyolojisi Açısından Halı-Kilim Sanatı ve Etnografik Eserlerdeki Damgaların Dili”, 38. *ICANAS*, 1 (1): 75-120, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

ARSEVEN, Celal Esad (1950). *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ATAY, Mehmet (1947). “Trabzon Folklorunda Fındık 1”, *İnan Dergisi*, 30: 13-14.

AYGÜN, Necmettin (2008). “XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Yapı”, *Karadeniz Araştırmaları*, 5(17): 75-111.

Başlangıcından Bugüne On Bin Türk Motifi Ansiklopedisi (1986). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BAŞGÖZ, İlhan (1993). *Türk Bilmeceleri 2*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BOSTAN, M. Hanefi (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

CİRAVOĞLU, Tefik Vural (2009). *Trabzon Folkloru*, İstanbul: Türkmenler Matbaacılık.

ÇELİK, Ali (2005). *Mânilerimiz ve Trabzon Mânileri*, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇELİKER, Deniz ve Filiz Nurhan ÖLMEZ (2012). “Burdur İlinde Yorgancılık Sanatı”, *SDÜ Arte-Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 5(10): 122-138.

DİŞÇİ, Öznur (2014). “Yorgan Motiflerinin İsimleri”, *Kültürümüzde İsim*, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, 1: 1-18.

DUMAN, Mustafa (2011). *Trabzon Halk Kültürü*, 1. Baskı, İstanbul: Heyamola Yayınları.

DUVARCI, Ayşe (2008). “Kaybolan Bir Kültür Yorgan ve Yorgancılık Halk Bilimsel Bir Yaklaşım”, 38. *ICANAS*, 2 (2): 507-516, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

EMİR, Osman (2011). *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları.

GOLOĞLU, Mahmut (2000). *Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar)*, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları.

KEMER, Gözde ve Sema ETİKAN (2014). “Niğde İli Kemerhisar Beldesinde Yorgancılık”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 25-36.

Komasyon (2014). *Yaşayan El Sanatlarımız*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KOYUNCU, Ayşegül (2005). “Burdur’da Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kimi Meslekler”, *I. Burdur Sempozyumu*, ss. 29-38, Burdur: Fakülte Kitap Evi Baskı Merkezi.

Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi (1973). c: 20, İstanbul: Meydan Yayınevi.

OKAN, Taner ve diğerleri (2012). “Türkiye’de Toprak Kullanma ve Koruma Kültürü”, *Acta Turcica*, 1: 119-131.

ÖGEL, Bahaeddin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş 3*, 4. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ŞENOCAK Ebru (2007), “Türk Halk Kültüründe ve Mitolojik Bağlamda Üzümün Yeri”, *Millî Folklor*, 76: 164-172.

Türkçe Sözlük (2005). 10. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÜÇÜNCÜ, Kemal (2007). “Trabzon Yöresi Sözlü Kültür/Tarih Malzemesinin Trabzon Tarih Araştırmaları İçin Kaynak Olarak Durumu ve Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 170: 171-172.

ÜÇÜNCÜ, Kemal (2011). “Trabzon ve Yöresi Yaylacılık Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu*, 1. Baskı, 2: 181-196, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.

YOLCU, Mehmet Ali (2014). “Nevşehir’de Yaşayan Geleneksel Mesleklerin Değişim ve Dönüşümü”, *Turkish Studies*, 9(2): 1719-1738.

Kaynak Kişiler

KK 1: Mahmut Balaban, Trabzon 1968, ilkokul mezunu, esnaf. (Görüşme tarihi 20.06.2016)

KK 2: İbrahim Saraç, Sürmene 1950, ilkokul mezunu, esnaf. (Görüşme tarihi 20.06.2012)

KK 3: Fatma Tomar, usta öğretici. (Görüşme tarihi 28.06.2016)

MAARİF YILLIKLARINA GÖRE CUMHURİYET'İN İLK ÇEYREĞİNDE GÜMÜŞHANE'DE EĞİTİM (1923-1950)

Özet

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı ile birlikte eğitim sahasında ciddi bir değişim ve dönüşüm sürecine girildi. Öncelikle Heyet-i İlmiye toplantıları, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Maarif Teşkilatına Dair Yasa ve de Talim ve Terbiye Kurulu vasıtası ile değişim ve dönüşümün hukuki ve idari temelleri oluşturuldu. Bunlarla eş zamanlı olarak eğitim programları yenilenmeye ve yeni okullar açılmaya başlandı. 1928 yılına gelindiğinde ise okur-yazar oranını yükseltmek, öğretimi kolaylaştırmak ve Türkçeyi ortak dil yapmak amacıyla Lâtin temelli yeni bir alfabe kabul edildi. Yeni harflerin kabulü ile gerek okul çağındaki kuşağa ve gerekse de toplumun tüm kesimlerine yönelik olmak üzere bir eğitim seferberliği başlatıldı. Yeni harfler bir taraftan okullarda öğrencilere öğretilirken, bir taraftan da okul ders ve araçları bu yeni duruma göre düzenlenmeye çalışıldı. Yeni harfleri toplumun tüm kesimlerine öğretebilmek, sıfır noktasına gelen okuma yazma oranını bir an önce arttırmak üzere millet mektepleri faaliyete geçirildi. 1935 yılında millet mektepleri ulus okulları adı altında faaliyetlerine devam etti.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Eğitim, Öğrenci, Öğretmen, Millet Mektebi.

EDUCATION IN GÜMÜŞHANE IN THE FIRST QUARTER OF REPUBLIC ACCORDING TO THE MAARİF ANNUALS (1923-1950)

Abstract

Turkey witnessed a considerable change and conversion process in the field of education after the proclamation of the Republic. Initially, legal and administrative basis of this change and transformation was provided by means of Heyet-i İlmiye meetings, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Maarif Teşkilatına Dair Yasa and Talim Terbiye Kurulu. Simultaneously, training programs were redeveloped and new schools were established. In 1928, a new alphabet based on the Latin alphabet was adopted in order to increase the literacy rate, to facilitate teaching and to make Turkish a common language. With the adoption of the new letters, an education campaign was launched aiming both school students and all the other segments of society. The new letters were, on one hand, being taught to students in schools and on the other hand school lessons and tools were reorganized according to the new situation. Millet Mektebi was activated to teach the new alphabet to all sections of society, to improve the literacy rate-decreasing to the zero level-immediately. Public schools continued to operate under the name of national schools in 1935.

Keywords: Gümüşhane, Education, Student, Teacher, Millet Mektebi.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bir değişim ve dönüşüm arayışının var olduğu ve bu arayışın bir boyutunun da maarif sahasında gerçekleştiği rahatlıkla söylenebilir. Nitekim önce mühendishanelerin kurulması, ardından 19. yüzyıldan itibaren sırasıyla ortaokul düzeyinde rüştiyelerin açılması, Maarif Nezaretinin teşkili, öğretmen okullarının faaliyete geçirilmesi, mülkiyenin ve eş zamanlı olarak meslek okullarının öğrenci almaya başlaması, kız çocuklarına yönelik okulların faaliyete geçirilmesi, sultanilerin açılması ve II. Abdülhamit ile onu takip eden II. Meşrutiyet dönemindeki maarif sahasındaki diğer pek çok yenilikler bu değişim ve dönüşümün önemli parametreleri olmuştur. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise eğitim sahasındaki bu değişim ve dönüşüm arayışının ivmesi artmış, sırasıyla ifade edilecek olursa, maarif kongresi, Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulü ve uygulanması, aşamalı biçimde karma eğitime geçilmesi, yabancı uzmanların ülkeye daveti ve bunların hazırladıkları raporlar üzerinden bir gelecek provizyonu çizilmesi, harf inkılabı uygulaması ve millet mekteplerinin faaliyete geçirilmesi, okulların adedi ve fizikî imkânlarını arttırma çabaları en dikkat çeken değişim ve dönüşüm hamleleri olmuştur (Bkz. Ergin, 1997; Tekeli-İlkin, 1999). Mevcut çalışmada Cumhuriyetin ilanından 1950’ye kadar olan süreçte eğitim sahasındaki bu değişim ve dönüşümün Gümüşhane yerelindeki boyutu maarif yıllıklarına dayanılarak rakamsal nitelikte ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak daha öncesinde Gümüşhane’nin söz konusu yıllardaki idarî durumu ve nüfusu hakkında bazı bilgiler vermenin faydalı olacağı düşünülmüştür.

A. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gümüşhane’nin İdarî Taksimatı ve Nüfusu

Osmanlı son dönemine sancak statüsünde giren Gümüşhane, Cumhuriyet döneminde vilayete dönüştürülmüş olup 1925 yılı itibariyle Gümüşhane merkez, Kelkit, Torul ve Şiran kazalarından müteşekkildi. 1926 yılında bunlara Bayburt dâhil edildi ve Gümüşhane uzun süre, 1980’lere kadar bu idarî yapıyı muhafaza etti (Şaşmaz, 2014: 115).

Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı olan 1927’de Gümüşhane vilayetinin toplam nüfusu 122.231 olarak tespit edilmiş olup (28 Teşrin-i Evvel 1927, 1929: 13), söz konusu nüfus, sonraki yıllarda tedrici olarak artmıştır. Nitekim vilayetin nüfusu 1935’te 162.667 (Genel Nüfus, 1937: 5), 1940’da 181.290 (20 İlkteşrin 1940, 1941: 283) ve 1945’te 190.130 olarak belirlenmiştir (21 Ekim 1945, 1950: 8).

B. Harf İnkılabı Öncesi Gümüşhane’de Eğitim

1. İlköğretim

Cumhuriyetin ilânı sonrasındaki ilk eğitim-öğretim yılında Gümüşhane’de 34 ilkokul faaliyet halinde olup bu okulların 29’u erkek öğrencilere ve 5’i de kız öğrencilere yönelikti. Okulların sadece 3’ü iki ve 1’i de üç derslikli olup geriye kalanı tek dersaneliydi. Vilayette ayrıca 4 ilkokul da öğretmensizlik veya başka nedenlerle kapalı durumdaydı (Maarif 1339-1340, 1341: 52-53). Açık olan 34 okulda 68’i kız, 1084’ü erkek olmak üzere toplam 1152 öğrenci bulunurken (Maarif 1339-1340, 1341: 62) söz konusu okullarda 5’i kadın, 34’ü erkek olmak üzere toplam 39 öğretmen görev yapmaktaydı (Maarif 1339-1340, 1341: 66).

1924-1925 ders yılı başına gelindiğinde okul adedi aynı kalırken öğrenci sayısında nispi de olsa bir artış gerçekleşti. Bu ders yılı başında yine 34 okul mevcut iken öğrenci sayısı kızlarda 98’e, erkeklerde 1147’ye ve toplamda 1244’e yükseldi (Maarif 1340-1341, 1927: 22). 1924-1925 eğitim-öğretim döneminde sadece öğrenci değil, öğretmen sayısı da arttı. Nitekim Gümüşhane’de söz konusu ders yılında toplam 49 öğretmen görev yapıyordu (Okay, 1938: 61).

Bir sonraki eğitim-öğretim yılında Gümüşhane’de ilköğretim sahasındaki niceliksel artışın devam ettiği gözlenmektedir. Nitekim 1925-1926 ders yılı başında Gümüşhane vilayeti dâhilinde 5’i kız, 50’si erkek, toplam 55 ilkokul mevcut olup bunların 18’i merkez ilçede, 12’si Kelkit’te, 10’u Şiran’da ve 15’i de Torul’da bulunmaktaydı. Vilayetteki ilkokulların 73 dershanesi mevcut olup bu dershanelerde 120’si kız, 1393’ü erkek, toplam 1513 öğrenci eğitim almakta, 68 öğretmen de buralarda görev yapmaktaydı (Maarif 1925-1926, 1928: 88, 112).

1926-1927 ders yılına gelindiğinde vilayet dâhilinde okul, öğrenci ve öğretmen bazlı yükselişin daha da arttığı dikkati çekiyordu. Bu durum esas itibariyle Bayburt’un vilayet sınırları içine alınmasından kaynaklanmaktaydı¹. Nitekim bu ders yılı başında Gümüşhane’de 67 okul mevcut iken bu okullarda 97 dersane bulunuyordu. Okulların 17’si merkez ilçede, 13’ü Kelkit’te, 11’i Şiran’da, 15’i Torul’da ve 11’i de Bayburt’ta faaliyet halinde idi. Söz konusu okullarda 146’sı kız, 1859’u erkek, toplam 2005 öğrenci ile (Maarif 1926-1927, 1929: 106) 10’u kadın 85’i erkek toplam 95 öğretmen bulunuyordu (Maarif 1926-1927, 1929: 82).

¹ Bayburt 1926’da Gümüşhane’ye kaza olarak bağlanmıştır. Bkz. Musa Şaşmaz, Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013), VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 115.

Cumhuriyetin ilanı ile harf inkılabı arası dönemde Gümüşhane’ye ait tüm bu eğitim-öğretim verileri aşağıdaki tablolarda bir bütün olarak da görülebilir:

Gümüşhane Vilayeti	1923-1924 Ders Yılı					1924-1925 Ders Yılı				
	Okul	Öğret.	Öğrenci		Derslik	Okul	Öğret.	Sınıf		Derslik
			Kız	Erkek				Kız	Erkek	
	34	39	68	1084	39	34	49	98	1147	-

Kazalar	1925-1926 Ders Yılı					1926-1927 Ders Yılı				
	Okul	Öğret.	Öğrenci		Derslik	Okul	Öğret.	Sınıf		Derslik
			Kız	Erkek				Kız	Erkek	
Merkez	18	21	-	-	-	17	25	-	-	23
Kelkit	12	15	-	-	-	13	16	-	-	16
Torul	15	19	-	-	-	15	19	-	-	19
Şiran	10	13	-	-	-	11	16	-	-	15
Bayburt	-	-	-	-	-	11	19	-	-	24
Toplam	55	68	120	1393	73	67	95	146	1859	97

Cumhuriyetin ilk yıllarında Gümüşhane’de ilkokul eğitimi tüm ülke genelinde olduğu gibi kesintisiz beş yıl olup, okullarda 1924’te II. Heyet-i İlmiye Toplantısı’nda belirlenen müfredat uygulanmaktaydı (Aslan, 2011: 724). İlkokullara yönelik bu program sadece iki yıl yürürlükte kalırken 1926’da ilköğretim programı şehir ve köy biçiminde ikiye ayrıldı. Yeni düzenlemede şehir ve kasabalardaki okullar I. ve II. devre olarak ikiye ayrılırken ilk üç sınıf ilk devre, son iki sınıf ikinci devre kabul edilmiş, her iki devrede de yine 26 saatlik bir ders programı öngörülmüştür. Köy okulları için ise üç sınıf ve tek öğretmeni esas alacak biçimde haftada 24 saatlik bir ders programı yürürlüğe konulmuştur (İlk Mekteplerin Müfredat, 1927: 5; Köy Mektepleri Müfredat, 1927: 10).

2. Ortaöğretim

Cumhuriyetin ilanı itibariyle Gümüşhane’de 1921 senesinde inşasına başlanan ve 1923-1924 ders yılında öğrencisi bulunan bir erkek orta mektebi bulunuyordu. İki katlı olarak inşa edilen binanın alt katı teneffüşhane, jimnastik salonu ve altı odadan ibaretti. Alt kattaki teneffüşhane ve jimnastik salonunun işlevsel biçimde kullanılması ancak 1930’da mümkün olabildi. İkinci kat bir salon ve dokuz odadan ibaret olup çatı arasında ayrıca geniş bir konferans ve müsamere salonu vardı (Cicioğlu, 1985: 588). Okulda ilk zamanlar 8 sınıf mevcut olup öğrencilerin yatılı olarak kalmaları mümkün değildi. Yatılılık için mutfak, kiler ve çamaşırhane gibi bazı ek birimlerin inşa edilmesi gerekiyordu. Okulun ilk zamanlardaki en önemli sıkıntısı tuvaletlerin “gayrisihhiliği” ile öğrenci mevcuduna göre azlığıydı. Tuvalet sıkıntısının yanı sıra, ders aralarında öğrencilerin teneffüs yeri için bir bahçenin hazırlanmamış olması da bir diğer önemli eksiklikti. Tüm bunların yanı sıra okul binası şehrin dağlık ve yüksek bir noktasına yapıldığı için öğrenciler sabahları okula gelmek için adeta “tırmanış” yapmak zorunda kalıyorlardı (BCA, 180.09/95.466.1).

Gümüşhane Erkek Orta Mektebinde 1924-1925 ders yılında 27 öğrenci ve bunlara eğitim vermekle görevli 9 öğretmen bulunuyordu (Maarif 1340-1341, 1927: 38). Müdürlük görevini Nizamettin Bey’in yürüttüğü okulda biri muavin ve diğeri kâtip olmak üzere iki memur görev yapıyordu (BCA, 180.09/95.466.1). 1925-1926 ders yılında okulun öğrenci sayısı 42’ye yükselirken (Maarif 1925-1926, 1928: 43) okulda 4’ü vekil toplam 10 öğretmen bulunuyordu (Maarif 1925-1926, 1928: 34). Bir sonraki yıl ise nedeni tespit edilememekle beraber okulun hem öğrenci hem de öğretmen sayısında ciddi bir düşüş meydana geldi. 1926-1927 ders yılında Gümüşhane Erkek Orta Mektebinde 9’u birinci, 15’i ikinci ve 5’i de üçüncü sınıf öğrencisi olmak üzere 29 öğrenci eğitim alırken okulda 8 öğretmen ve 2 memur görev yapmaktaydı (Maarif 1926-1927, 1929: 29, 33). Okulun kütüphanesi bu eğitim-öğretim yılında faaliyete geçirilmiş olup okul kütüphanesinde 877 basma eser mevcuttu (Maarif 1926-1927, 1929: 206).

Harf inkılabına kadar olan bu dönemde ortaokulda ilk yıllarda ülke genelinde olduğu gibi haftalık 28 ders saatini öngören bir program uygulanmıştır (Yücel, 1994: 166). 1927 yılında ortaokul ders programında tarih ve coğrafya ders saatleri arttırılmış, jimnastik dersi müfredata eklenmiş, buna karşılık din dersi programdan çıkarılmıştır. Bu haliyle 32 saatlik bir haftalık program tatbik safhasına konulmuştur (Cicioğlu, 1985: 172; Yücel, 1994: 167).

C. Harf İnkılabı Sonrası Gümüşhane’de Eğitim

1. Gümüşhane’de Millet Mektepleri ve Ulus Okulları

Alfabe değişikliği konusu, esasında II. Meşrutiyet’ten itibaren ülkenin kültürel sahadaki ana gündem maddelerinden biriydi. 1908 sonrası basına bakıldığında yeni bir Türk alfabesinin meydana getirilmesini salık veren pek çok yazıya tesadüf edilebilir. Alfabe değişikliği meselesi Cumhuriyetin ilk yıllarında da gündemde kalmış, gazetelerde konuya dair anketler bile yayımlanmıştır (Kılıç, 1991: 551-558).

1928 yılına gelindiğinde konunun yeterince olgunlaştığı düşünülerek, 14 üyeli bir Dil Encümeni kuruldu ve encümenin konu ile ilgili bir rapor hazırlaması istendi (Ergün, 1997: 117). Raporların hazırlanması ve bunların tetkiki sonrasında Gazi Mustafa Kemal’in 9 Ağustos 1928’de İstanbul Sarayburnu’nda yaptığı bir konuşma ile harf inkılabı süreci başladı. Konuşmadan iki gün sonra İbrahim Necmi (Dilmen) Bey Cumhurbaşkanlığı maiyet memurlarına, milletvekillerine ve bazı ileri gelenlere yeni harflerle alakalı ilk dersleri verdi (Albayrak, 1989: 483). Konu 1 Kasım 1928’de TBMM’nin açılışında gündeme getirildi ve bununla ilgili hazırlanan önerge yasalaştı. “Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun” başlıklı yasa 3 Kasım 1928’de Resmi Gazete ’de yayımlanarak yürürlüğe girdi (Resmi Gazete, S: 1030, 3 Teşrin Sani 1928: 6001-6002).

Harf inkılabına dair kanunun yürürlüğe girmesi sonrasında halledilmesi gereken en önemli sorun, hiç şüphesiz yeni harflerin halka öğretilmesiydi. Nitekim bu sorunu çözebilmek adına 11 Kasım 1928’de İcra Vekilleri Heyeti, “Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi”ni onayladı ve bu talimatname 24 Kasım’da Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girdi (Resmi Gazete, S: 1048, 24 Teşrin Sani 1928: 6102-6107).

Millet mektepleri teşkilatından temel beklenti yeni Türk harflerini en kısa sürede öğretmek, büyük halk kitlelerini okuryazar hale getirmektir. Bu amaçla hareket edecek mektepler A ve B kursları biçiminde örgütlenecek, A kurslarına tahsil çağını geçirmiş olup, hiçbir şekilde okuma yazma bilmeyenler, B kurslarına ise eski yazıyı okuyup yazanlar katılacaktı. A kursları 4, B kursları ise 2 ay sürecekti. 1929 yılında yapılan bir düzenlemeyle B kurslarının süresi de 4 aya yükseltilmiştir. Millet mektepleri törenlerle 1 Ocak 1929’da açılmış ve yaklaşık altı yıl bu isimle faaliyetlerine devam etmiştir. Millet Mekteplerinin 1936 yılına kadar ülke genelindeki faaliyeti ile ilgili sayısal veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur (Maarif 1928-35, 1935: 70-71).

Yıl	Açılan Dershane		Katılımcı Adedi		Başarılı Olanlar	
	A	B	A	B	A	B
1928-29	17.531	2.958	916.170	129.330	433.472	93.409
1929-30	10.244	2.663	446.244	98.290	191.344	54.319
1930-31	7.582	2.020	288.906	63.996	133.454	28.868
1931-32	4.837	1.078	170.772	34.577	79.747	19.744
1932-33	3.925	1.182	134.954	22.682	66.043	14.516
1933-34	2.033	650	63.706	13.966	27.669	8.890
1934-35	2.841	829	85.140	18.112	38.411	11.236

Ülke geneli ile ilgili rakamlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde her iki dersane grubunda da açılan dersane adedi ile katılımcı sayısının 1934’e kadar sürekli olarak düştüğünü, son yıl ise bu trendin tersine döndüğünü, önceki yıla nazaran nispi bir artışın olduğunu söylemek mümkündür. A grubu dersanelerinde bu düşüş oranı çok daha dikkat çekicidir. Öyle ki, 1934-35 döneminde A grubu dersanelerdeki katılımcı adedi ilk yıla nazaran % 10 seviyesinin bile altına inmiştir. Tablodaki katılımcı adedi ile başarılı olanlar karşılıklı olarak mukayese edildiğinde ise ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Nitekim buna göre A grubu dersanelerin başarı oranının hiçbir zaman % 50’nin üzerine çıkamadığını, en yüksek başarı oranının % 48.93 ile 1932-33 döneminde yakalandığını, buna karşılık B grubu dersanelerin daha başarılı olduğunu, bu grupta başarı oranının ise sadece bir kez 1930-31 döneminde % 50’nin altına düştüğünü ve başarı oranının ortalama % 60’lar seviyesinde olduğunu tespit etmek mümkündür.

Gazi Mustafa Kemal’in Ağustos 1928 başında İstanbul’da Sarayburnu’nda yaptığı konuşma ile fiilî olarak başlayan harf inkılabı tüm ülke genelinde olduğu gibi Gümüşhane’de de hemen yankısını buldu. İlk etapta memurlar ve öğretmenler için kurslar açılarak bunların okuma yazma öğrenmesi sağlandı. 1929 yılı başına gelindiğinde ise tüm ülke genelinde olduğu gibi törenlerle millet mektepleri açılarak halkın yeni harfleri öğrenmesi için çalışmalara başlandı. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere ilk yıl Gümüşhane’de 62’si erkek ve 13’ü kadınlara yönelik toplam 75 A, 21’i erkek ve 4’ü kadınlara yönelik olmak üzere toplam 25 B kursu açıldı. A kurslarına 4844 erkek ile 2527 kadın toplam 7372, B kurslarına ise 801 erkek ve 20 kadın toplam 821 kişi katılırken kurs sonunda A kurslarında 2325 ve B kurslarında 608

kişi başarılı olmuş ve “şehadetname”lerini almışlardır. Sonraki yıllara ait veriler ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildeydi (Maarif 1928-35, 1935: 34-35):

Yıl	Dershane Adedi						Katılım						Başarılı Olanlar					
	A			B			A			B			A			B		
	E.	K.	T.	E.	K.	T.	E.	K.	T.	E.	K.	T.	E.	K.	T.	E.	K.	T.
1928-29	62	13	75	21	4	25	4844	2527	7371	801	20	821	1898	427	2325	589	19	608
1929-30	66	42	108	11	6	17	3090	1474	4564	368	164	532	1550	367	1917	414	59	473
1930-31	81	32	113	7	7	24	2497	1167	3664	729	184	913	937	189	1126	505	58	563
1931-32	38	14	52	6	-	6	786	444	1230	358	38	396	421	68	489	261	31	292
1932-33	34	3	37	6	-	6	922	134	1056	259	-	259	430	39	469	194	-	194
1933-34	11	2	13	10	1	11	245	52	297	206	19	225	118	34	152	117	15	132
1934-35	12	-	12	-	-	-	421	-	421	-	-	-	184	-	184	-	-	-

Tablodaki veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde ilk dikkati çeken husus, hiç şüphesiz açılan dershane sayısının ve katılımcı adedinin yıllar ilerledikçe düşüş göstermesidir. 1930 yılından itibaren rakamlar sürekli biçimde düşüş seyrindedir. Öyle ki 1935 yılına gelindiğinde B kursu açılmamış, açılan A kurslarına katılım adedi de 1928-29 dönemine nazaran yüzde on seviyelerine gerilemiştir. Bu durum yukarıda da görüleceği üzere nispeten ülke geneli ile uyumlu bir durumdur. Ülke genelinde rakamlar açılışın hemen ertesinde düşerken Gümüşhane’deki düşüş, ikinci yıldan itibaren kendini göstermiştir.

Başarı oranlarına bakıldığında Gümüşhane’de A dersanelerinin ülke geneliyle paralel bir biçimde oldukça düşük seviyede kaldığı tespit edilmektedir. Başarı oranı bir dönem (1933-34) hariç sürekli olarak % 50’nin altında kalmış, hatta 1928-29 ve 1930-31 dönemlerinde oran % 30-31 gibi oldukça düşük seviyede gerçekleşmiştir. A dersanelerinde ülke başarı ortalaması % 45 iken Gümüşhane için bu oran % 40 olarak gerçekleşmiştir. B dersanelerinin ise A’ya nazaran yine ülke geneliyle uyumlu olarak çok daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim rakamlar mukayese edildiğinde Gümüşhane’de B dersanelerinin başarı oranının sadece iki kez % 70’in altına indiği ve altı yıllık başarı ortalamasının % 71 olduğu tespit edilmektedir ki bu oran ülke ortalamasının da 10 birim kadar üzerindedir. Tüm bu tespitlerden hareketle

şaşaalı törenlerle ve iddialı vaatlerle açılan millet mekteplerinin ve bilhassa da A dershanelerinin Gümüşhane ölçeğinde kendinden beklenen yetkinliği gösterdiğini söylemek zordur.

Millet mektepleri, 1935 yılına gelindiğinde dönemin “Öz Türkçecilik” akımının da etkisiyle olsa gerek ulus okulları adı ile faaliyetlerine devam etmiş olup aynı süreç Gümüşhane’de yaşanmıştır. Gümüşhane’deki ulus okulları 1935-1947 yılları arasında faaliyet yürütmüş olmakla beraber 1938-39, 1939-40 ve 1943-44 dönemlerinde ulus okulu açılmamıştır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Gümüşhane’de açılan ulus okulları nicelik itibarıyla 1942’ye kadar tek haneli rakamlarda kalmış, 1942-43 döneminde açılan okul adedi aniden çift hanelere yükselmiş, ertesi yıl okul açılmamış, 1944-45 döneminde ise üç haneli rakamlara ulaşmıştır. Dolayısıyla ulus okullarının sayısının ve katılım adedinin yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir takip ettiğini söylemek mümkündür. Bu yargıya dayanak teşkil edecek rakamsal veriler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir².

Yıl	Dershane Adedi						Katılım						Başarılı Olanlar					
	A			B			A			B			A			B		
	E.	K.	T. ³	E.	K.	T. ⁴	E.	K.	T.	E.	K.	T.	E.	K.	T.	E.	K.	T.
935-36	2	5	7	-	1	1	67	215	282	6	34	40	13	46	59	6	21	27
936-37	4	2	9	4	-	4	452	186	638	95	39	134	238	47	285	69	-	69
937-38	7	-	7	1	-	1	223	33	256	109	13	122	124	7	131	82	5	87
940-41	1	-	1	1	-	1	26	-	26	14	-	14	-	-	-	-	-	-
941-42	4	-	4	1	-	1	151	-	151	62	-	62	82	61	143	42	18	60
942-43	25	-	25	16	-	16	616	-	616	351	-	351	70	18	88	11	-	11
944-45	145	99	244	40	7	47	3344	2877	6221	816	94	910	1802	1249	3051	665	85	750
945-56	4	-	4	3	1	4	118	11	129	87	22	109	103	11	114	62	22	84
946-47	3	-	10	4	-	9	320	186	506	216	124	340	158	47	205	122	50	172

² Tablodaki veriler, 1935-1947 yıllarına ait maarif istatistiklerinden derlenmiştir.

³ Toplam içine erkek ve kadın dershanelerinin yanı sıra karma dershaneler de eklenmiş vaziyettedir.

⁴ Toplam içine erkek ve kadın dershanelerinin yanı sıra karma dershaneler de eklenmiş vaziyettedir.

2. İlköğretim

Harf inkılabını takip eden ilk dört yıllık dönemde Gümüşhane’de ilköğretimin durumuna bakıldığında gerek okul, gerek öğrenci ve gerekse de öğretmen sayısı itibariyle dikkate değer bir artıştan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Hatta bazı yıllarda okul ve öğrenci adedinde bir düşüşün yaşandığına rakamlar işaret etmektedir. 1928-29 ders yılından itibaren dört yıllık bir döneme ait Gümüşhane’nin ilköğretime dair sayısal verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Maarif 1923-32, 1933: 18-19,80-81):

Sene	Okul Adedi			Öğrenci Adedi			Öğretmen Adedi		
	Şehir	Köy	Toplam	Şehir	Köy	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1928-29	15	40	55	927	1148	2075	75	11	86
1929-30	9	35	44	624	1381	2005	55	12	67
1930-31	10	36	46	843	1557	2400	71	11	82
1931-32	8	38	46	763	1923	2685	71	10	81

Yukarıdaki rakamlara dâhil olmamakla beraber bu dört yıllık dönemin son yılında Bayburt’ta köy çocuklarının yatılı olarak eğitim görmelerine imkân sağlayacak bir “ilk yatı mektebi” açıldığını da ifade etmek gerekir. 1931-32 ders yılı başında faaliyete geçirilen yatılı okula o sene 48 kız, 154 erkek toplam 202 öğrenci yerleştirilmiştir (Maarif 1923-32, 1933: 29). Bayburt ilk yatı mektebi, ertesi yıl da faaliyetine devam etmiş olmakla beraber (Maarif 1932-33, 1934: 81), 1933-34 ders yılı başından itibaren yatılılıktan çıkarılarak gündüzlü okul statüsüne dönüştürülmüştür.

Gümüşhane’de 1932-33 ders yılından 1939-40 ders yılına kadar geçen yedi yıllık dönemde ilköğretime dair sayısal veriler ise şu şekildeydi⁵:

Sene		Gümüşhane Merkez	Bayburt	Kelkit	Şiran	Torul	Gümüşhane Toplam
1932-33	Okul	10	12	9	7	8	46
	Öğrenci	782	962	597	429	389	3159

⁵ Bu veriler, ilgili yıllardaki maarif istatistiklerinden derlenmiştir.

	Öğretmen	Tespit edilemedi.					
1933-34	Okul	-					48
	Öğrenci	-					3558
	Öğretmen	-					86
1934-35	Okul	12	13	9	8	7	49
	Öğrenci	-					4404
	Öğretmen	-					86
1935-36	Okul	12	14	9	8	7	50
	Öğrenci	1191	1754	808	644	531	4922
	Öğretmen	-	-	-	-	-	91
1936-37	Okul	13	13	10	9	7	52
	Öğrenci	1348	1905	860	711	653	5477
	Öğretmen	-	-	-	-	-	104
1937-38	Okul	12	14	9	9	7	51
	Öğrenci	1385	1984	871	703	642	5585
	Öğretmen	-	-	-	-	-	100
1939-40	Okul	12	14	8	9	7	50
	Öğrenci	1461	1963	887	728	681	5670
	Öğretmen	-	-	-	-	-	104

Tabloda belirtilmemiş olmakla beraber Gümüşhane’de 1937-38 ders yılı başından itibaren köy çocuklarının okullaşma oranını arttırmak adına ülke geneliyle eşzamanlı olarak eğitimli köy okulları açılmaya başlanmıştır. Vilayet dâhilinde ilk olarak 32 okul açılmış olup bu okullar tek öğretmenli ve tek dershaneli, diğer bir ifadeyle birleştirilmiş sınıf esasına dayanıyordu (Maarif 1937-1938, 1939: 35). Eğitimli köy okullarının sayısı sonraki yıllarda artmış olup 1939-40 ders yılında Gümüşhane’de bu nitelikte 82 ilkokul mevcuttu (Maarif 1939-1940, 1942: 117).

1932-1940 dönemi Gümüşhane ilköğretiminin sayısal verilerini içeren yukarıdaki tablo bir bütün olarak değerlendirildiğinde öğrenci sayısının nüfus artışıyla paralel olarak ritmik biçimde arttığı, buna karşılık okul adedinin değişim göstermediği tespit edilmektedir. Bu dönemde sadece öğrenci sayısı değil öğretmen sayısı da artmıştır. Dolayısıyla vilayetin bu dönemde ilkokul bazında fizikî mekâna gereksinim duyduğu veya duyacağı hususunda ciddi işaretler mevcuttu.

Bu dönemde Gümüşhane’de öğrenci sayısının ritmik biçimde artıyor olması olumlu bir gelişme olmakla beraber yukarıdaki veriler okullaşma oranı hakkında bir fikir vermeye yetmemektedir. Nitekim bu noktada Maarif Vekâletinin 1942’de basımını gerçekleştirdiği “Maarif İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği”ne müracaat etmek yerinde olacaktır (Maarif İlk Tahsil 1940, 1942). Nitekim söz konusu esere göre ilkokul çağındaki çocuklar bakımından okullaşma oranının Gümüşhane’de %23,7 seviyesinde olduğu, Türkiye ortalamasının ise %30’a yakın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemde Gümüşhane’de öğrenci sayısı artıyor olsa bile okullaşma oranı açısından vilayet Türkiye ortalamasının oldukça altındaydı.

1940-1950 yılları arasında Gümüşhane’de ilköğretimle ilgili niceliksel veriler ise aşağıda sunulmuştur⁶:

Sene		Gümüşhane Merkez	Bayburt	Kelkit	Şiran	Torul	Gümüşhane Toplam ⁷
1940-41	Okul	12	14	9	9	7	51+104
	Öğrenci	1373	2066	890	783	697	5814+?
	Öğretmen	-	-	-	-	-	64+104
1941-42	Okul	12	14	8	9	7	50+99
	Öğrenci	1340	1963	796	800	703	5602+2839
	Öğretmen	-	-	-	-	-	102+99
1942-43	Okul	12	14	9	9	8	52+104
	Öğrenci	1342	1913	902	761	714	5634+2607
	Öğretmen	-	-	-	-	-	97+104

⁶ Bu veriler, ilgili yıllardaki maarif istatistiklerinden derlenmiştir.

⁷ Toplam kısmında + sonrasındaki rakamlar eğitimli köy okullarını ifade etmektedir.

1944-45	Okul	12	16	9	9	9	55+121
	Öğrenci	1755	2355	1218	1075	1266	7669+3539
	Öğretmen	-	-	-	-	-	96+121
1945-46	Okul	18	16	9	9	9	61+123
	Öğrenci	2091	2660	1339	1078	1305	8473+4035
	Öğretmen	-	-	-	-	-	128+121
1946-47	Okul	25	17	9	10	10	71+124
	Öğrenci	2574	2888	1295	1125	1315	9197+4201
	Öğretmen	-	-	-	-	-	146+124
1947-48	Okul	-	-	-	-	-	89+121
	Öğrenci	-	-	-	-	-	11431+3546
	Öğretmen	-	-	-	-	-	178+124
1950-51	Okul	-	-	-	-	-	221
	Öğrenci	-	-	-	-	-	15104
	Öğretmen	-	-	-	-	-	297

Bazı yılların eksik olduğu bu on yıllık döneme ait rakamlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde Gümüşhane’de ilköğretim alanında 1945-46 döneminden itibaren okul, öğrenci ve öğretmen bazında ciddi bir artışın meydana geldiği rahatlıkla söylenebilir. Anlaşıldığı kadarıyla II. Dünya Savaşının akabinde vilayet dâhilinde önemli miktarda yeni okul açılmış, buralara öğretmenler görevlendirilmiş ve bunlarla eşzamanlı olarak ilk tahsil çağındaki öğrenci adedi de dikkate değer biçimde artmıştır.

3. Ortaöğretim

1928 yılı itibariyle Gümüşhane’de biri merkezde ve diğeri Bayburt’ta olmak üzere iki ortaokul bulunuyordu. Merkezdeki okul, önceki yıllarda erkek orta mektep statüsünde olup 1928’de karma ortaokula dönüştürülmüştü. Bayburt’taki ortaokul ise 1928-1929 ders yılı başında faaliyete geçirilmişti (Yücel, 1994: 651). Bu iki ortaokulun 1928’den

1950’ye kadar olan dönemdeki tespit edilebilen öğrenci ve öğretmen sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁸:

Dönem	Gümüşhane Ortaokulu						Bayburt Ortaokulu					
	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı		
	Erkek	Kız	T.	Bay	Bayan	T.	Erkek	Kız	T.	Bay	Bayan	T.
1928-29	106	29	135	Tespit edilemedi.			40	4	44	Tespit edilemedi.		
1929-30	133	18	155	Tespit edilemedi.			65	5	70	Tespit edilemedi.		
1930-31	165	28	193	Tespit edilemedi.			61	5	66	Tespit edilemedi.		
1931-32	198	28	226	Tespit edilemedi.			57	4	61	Tespit edilemedi.		
1932-33	63	10	73	5	-	5	58	6	64	3	-	3
1933-34	231	38	269	8	2	10	67	5	72	5	-	5
1934-35	79	5	84	9	1	10	58	4	62	7	-	7
1935-36	96	9	105	9	1	10	75	6	81	7	-	7
1936-37	118	13	131	7	2	9	95	9	104	8	1	9
1937-38	130	16	146	5	1	6	Tespit edilemedi.					
1939-40	188	29	217	8	2	10	29	3	32	6	2	8
1940-41	31	4	35	8	2	10	35	7	42	7	2	9
1941-42	62	9	71	8	3	11	17	1	18	9	2	11
1942-43	64	6	70	8	3	11	53	6	59	8	2	10
1943-44	69	11	80	8	3	11	28	4	32	5	5	10
1944-45	66	8	74	7	2	9	33	6	39	7	3	10
1945-46	48	10	58	9	1	10	45	2	47	11	1	12
1946-47	83	20	103	10	1	11	40	5	45	9	1	10
1947-48	143	46	189	8	1	9	146	16	162	8	2	10

⁸ Rakamlar, ilgili yıla ait maarif yıllıklarından derlenmiştir.

1948-49	144	36	180	9	2	11	139	12	151	6	2	8
1949-50	136	41	177	9	3	12	132	11	143	6	2	8

Gümüşhane’deki ortaokulların durumunu gösteren tablo bir bütün olarak değerlendirildiğinde okulların öğrenci ve öğretmen sayısı itibarıyla dönemsel dalgalanmaların yaşandığı dikkati çekmektedir. Nitekim her iki ortaokulda 1930’ların başlarından itibaren öğrenci ve öğretmen adedinde bir düşüş yaşandığı ve bu durumun 1937’ye kadar devam ettiği, 1937-40 döneminde ise öğrenci ve öğretmen adedinde nispi bir artış yaşandığı, 1940’dan sonra ise yine bir düşüş döneminin var olduğu tablodaki verilerden tespit edilebilmektedir. Bu düşüş halinin 1947’de sona erdiği ve söz konusu tarihten itibaren öğrenci ve öğretmen adedinde tekrar bir artışın meydana geldiği rakamlarla sabittir.

1950 yılına kadar iki ortaokulun bulunduğu Gümüşhane’de bu tarihten itibaren okul adedinin 4’e yükseldiği tespit edilmektedir. 1950-51 ders yılı başında Kelkit ve Torul ilçelerinde de ortaokul açılmış ve eğitime başlamıştır (Milli Eğitim 1950-51, 1952: 44-45).

4. Meslekî Eğitim ve Kurslar

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Gümüşhane’de meslekî eğitim konusunda dikkate değer ilk çalışmalar 1933 yılında Halkevi tarafından başlatıldı. Haziran 1933’te Gümüşhane Halkevi’nde bir biçki-dikiş kursu açılırken bu kursa 19 kadın katıldı. Gümüşhane Halkevi yine 1942’de bir dokumacılık kursu açarken söz konusu kursa 120 kişi iştirak etti. Kurs sonunda 15 öğrenci başarı gösterdi ve bunların da kurs açabilecek seviyede oldukları görüldü. Yine Gümüşhane Halkevi, Temmuz 1947’de Ziraat Bakanlığınca görevlendirilen arıcılık uzmanı İsmail Hakkı Arıcı vasıtasıyla bir haftalık müddetle arıcılık kursu açmış, yine Halkevi aynı yıl eylül ayında bir biçki-dikiş kursunu faaliyete geçirmiştir (Fıçıcı, 2013: 70,72, 73).

Gümüşhane’de Halkevi’nin yanı sıra 1930’lu yıllarda meslekî eğitim veren bir de özel biçki-dikiş kursunun açıldığı tespit edilmektedir. Gümüşhane Merkez Türk Kadınları Biçki Dikiş Yurdu adı verilen özel dersane, 1936-37 ders yılında bir kurs açmış ve bu kursa 13 kadın iştirak etmiştir. Tek öğretmen tarafından yürütülen kursa katılanlardan toplam 193 lira ücret alınmış ve kurs sonunda katılımcıların tümü diplomalarını almışlardır (Maarif 1936-1937, 1938: 230-231).

Gümüşhane’de meslekî eğitime yönelik örgün nitelikteki ilkokulun açılması ise ancak 1946 yılında mümkün olabildi. Gümüşhane Erkek Sanat Okulu, 1946-1947 ders yılı başında eğitime başlarken 108 öğrencinin adı geçen okula kayıt yaptırdığı tespit edilmektedir. Bu öğrencilerden 39’u ders yılı içinde okuldan ayrılırken 69’u ders yılı sonuna kadar okula devam etti. Söz konusu ders yılında okulda 9 öğretmen görev yapmaktaydı (Milli Eğitim Meslek 1946-1947, 1948: 32, 99). Okulun enstitü kısmının ilave edildiği 1949’a kadar öğretmen ve öğrenci sayıları şu şekilde oluşmuştur⁹.

Sene	Öğrenci			Öğretmen
	Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III	
1946-1947	69-	-	-	9
1947-1948	49	56	-	9
1948-1949	26	33	40	12

Gümüşhane Erkek Orta Sanat Mektebi, ilk mezunlarını 22 kişi ile 1949 yılında verirken (Milli Eğitim Meslek 1948-1949, 1950: 92), 1949-50 ders yılı başında ortaokulun enstitü kısmı açıldı. Ders yılı sonuna gelindiğinde ortaokulun ilk üç sınıfında 85, enstitünün iki sınıfında 26, toplam 111 öğrenci okulda öğrenim görmüş, 13 öğretmen görev yapmıştı (Milli Eğitim Meslek 1949-1950, 1952: 68, 69, 112, 174).

Bunların dışında Gümüşhane’de Milli Eğitime bağlı olarak 1946-47 ve 1949-50 ders yıllarında Kur’an kursları ile yine 1949-50 ders yılında demircilik ve marangozluk kursu açıldığı tespit edilmektedir. 1946-47 ders yılında Gümüşhane merkezde açılan Kur’an kursuna bir öğreticinin nezaretinde 10 kişi katılırken (Milli Eğitim Meslek 1946-1947, 1948: 174), 1949-1950 ders yılında Gümüşhane ve Kelkit’te iki Kur’an kursu faaliyete geçirilmiş ve bu kurslara 15’i kadın toplam 44 kişi iştirak etmiştir (Milli Eğitim Meslek 1949-1950, 1952: 290-291). Aynı ders yılında Gümüşhane merkezde açılan demircilik ve marangozluk kursuna ise 2 öğretmen nezaretinde 16 kursiyer katılmıştır (Milli Eğitim Meslek 1949-1950, 1952: 272-273).

D. Gümüşhane’de Okuma Odaları ve Kütüphaneler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Gümüşhane’de Cumhuriyet’in ilk yılları itibariyle genele hitap eden bir kütüphane mevcut değildi. Bu yıllarda Gümüşhane’de okul kütüphaneleri dışında sadece bir tane halk okuma odası bulunmaktaydı. Gümüşhane merkezdeki bu

⁹ Veriler, Milli Eğitim istatistiklerinden derlenmiştir.

okuma odasında 1933 yılı itibariyle 263’ü Latin harfli, 425’i Arap harfli toplam 689 kitap bulunmaktaydı. Bu kitapların önemli bir kısmı felsefe, terbiye, mantık, ahlâk, tarih ve coğrafya ile alakalıydı. 1933-1934 döneminde bu halk odasına 910 okuyucu gelirken bunun 160’ı öğrenci, 197’si öğretmen, 255’i askerî personel ve sivil memur, 298’i de diğer meslek gruplarına mensuptu. Bu okuma odasının dışında Gümüşhane’de yukarıda da ifade edildiği üzere kültürel mekân olarak okulların kütüphaneleri mevcuttu. 10’u şehirlerde, 38’i köylerde toplam 48 ilkokul kütüphanesinde 2’si yabancı dilde, 1561’i Latin harfli ve 720’si de Arap harfli toplam 2283 kitap mevcuttu. Gümüşhane ve Bayburt’taki iki ortaokulda ise 12’si yabancı 266’si Latin harfli, 497’si Arap harfli toplam 775 kitap bulunuyordu (Maarif 1933-34 Halk Okuma, 1935, 3, 10-11, 23, 63, 70).

1933 yılı Şubat’ında Gümüşhane’de Halkevi’nin açılması sonrasında yukarıda bahsi geçen okuma odası, 160 cilt kitap ile Halkevi’ne devredildi. Halkevi kütüphanesi bu şekilde tesis edildikten sonra ilk dokuz ay içinde kütüphaneye 153 kitap daha kazandırıldı. Kütüphanede bu dönemde okuyucuların tek partiyle organik ilişkisi bulunan Ülkü, Hakimiyet-i Milliye-Ulus, Kadro, Cumhuriyet, Akşam gibi süreli yayınları okuma şansları da vardı (Gümüşhane Halkevi, 1933: 9; Fıçıcı, 2013: 60).

Gümüşhane’de kütüphane adedi, 1936’da Bayburt Halkevi bünyesinde bir kütüphane oluşturulması ile ikiye yükseldi. Bayburt’taki bu kütüphanede 784’ü Türkçe, 68’i Arapça toplam 852 kitap mevcut iken kütüphaneden bir yılda 11’i kadın toplam 1070 okuyucu istifade etti (Maarif 1936-1937, 1938: 311).

1939’da Şiran ve Kelkit Halkevleri bünyesinde de birer kütüphane açılması ile Gümüşhane’deki kütüphane sayısı 4’e yükseldi (Maarif 1939-1940, 1942: 494). 1944’de bu sefer Torul Halkevi bünyesinde bir kütüphane faaliyete geçirilince vilayet dâhilindeki kütüphane sayısı 5 oldu (Milli Eğitim Kitaplıklar 1944-1945, 1947: 20). Bu beş kütüphanenin 1939’dan 1945’e kitap ve okuyucu durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir¹⁰:

Sene	Kitap Adedi					Okuyucu Sayısı				
	Gümüş.	Bayburt	Kelkit	Şiran	Torul	Gümüş.	Bayburt	Kelkit	Şiran	Torul
1939-40	2292	1072	111	141	-	2402	408	661	256	-

¹⁰ İlgili yılların maarif yıllıklarından derlenmiştir.

1940-41	2458	1111	161	184	-	699	793	417	253	-
1941-42	2986	5878?	204	320	-	993	14190?	210	87	-
1942-43	3319	1146	252	475	-	1358	274	309	136	-
1943-44	3493	1156	200	528	-	1578	353	328	149	-
1944-45	3594	4590	124	542	205	1525	1410	768	203	2116

Yukarıdaki sayısal verilere bakıldığında Gümüşhane merkez, Kelkit ve Şiran’daki kütüphanelerin kitap adedinin ritmik olarak arttığı, buna karşılık okuyucu sayısının yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlediği söylenebilir. Bayburt Halkevi kütüphanesinin rakamlarında ise dikkate değer iniş ve çıkışlar görülmektedir. Nitekim 1940-41 döneminde kitap adedi 1111’den 5878’e, okuyucu adedi 793’ten 14.190’a yükselmiş, ertesi yıl ise kitap adedi aniden 1146’ya, okuyucu adedi ise 274’e düşmüştür. Yine iki yıl sonra aynı kütüphanede buna benzer bir artış da gözlenmektedir. Eğer Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü’nün yayımladığı bu verilerde maddi bir hata yok ise, bu durumun araştırılmaya değer bir husus olduğu açıktır. Yine tabloya bakıldığında 1944’te açılan Torul Halkevi kütüphanesine bir yılda gelen okuyucu adedinin de iki binli rakamları ile dikkat çektiğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte eğitim ve öğretim alanındaki değişim ve dönüşüm hamlesinin tüm parametreleriyle Gümüşhane ölçeğinde de kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Nitekim bu kapsamda ilk olarak vilayet dâhilinde karma eğitime geçiş yapılmış, kız çocuklarının ilkokullarda daha fazla eğitim alması sağlanmış ve yeni eğitim kurumları faaliyete geçirilmiştir. 1928’de Latin harflerinin kabulü sonrasında ise Millet Mektepleri vasıtasıyla birkaç yıl yoğun bir okuma yazma seferberliği yürütülmüştür. Ancak bu seferberliğin ülke genelinde olduğu gibi Gümüşhane’de de istenen başarı oranını yakalayamadığını söylemek gerekir. Vilayette 1930’ların sonlarından itibaren vilayet dâhilinde gerek okul ve gerekse öğrenci adedi bakımından önemli bir atılım kendini göstermiştir. Bu ivme II. Dünya Savaşı yıllarında aşağı doğru bir eğilim gösterse de 1940’ların sonlarına doğru yine yukarı yönlü bir dönem yaşanmıştır. 1940’ların sonlarında vilayet dâhilinde örgün meslekî eğitim kurumlarının

açılması da bir dönüm noktasıdır. Tüm bu olumlu gelişmelere karşılık çeyrek asırlık süreçte okullaşma oranı bakımından Gümüşhane’nin ülke gerisinde kaldığını ve kız çocuklarının okullaşma oranının Cumhuriyetin ilk yıllarına nazaran sonraki yıllarda düştüğünü de ayrıca ifade etmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

B. Süreli Yayınlar

Resmi Gazete

C. Yıllık, Kitap ve Makaleler

ALBAYRAK, Mustafa (1989). “Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Ata Yolu Dergisi*, 4: 483-487.

ASLAN, Erdal (2011). “1924 İlk Mektepler Müfredat Programı”, *İlköğretim Online*, 10(2): 717-734.

CİCİOĞLU, Hasan (1985). *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişim)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

ERGÜN, Mustafa (1997). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara: Ocak Yayınları.

FIÇICI, Nazım (2013). *Gümüşhane Halkevleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.

Gümüşhane Halkevi (1933). Gümüşhane: Vilayet Matbaası.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1927). İkinci Tab, İstanbul: Devlet Matbaası,

KILIÇ Selami (1991). “Türkiye’de Latin Harfleri Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 11(7): 551-558.

Köy Mektepleri Müfredat Programı (1927). Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul.

Kültür 1936-1937 İstatistiği (1938). İstanbul: Sakarya Matbaası.

Kültür 1934-35 İstatistiği (1936). Ankara: Köyhocası Matbaası.

Kültür 1935-1936 İstatistiği (1937). Ankara: Mehmed İhsan Matbaası.

- Kültür 1936-1937 İstatistiği* (1938). İstanbul: Sakarya Matbaası.
- Maarif 1932-33 İstatistiği* (1934). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif 1933-34 İstatistiği* (1935). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif 1937-1938 İstatistiği* (1939). İstanbul: Sühulet Basımevi.
- Maarif 1933-34 Halk Okuma Odaları ve Umumî Kütüphaneler İstatistiği* (1935). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif 1928-35 Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği* (1935). İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.
- Maarif 1923-32 İstatistikleri* (1933). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940* (1942). İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.
- Maarif İstatistiği 1938-1939* (1942). Ankara: Ulusal Matbaa.
- Maarif İstatistiği 1939-1940* (1942). Ankara: Ulusal Matbaa.
- Maarif İstatistiği 1940-1941* (1943). Ankara.
- Maarif İstatistiği 1941-1942* (1944). Ankara.
- Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyyat Mecmuası* (1928). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekâleti 1926-1927 İstatistik Yıllığı* (1929). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekâleti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyyat Mecmuası* (1341). Matbaa-i Amire.
- Maarif Vekâleti 1340-1341 Ders Senesi İhsaiyyat Mecmuası* (1927). Dersaadet.
- Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler İle Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları, Kitaplıkları İstatistiği 1944-1945* (1947). Ankara: Biricik Matbaa.
- Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943* (1945). Ankara.
- Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1943-1944* (1946). Ankara.
- Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1943-1944* (1946). Ankara.
- Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1944-1945* (1947). Ankara.
- Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1944-1945* (1947). Ankara.
- Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1945-1946* (1947). Ankara.

Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1945-1946 (1947). Ankara.

Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1946-1947 (1948). Ankara.

Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1946-1947 (1948). Ankara.

Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1947-1948 (1949). Ankara.

Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1947-1948 (1949). Ankara.

Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1948-1949 (1950). Ankara.

Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1948-1949 (1950). Ankara.

Milli Eğitim İstatistikleri Orta Öğretim 1950-1951 (1952). Ankara.

Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1946-1947 (1948).
İstanbul: Pulkan Matbaası.

Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1948-1949 (1950). Ankara:
Yeni Matbaa.

Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1949-1950 (1952). Ankara:
Doğuş Matbaası.

OKAY, Vehbi (1938). *Cumhuriyetin 15 inci Yılında Gümüşhane*.

ŞAŞMAZ, Musa (2014). *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, VII., Ankara: Türk
Tarih Kurumu Yayınları.

YÜCEL, Hasan Âli (1994). *Türkiye’de Orta Öğretim*, Ankara: Kültür Bakanlığı
Yayınları

Kemal SAYLAN

Yrd. Doç. Dr. | Assist. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane-Türkiye
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of History, Gümüşhane-Turkey
kemalsaylan52@gmail.com

SİCİLL-İ AHVAL DEFTERLERİNE GÖRE GÜMÜŞHANE DOĞUMLU MEMURLAR HAKKINDA BAZI TESPİTLER*

Özet

Sicill-i ahval defterleri, II. Abdülhamid döneminde memurların daha etkin olarak kontrol altına alınması amacıyla tutulan, memurların kimlikleri ve memuriyet hayatları hakkında bilgiler veren defterlerdir. 19. yüzyıl arşiv araştırmalarında birçok açıdan önemli konulara kaynaklık edebilecek nitelikteki bu defterler, memurların görevleriyle ilgili bilgiler verirken, görev yaptıkları şehirlere ait bazı özellikleri ortaya koymakta, devletin idari, mali yapısı ve eğitim sistemi hakkında da bilgi vermektedirler. Sicill-i ahval defterlerinde Gümüşhane doğumlu memurlara ait kayıtlar da yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, sicill-i ahval defterlerinden hareketle Osmanlı bürokrasisinde yer almış Gümüşhane'nin önemli değerlerini ortaya çıkarmak ve Gümüşhane tarihine bu anlamda küçük de olsa bir katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sicill-i Ahval, Defter, Memur, Gümüşhane.

SOME OBSERVATIONS ABOUT GUMUSHANE BORNED OFFICIALS ACCORDING TO SİCİLL-İ AHVAL REGISTERS

Abstract

Sicill-i ahval registers are the records documents which were written during Abduhamid II's period for the purpose of controlling the officials effectively and to inform about their identity and official lives. These registers are documents since they can be considered as sources for many important topics during 19th century. These documents are informative about duties of officials, the properties of the cities where they work, the administrative, financial and education system of the government. In these registers there are documents about officers who were born in Gumushane province, too. The main objective of the current study is to reveal the important values of Gumushane in Ottoman bureaucracy and to contribute to Gumushane history by using sicill-i ahval registers.

Keywords: Sicill-i Ahval, Register, Officer, Gumushane.

GİRİŞ

Sicill-i ahval defterleri, tercüme-i hal sahiplerinin ismi, mahlası veya künyesi, babası memur ise memuriyetinin rütbesi, tanınmış kişilerden ise hangi sülaleye mensup

* Bu çalışma, 16.F1210.02.02 kodlu GÜBAP projesi kapsamında hazırlanmıştır. Projede araştırmacı olarak yer alan Arş. Gör. Gül Nihal KUL'a belge teminindeki katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

olduğu, göreve başlayışları, tahsil durumları, liyakat ve ehliyet dereceleri, varsa azl, tayin ve muhakemeleri, gayrimüslim tebaadan ise milliyetinin kaydedildiği defterlerdir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000: 241). II. Abdülhamid döneminde memurların daha etkin olarak kontrol altına alınması amacıyla dönemin büyük devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın çabalarıyla tutulmaya başlanmıştır (Mert, 2000: 99).

Sicill-i ahval defterleri, 19. yüzyıl arşiv araştırmalarında birçok açıdan önemli konulara kaynaklık edebilecek nitelikteki kayıtlardır. Bu defterler, sadece devlet memurlarının hayat hikâyelerinin yazılmış olduğu biyografi özelliğini taşımaz, aynı zamanda memurların görev yaptıkları şehirlere ait bazı özellikleri de ortaya koyar, devletin idari, mali yapısı ve eğitim sistemi hakkında bilgi verir (Özger, 2010: 25).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine ait bu defterlerin nasıl tutulacağına dair çok sayıda nizamname ve tarifname hazırlanmıştır. Günümüze kadar ulaşan sicill-i ahval defterlerinin kalitesi, sağlamlığı, kullanılan kâğıdın ve cildinin en iyi cinste olması, bu defterlerin nasıl tutulacağı ile ilgili çok sayıda nizamname yayınlanması Osmanlı Devleti'nin bu işe ne kadar önem verdiğini göstermektedir (Ürkmez-Efe, 2015: 15).

Günümüzde sicill-i ahval defterleri verdikleri bilgilerle geç dönem Osmanlı yerel tarih çalışmalarına kaynak oluşturmaktadır. Konuyla ilgili son senelerde başta yüksek lisans tezleri olmak üzere çok sayıda kitap, makale ve bildiri yayımlanmaya başlamıştır (Saylan-Gök, 2016: 14). Ancak konunun genişliğine bakıldığında yapılan yayın sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu konuda Gümüşhane ile ilgili şimdiye kadar yapılan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmanın amacı, bu topraklarda doğmuş ve Osmanlı bürokrasisinde yer almış önemli değerleri ortaya çıkararak Gümüşhane tarihine bu anlamda küçük de olsa bir katkı sağlamaktır.

Çalışmanın sınırlarını ortaya koymak, bir çerçeve çizmek ve doğru tespitlerde bulunmak adına defterlerin tutulduğu dönemde Gümüşhane sancağının idari yapısını ortaya koymak yararlı olacaktır. Çünkü Osmanlı idari yapılanmasındaki değişikliklere paralel olarak 19. yüzyıl boyunca Gümüşhane Sancağı'nın idari yapısında birçok değişiklik yaşanmıştır. Bu dönemde Gümüşhane'nin Osmanlı idari yapısı içinde Merkez, Torul, Kelkit ve Şiran kazalarından oluşan, Trabzon Vilayeti'ne bağlı bir sancak konumunda olduğu görülmektedir (Saylan, 2014: 25-47).

Çalışmamıza Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki sicill-i ahval defterleri özetleri arasında yer alan Gümüşhane doğumlu memurların kayıtları hakkında bazı bilgiler verilerek başlanacaktır. Diğer kısımlarda ise sırasıyla Gümüşhane'de doğmuş olan memurların

isimleri, unvanları, lakapları, doğum yerleri ve tarihleri, eğitim seviyeleri ve bildikleri yabancı diller hakkında bilgiler verilecektir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde tasnif edilmiş olan sicill-i ahval defterlerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla 102 Gümüşhane doğumlu memur bulunmaktadır. Bunlardan 96'sı Müslüman, 6'sı Gayrimüslimdir. Gayrimüslim memurların ise 3'ü Rum, 3'ü de Ermeni kökenlidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Yer Alan Gümüşhane Doğumlu Memurlar Hakkındaki Kayıtlar

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne bağlı Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yaptığımız taramada Gümüşhane doğumlu olduğu belirtilen 110 kayıt görülmektedir. Bu kayıtlar DH. SAİDd... ve DH. SAİD. MEM fonlarında yer almaktadır. Bunların büyük bir bölümü DH. SAİDd... fonunda, birkaç tanesi de DH. SAİD. MEM fonundadır.

Dh. saidd... Fonunda Yer Alan Kayıtların Dosya Numaraları

Sıra No	Dosya Numarası	Sıra No	Dosya Numarası	Sıra No	Dosya Numarası	Sıra No	Dosya Numarası	Sıra No	Dosya Numarası
1	1/682	23	60/469	45	46/45	67	128/409	89	126/471
2	22/395	24	8/1023	46	8/1021	68	198/138	90	159/317
3	15/81	25	8/255	47	173/475	69	136/399	91	86/381
4	8/995	26	6/5	48	16/477	70	153/347	92	192/61
5	12/43	27	192/181	49	17/323	71	108/119	93	185/165
6	18/395	28	8/575	50	40/133	72	147/413	94	148/63
7	11/427	29	8/723	51	62/381	73	146/485	95	154/211
8	74/271	30	8/273	52	8/705	74	180/205	96	171/323
9	71/329	31	8/927	53	8/423	75	185/238	97	136/49
10	55/89	32	194/135	54	8/243	76	136/281	98	156/321
11	7/637	33	183/57	55	12/299	77	51/215	99	151/153
12	11/477	34	146/487	56	57/205	78	99/417	100	82/401
13	62/19	35	137/177	57	37/501	79	99/35	101	133/25
14	63/429	36	80/339	58	125/303	80	125/173	102	189/204
15	8/231	37	27/257	59	183/108	81	127/367	103	151/273
16	6/133	38	4/1000	60	147/121	82	121/397	104	139/13
17	7/555	39	7/935	61	137/265	83	111/139	105	138/233
18	3/650	40	15/15	62	198/229	84	49/277	106	188/111
19	13/95	41	64/171	63	8/279	85	109/459	107	70/191
20	14/79	42	122/423	64	39/305	86	172/315	108	130/75
21	21/61	43	39/387	65	60/25	87	13/75		
22	14/383	44	161/383	66	21/67	88	34/231		

Tabloda da görüldüğü gibi DH. SAİDd... fonunda yer alan kayıt sayısı toplam 108'dir.

DH. SAİD. MEM fonunda yer alan iki kaydın dosya numaraları ise 33/6, 34/2'dir.

Bu kayıtlar üzerinde yaptığımız incelemede kayıtlarla ilgili bazı tespit ettiğimiz hususlar söz konusudur. Bu hususlardan ilki, kayıtların bazılarında yer alan isimlerle belgelerdeki isimlerin birbirini tutmamasıdır. Örneğin Dh. Said... 22/395 dosya numaralı kaydın 1245 tarihli Gümüşhane doğumlu Müfidzade Mustafa Necati Efendi'nin oğlu Mahmud Faiz Efendi'ye ait olduğu görülmekle birlikte belgenin içeriği 1269 doğumlu Hacı Hasib Efendi'nin oğlu Mehmed Şakir Efendi'ye aittir. Yine 6/5 dosya numaralı kayıтта 1273 tarihinde Gümüşhane'de doğan Gümüşhane Sancağı nüfus kâtibi Ömer Ağa'nın oğlu Ali Efendi'nin sicili bulunduğu belirtilmekte ancak belgenin 1272 tarihinde Dersaadet'te doğan Kovancıyan Karakin Efendi'ye ait olduğu görülmektedir. Kaydın sağ tarafında referans olarak gösterilen 60/469 no'lu dosyanın takibi yapıldığında ise kaydın 6/5 no'lu özetinde belirtilen Gümüşhane Sancağı nüfus kâtibi Ömer Ağa'nın oğlu Ali Efendi'ye ait olduğu tespit edilmektedir. Dh. Said. Mem fonunda yer alan 34/2 no'lu kaydın özetinde belgenin 1290 Gümüşhane doğumlu Hopa kazası nüfus memuru Yusuf Bey'in oğlu Rıza Bey'e ait olduğu belirtilse de belgenin içeriğinden bu belgenin 1281 Dersaadet doğumlu Asakir-i Şahane Ala kâtiplerinden Salih Bey'in oğlu Mehmed Saadettin Bey'e ait olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan bazı kayıtlar da bir başka sicilin devamı niteliğindedir. Bu kayıtlarda tarama özetinin sonunda parantez içine diğer belgenin dosya numarası not düşülmüştür. Böylece bu kaydın başka bir sicilin devamı olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Dh. Said... fonunda yer alan 80/339 no'lu kaydın 1269 tarihinde Gümüşhane'de doğan İbrahim Lütfü Paşa'ya ait olduğu belirtilmekte ve 4/1000 no'lu dosya referans olarak gösterilmektedir. Dosyanın takibi yapıp 4/1000 no'lu belgeye bakıldığında belgenin baş tarafında bu belgenin İbrahim Lütfü Paşa'nın tercüme-i ahvalinden alındığına dair not bulunmaktadır. Aynı şekilde Dh. Said... fonunda yer alan 180/205 no'lu kaydın özetinde belgenin 1293 tarihinde Gümüşhane'de doğan Priştine Naibi Menkarizade Mehmed Faik Efendi'nin oğlu Mehmed Safvet Efendi'ye ait olduğu belirtilerek 96/451 no'lu belge referans gösterilmektedir. 180/205 no'lu belgenin başında ise tercüme-i halin Kaymakam Safvet Efendi'nin devamı olduğu belirtilmekte ancak belgede Safvet Efendi'in künyesi hakkında bilgi verilmemektedir. Mehmed Safvet Efendi'nin kimlik bilgilerinin doğruluğu özetinde referans olarak verilen 96/451 no'lu belgeden teyit edilebilmektedir.

Ayrıca bazı özetlerdeki bilgilerle belgelerin tam olarak uyuşmadığı görülmektedir. Örneğin 21/67 no'lu kaydın özetinde, bu belgenin 1265 Gümüşhane doğumlu Bar

kazası naibi İsmail Efendi'nin oğlu Süleyman Sırrı Efendi'ye ait olduğu belirtilmektedir. Ancak belgeyi incelediğimizde Süleyman Sırrı Efendi'nin 1279 senesinde Bar kazasında doğduğu belirtilmektedir. Yine 34/231 no'lu kaydın özetinde belgenin 1279 Gümüşhane doğumlu nüvvabdan Gümüşhaneli İbrahim Edhem Efendi'nin oğlu Osman Nuri Efendi'ye ait olduğu ifade edilmekte ancak belgede Osman Nuri Efendi'nin Mamuretü'l-Aziz vilayeti tevabiinden Genveric karyesi ahalisinden Ahmed Efendi'nin oğlu olduğu ve 1272 senesinde Genveric karyesinde doğduğu yazılmaktadır. Son olarak 33/6 no'lu kaydın özetinde belgenin 1288 Gümüşhane doğumlu Kastamonu-Akçaşehir Nahiyesi Müdürü Mehmed Salim Bey'in oğlu Osman Zeki Bey'e ait olduğu belirtilmekte ve özetin sonunda 109/459 no'lu dosyaya atıf yapılmaktadır. 109/459 no'lu dosyaya bakıldığında ise belgenin 1287 Gümüşhane doğumlu Gümüşhane Sancağı Mecalis-i İdare azasından Mehmed Salim Bey'in oğlu Osman Zeki Bey'e ait olduğu görülmektedir.

Aynı kişilerin başka dosyalarda kayıtlı olduğu da dikkati çeken hususlardan bir diğeridir. Örneğin, Dh. Said... fonunda kayıtlı olan 146/485 no'lu dosya ile 147/413 no'lu dosya 1293 Gümüşhane doğumlu İbrahim Edhem Efendi'nin oğlu Ömer Lütfi Efendi'ye aittir.

Bu bilgilerden hareketle Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarama kayıtlarında Gümüşhane doğumlu memur sayısı 110 olarak görülmekle birlikte bazı kayıtların birbirinin devamı olması, bazı belgelerde kişilerin doğum yeri Gümüşhane belirtilmesine rağmen gerçek doğum yerlerinin farklı olması gibi nedenlerle bu sayı 102'ye düşmektedir.

Memurların İsim, Unvan ve Lakapları

Memurların isimleri, yöredeki şahıs adlarının ve şahıslara verilen lakapların tespiti açısından önemlidir. Yörede hangi isimlerin yoğun olarak kullanıldığının tespit edilmesi tarihe yardımcı bilimlerden olan onomastik bilimine de önemli katkılar sağlamaktadır. Unvanları, toplum ve devlet nezdindeki durumlarını göstermekte, sülale lakapları ise seçere ilmiyle uğraşan araştırmacılara önemli ipuçları vermektedir.

Sicill-i ahval defterleriyle ilgili yayımlanan nizamnamelerde memurların isimleriyle birlikte “efendi”, “bey” vb. gibi unvanların yanı sıra “keleş”, “kethüda” vb. sülalesini belirten sıfatlar da kullanılmıştır. Ayrıca eğitim durumunu ön plana çıkaran “hacı”, “hafız” gibi ifadeler de yer almıştır.

Memurların isimleri, Unvan ve Lakapları

Sıra No	Memurun Adı	Unvanı	Lakabı
1	Abdurrauf	Efendi	Silahtarzade
2	Abdülaziz Faik	Efendi Bey	-----
3	Abdülhalim	Efendi	-----
4	Ahmed	Efendi	-----
5	Ahmed Fevzi	Efendi	Sofuzade
6	Ahmed İlhami	Efendi	-----
7	Ahmed Mevlüd	Efendi	-----
8	Ahmed Nazif	Efendi	-----
9	Ahmed Refik	Efendi	-----
10	Ahmed Rifat	Efendi	Kadirbeyzade
11	Ahmed Şevki	Efendi	Müezzinzade
12	Ahmed Zühdü	Efendi	Nazırağazade
13	Ali	Efendi	Nalçacızade
14	Ali	Efendi	-----
15	Ali Rıza	Efendi	-----
16	Ali Rıza	Efendi	-----
17	Ali Rıza	Efendi	-----
18	Ali Rıza	Efendi	Karabeyoğlu
19	Ali Tevfik	Efendi	-----
20	Bahaddin	Efendi	-----
21	Bahaeddin Dursun	Efendi	-----
22	Bekir Sami	Bey	-----
23	Cemaleddin	Efendi	-----
24	Dikran (Ermeni)	Efendi	-----
25	Hafız Hilmi	Efendi	Hasanalizade
26	Halim	Efendi	-----
27	Hamdi	Efendi	-----
28	Hasan	Efendi	-----
29	Hasan Fehmi	Efendi	Durmuşzade
30	Hasan Hilmi	Efendi	-----
31	Hasan Tahsin	Efendi	-----
32	Hayri	Efendi	Eskicizade
33	Hayri	Efendi	-----
34	Hayri	Efendi	-----
35	Hüseyin Fevzi	Efendi	-----
36	Hüseyin Hüsnü	Efendi	Gezginzade
37	Hüseyin Rüşdü	Efendi	-----
38	Hüseyin Rüşdü	Efendi	-----
39	Hüsnü	Efendi	-----
40	İbrahim	Efendi	-----
41	İbrahim	Efendi	-----

42	İbrahim	Efendi	-----
43	İbrahim	Efendi	Alemdarzade
44	İbrahim Hakkı	Efendi	-----
45	İbrahim Hamdi	Efendi	-----
46	İbrahim Lütfi	Paşa	Abdülkadirbeyzade
47	İbrahim Lütfü	Efendi	-----
48	İsador (Ermeni)	Efendi	-----
49	İvestol (Rum)	Efendi	-----
50	İsmail Hakkı	Efendi	-----
51	İsmail Şevki	Efendi	-----
52	İzzet Sami	Efendi	-----
53	İsrailyan Krikor (Ermeni)	Efendi	-----
54	Kostaki (Rum)	Efendi	-----
55	Mahmud Şevki	Efendi	-----
56	Mehmed Akif	Efendi	-----
57	Mehmed Ali	Efendi	Kadızzade
58	Mehmed Ali	Efendi	-----
59	Mehmed Arif	Efendi	Bırandacızzade
60	Mehmed Ataullah	Efendi	-----
61	Mehmed Avni	Efendi	-----
62	Mehmed	Efendi	-----
63	Mehmed Fehmi	Efendi	Müfidefendizzade
64	Mehmed Fikri	Efendi	-----
65	Mehmed Kamil	Efendi	-----
66	Mehmed Nuri	Efendi	-----
67	Mehmed Raşid	Efendi	Hacıkoçzade
68	Mehmed Refik	Efendi	-----
69	Mehmed Şerif	Efendi	Hacıımamzade
70	Mehmed Şevki	Efendi	-----
71	Mehmed Şevki	Efendi	-----
72	Mehmed Nureddin	Efendi	Müezzinzade
73	Mehmed Safvet	Efendi	-----
74	Mehmed Tefvik	Efendi	-----
75	Mehmed Zeki	Bey	Kadirbeyzade
76	Mehmed Ziya	Efendi	Hacıkoçzade
77	Mehmed Ziyaeddin	Bey	-----
78	Mustafa Fehmi	Efendi	Karakellezzade
79	Mustafa Hasbi	Efendi	-----
80	Mustafa Hayri	Bey	Mısırlızzade
81	Mustafa Nazmi	Efendi	-----
82	Mustafa Nuri	Efendi	-----
83	Mustafa Şevki	Efendi	-----
84	Mehmed Burhaneddin	Efendi	-----
85	Osman Hüsnü	Efendi	Hacıosmaefendizzade

86	Osman Nazım	Efendi	-----
87	Osman Nuri	Efendi	Hacıımamzade
88	Osman Nuri	Efendi	-----
89	Osman Nuri	Efendi	Hacıımamzade
90	Osman Ragıp	Efendi	-----
91	Osman Zeki	Bey	-----
92	Ömer	Efendi	-----
93	Ömer Lütfi	Efendi	-----
94	Raif	Efendi	-----
95	Raşid Feridüddin	Efendi	Velibeyzade
96	Receb Fevzi	Efendi	-----
97	Subhi	Efendi	-----
98	Sadullah Sadi	Efendi	Gürcüoğlu
99	Süleyman Fikri	Efendi	-----
100	Veliyüddin	Efendi	-----
101	Veysel Rıza	Efendi	Harputizade
102	Yordam (Rum)	Efendi	-----

Tablo'dan da anlaşılacağı üzere Gümüşhane doğumlu memurların büyük bir bölümü çift isim taşımaktadır. Sadece 25 memur tek isimlidir. Bu konuda dikkat çeken husus ise Gayrimüslim memurların biri hariç diğerlerinin tek isimli olmasıdır. Gümüşhane'de bazı isimlerin memurlar arasında daha yaygın olduğu görülmektedir. Örneğin Mehmed en çok kullanılan isimdir. Mehmed ismini kullanan memur sayısı 22'dir. Bunu 9 kişiyle Ahmed, 8 kişiyle İbrahim, 7 kişiyle Ali ve Osman, 6 kişiyle Mustafa adları takip etmektedir. Bu da bölgede dini hassasiyetlerin, peygamber ve ehlibeyt sevgisinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Memurların unvan ve lakapları, kişilerin mensup oldukları sülaleyi, babalarının mesleklerini, geldikleri yerleri tahmin etme açısından önemli bilgiler verebilmektedirler. Gümüşhane doğumlu memurların 95'i efendi unvanını, 5'i bey ve 1'i efendi bey, 1'i de paşa unvanını kullanmıştır. Bazı memurlar da buldukları çevrede ailelerinin tanındığı lakaplarla da anılmışlardır. Bunlardan bazıları Gümüşhane'de Abdülkadirbeyzade, Hacıımamzade, Velibeyzade, Kadirbeyzade, Hacıosmanefendizade, Sabitefendizade, Alemdarzade, Eskicizade, Bırandacızade, Nalçacızade, Harputizade, Gürcüoğlu, Mısırlızade, Sofuzade, Silahdarzade, Kadızade, Müftüzade, Müezzinzade, Sıdkızade, Hacıbenizade, Nazırağazade, Hacıkapıcızade, Dervişzade, Hacıkoçzade; Kelkit'te Alemdarzade; Şiran'da Gezginzade; Torul'da Hasanalizade gibi lakaplardır.

Memurların Doğum Yerleri ve Tarihleri

Sicill-i ahval kayıtlarının tutulduğu 1879-1909 yılları arasında Gümüşhane sancağının idari sınırları, günümüzdeki sınırlarından pek farklı değildi. Bu dönemde Gümüşhane'nin kazaları, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi merkez kaza olan Gümüşhane, Torul ve Kelkit'ten ibaretti.

Memurların Doğum Yerleri ve Tarihleri

Sıra No	Memurun Adı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi (Hicri)
1	Abdurrauf Efendi	Gümüşhane	1273
2	Abdülaziz Faik Efendi Bey	Gümüşhane	1266
3	Abdülhalim Efendi	Gümüşhane	1260
4	Ahmed Efendi	Gümüşhane	1283
5	Ahmed Fevzi Efendi	Gümüşhane	1262
6	Ahmed İlhami Efendi	Gümüşhane	1270
7	Ahmed Mevlüd Efendi	Gümüşhane	1270
8	Ahmed Nazif Efendi	Gümüşhane	1293
9	Ahmed Refik Efendi	Gümüşhane	1292
10	Ahmed Rifat Efendi	Gümüşhane	1253
11	Ahmed Şevki Efendi	Gümüşhane	1298
12	Ahmed Zühdü Efendi	Gümüşhane	1282
13	Ali Efendi	Gümüşhane	1268
14	Ali Efendi	Gümüşhane	1273
15	Ali Rıza Efendi	Gümüşhane	1272
16	Ali Rıza Efendi	Gümüşhane	1279
17	Ali Rıza Efendi	Gümüşhane	1292
18	Ali Rıza Efendi	Gümüşhane	1307
19	Ali Tevfik Efendi	Gümüşhane	1269
20	Bahaeddin Efendi	Şiran	1303
21	Bahaeddin Dursun Efendi	Gümüşhane	1290
22	Bekir Sami Bey	Gümüşhane	1280
23	Cemaleddin Efendi	Gümüşhane	1274
24	Dikran Efendi	Gümüşhane	1294
25	Hafız Hilmi Efendi	Gümüşhane	1291
26	Halim Efendi	Gümüşhane	1259
27	Hamdi Efendi	Torul	1281
28	Hasan Efendi	Gümüşhane	1295
29	Hasan Fehmi Efendi	Gümüşhane	1256
30	Hasan Hilmi Efendi	Gümüşhane	1262
31	Hasan Tahsin Efendi	Gümüşhane	1265
32	Hayri Efendi	Gümüşhane	1280
33	Hayri Efendi	Gümüşhane	1290
34	Hayri Efendi	Gümüşhane	1305
35	Hüseyin Fevzi Efendi	Gümüşhane	1256
36	Hüseyin Hüsnü Efendi	Gümüşhane	1282

37	Hüseyin Rüşdü Efendi	Gümüşhane	1278
38	Hüseyin Rüşdü Efendi	Gümüşhane	1278
39	Hüsni Efendi	Gümüşhane	1297
40	İbrahim Efendi	Gümüşhane	1279
41	İbrahim Efendi	Kelkit	1260
42	İbrahim Efendi	Gümüşhane	1279
43	İbrahim Efendi	Gümüşhane	1297
44	İbrahim Hakkı Efendi	Gümüşhane	1297
45	İbrahim Hamdi Efendi	Gümüşhane	1271
46	İbrahim Lütü Paşa	Gümüşhane	1269
47	İbrahim Lütü Efendi	Gümüşhane	1299
48	İsador Efendi (Ermeni)	Gümüşhane	1277
49	İvestol Efendi (Rum)	Gümüşhane	1279
50	İsmail Hakkı Efendi	Gümüşhane	1294
51	İsmail Şevki Efendi	Gümüşhane	1289
52	İzzet Sami Efendi	Gümüşhane	1269
53	İsrailyan Krikor Efendi (Ermeni)	Gümüşhane	1296
54	Kostaki Efendi (Rum)	Gümüşhane	1283
55	Mahmud Şevki Efendi	Gümüşhane	1296
56	Mehmed Akif Efendi	Gümüşhane	1270
57	Mehmed Ali Efendi	Gümüşhane	1257
58	Mehmed Ali Efendi	Gümüşhane	1276
59	Mehmed Arif Efendi	Gümüşhane	1250
60	Mehmed Ataullah Efendi	Gümüşhane	1255
61	Mehmed Avni Efendi	Gümüşhane	1299
62	Mehmed Efendi	Gümüşhane	1296
63	Mehmed Fehmi Efendi	Gümüşhane	1292
64	Mehmed Fikri Efendi	Gümüşhane	1298
65	Mehmed Kamil Efendi	Kelkit	1264
66	Mehmed Nuri Efendi	Gümüşhane	1271
67	Mehmed Raşid Efendi	Gümüşhane	1277
68	Mehmed Refik Efendi	Gümüşhane	1296
69	Mehmed Şerif Efendi	Gümüşhane	1255
70	Mehmed Şevki Efendi	Şiran	1298
71	Mehmed Şevki Efendi	Gümüşhane	1259
72	Mehmed Nureddin Efendi	Gümüşhane	1260
73	Mehmed Safvet Efendi	Gümüşhane	1293
74	Mehmed Tevfik Efendi	Gümüşhane	1266
75	Mehmed Zeki Bey	Gümüşhane	1301
76	Mehmed Ziya Efendi	Gümüşhane	1292
77	Mehmed Ziyaeddin Bey	Gümüşhane	1265
78	Mustafa Fehmi Efendi	Gümüşhane	1279
79	Mustafa Hasbi Efendi	Gümüşhane	1254
80	Mustafa Hayri Bey	Gümüşhane	1274
81	Mustafa Nazmi Efendi	Gümüşhane	1274
82	Mustafa Nuri Efendi	Gümüşhane	1280
83	Mustafa Şevki Efendi	Gümüşhane	1303

84	Mehmed Burhaneddin Efendi	Gümüşhane	1256
85	Osman Hüsnü Efendi	Gümüşhane	1273
86	Osman Nazım Efendi	Gümüşhane	1296
87	Osman Nuri Efendi	Gümüşhane	1260
88	Osman Nuri Efendi	Kelkit	1304
89	Osman Nuri Efendi	Gümüşhane	1306
90	Osman Ragıp Efendi	Gümüşhane	1262
91	Osman Zeki Bey	Gümüşhane	1287
92	Ömer Efendi	Gümüşhane	1254
93	Ömer Lütfi Efendi	Gümüşhane	1293
94	Raif Efendi	Gümüşhane	1272
95	Raşid Feridüddin Efendi	Gümüşhane	1296
96	Receb Fevzi Efendi	Gümüşhane	1280
97	Subhi Efendi	Gümüşhane	1297
98	Sadullah Sadi Efendi	Gümüşhane	1278
99	Süleyman Fikri Efendi	Gümüşhane	1253
100	Veliyüddin Efendi	Gümüşhane	1277
101	Veysel Rıza Efendi	Gümüşhane	1288
102	Yordam Efendi (Rum)	Gümüşhane	1265

Tabloda görüleceği üzere Gümüşhane doğumlu memurların büyük bir bölümünü merkez kazada doğanlar oluşturmaktadır. Merkez kazada doğan memur sayısı 96'dır. Merkez kazayı 3 memurla Kelkit, 2 memurla Şiran ve 1 memurla Torul kazaları takip etmektedir. Tabloda dikkat çeken hususlardan biri de Gayrimüslim memurların hepsinin merkez kaza doğumlu olmalarıdır.

Memurların Eğitim Durumları

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde devletin temel görevleri dışında tutulan eğitim-öğretim faaliyetleri 19. yüzyıldan itibaren devlet görevi haline gelmeye başlamıştı (Akkutay, 1984: 15-16). Bu alanda II. Mahmud döneminde 1824'ten itibaren önemli adımlar atılmaya başlandı. 1838'de Meclis-i Umur-ı Nafia'ya maarif işlerini yürütme yetkisi verildi ve Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kuruldu. 1845 yılında Muvakkat Meclis-i Maarif Teşkilatı, 1851'de Encümen-i Daniş, 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti ihdas edildi. 1869 senesinde ise Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanarak eğitimde kanunlaşma süreci başladı (Kodaman, 1990: 456-460). Bu nizamnameyle birlikte mektepler, sıbyan, rüşdiye, idadi, sultani ve yüksek mektepler olmak üzere 5 şubeye ayrıldı (İhsanoğlu, 1992: 372). Eğitimdeki bu yapılanma taşrada biraz sıkıntılı da olsa uygulanmaya çalışıldı. Bir tarafta sıbyan mektebi, medrese gibi klasik eğitim kurumları varlıklarını devam ettirirken bir taraftan da ibtidai ve rüşdiye gibi modern eğitim

kurumları eğitimde ağırlığını hissettirmeye başladı. Bunun yanında özel hocalardan ders alan öğrenciler de bulunmaktaydı.

Ülke genelinde eğitim sistemindeki bu karışıklığın Gümüşhane'ye yansıdığı görülmektedir. Memurlardan bazıları klasik eğitim kurumlarında eğitim alırken bazıları da modern eğitim kurumlarında tahsil gördüler. Sancak dâhilinde klasik tarzda eğitim veren kurumlar, sıbyan mektepleri ve medreselerdi. Sancak dâhilinde eğitim veren çok sayıda sıbyan mektebi vardı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Gümüşhane'de 37, Yağmurdere'de 5, Kovans'ta 17, Torul'da 29, Kürtün'de 18, Şiran ve Kelkit'te 58 olmak üzere toplam 164 sıbyan mektebi eğitim vermekteydi. Sıbyan mekteplerine kıyasla medrese sayısı ise daha azdı. Gümüşhane'de 7, Torul'da 5, Kelkit, Kürtün, Yağmurdere ve Kovans'ta birer tane olmak üzere toplam 16 medrese bulunmaktaydı (TVS, 1869: 157). Klasik tarz eğitim alan memurlar şunlardır:

Klasik Tarzda Eğitim Alanlar

Sıbyan Mektebi	Özel Hoca	Medrese
Abdülhalim Efendi	İbrahim Lütfü Bey	Mehmed Arif Efendi
Ali Efendi	Ahmed Rıfat Bey	Ali Rıza Efendi
Abdurrauf Efendi	Mehmed Kamil Efendi	İbrahim Hamdi Efendi
Ali Rıza Efendi	Mehmed Ali Efendi	Ahmed İlhami Efendi
Hüseyin Rüştü Efendi	Osman Nuri Efendi	Mehmed Ali Efendi
İbrahim Hamdi Efendi	Mehmed Raşid Efendi	Osman Ragıp Efendi
Ahmed İlhami Efendi	Hasan Fehmi Efendi (Ayrıca	Süleyman Fikri Efendi
Ahmed Rıfat Bey	İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han	Hasan Tahsin Efendi
Cemaleddin Efendi	Camii'nde ders aldı)	Mehmed Tevfik Efendi
Osman Hüsnü Efendi	Hüseyin Fevzi Efendi	Hafız Hilmi Efendi
Mehmed Ataullah Efendi	Mehmed Şerif Efendi	İbrahim Efendi
Mehmed Ali Efendi	Mehmed Nureddin Efendi	Mehmed Akif Efendi
Ömer Efendi		
Ahmed Fevzi Efendi		
Mehmed Ali Efendi		
Mustafa Hasbi Efendi		
Ali Tevfik Efendi		
Osman Nuri Efendi		
Ali Rıza Efendi		
Ahmed Zühdü Efendi		
Hasan Tahsin Efendi		
Mehmed Raşid Efendi		
Mustafa Nazmi Efendi		
İbrahim Hakkı Efendi		
Ali Efendi		
Mehmed Burhaneddin Efendi		
Halim Efendi		
Osman Nazım Efendi		
Hüseyin Fevzi Efendi		
Mehmed Şerif Efendi		
Mehmed Fikri Efendi		

Hamdi Efendi Ahmed Refik Efendi Mehmed Fehmi Efendi İsmail Şevki Efendi Bahaeddin Dursun Efendi Yordam Efendi (Rum) İbrahim Efendi Hayri Efendi Mahmud Şevki Efendi Hüsnü Efendi Mehmed Avni Efendi Mehmed Ziya Efendi İzzet Sami Efendi Bekir Sami Bey Mustafa Şevki Efendi İsmail Hakkı Efendi Bahaeddin Efendi Mehmed Şevki Efendi İbrahim Efendi Mehmed Nureddin Efendi		
--	--	--

Tabloda da görüleceği üzere memurların büyük bir bölümü buldukları köy ya da kasabada bulunan sıbyan mekteplerinde ve medreselerde eğitim görmüşlerdir. Bazıları ise bu okullardaki eğitimlerinin yanında başta kendi kasabalarında, çevre şehirlerde ya da İstanbul’da özel hocalardan dersler almışlardır. Bunların yanında İstanbul’daki camilerde okuyanlar da bulunmaktadır. Örneğin, Hasan Fehmi Efendi özel hocalardan dersler aldıktan sonra İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han Camii’nde de ders almıştır.

Memurların bazıları da modern tarzda eğitim veren kurumlarda tahsillerini tamamladılar. 19. yüzyılın sonlarında sancak genelinde toplam 244 ibtidai mektebi bulunmaktaydı (TVS, 1898: 671). Bu dönemde sancak dâhilinde yalnızca 3 rüşdiye mektebi vardı. Bunlardan bir tanesi Gümüşhane kasabasında, bir tanesi Kelkit’te, bir tanesi de Torul’da idi (TVS, 1876: 223; TVS 1880: 223; BOA, MF. MKT, No. 928/72; Saylan 2014:174-179). Rüşdiyeden sonra eğitimlerine devam etmek isteyenler ise Gümüşhane’de idadi ve sultani bulunmadığından vilayet merkezlerine giderek eğitimlerini sürdürmekteydiler. Gümüşhane doğumlu memurlar arasında modern tarzda eğitim alan memurlar şunlardır:

Modern Eğitim Kurumlarına Devam Eden Memurlar

İbtidai	Rüşdiye	İdadi	Sultani
Veysel Rıza Efendi Hüseyin Hüsnü Efendi Mehmed Tevfik Efendi Hafız Hilmi Efendi İbrahim Efendi Mustafa Nuri Efendi	Sadullah Sadi Efendi Hayri Efendi Hüseyin Rüşdü Efendi Hüseyin Rüşdü Efendi Cemaleddin Efendi Osman Hüsnü Efendi	Hasan Hilmi Efendi Mehmed Refik Efendi Osman Nuri Efendi Hayri Efendi İbrahim Efendi	Ahmed Nazif Efendi Mehmed Zeki Bey

Raşid Feridüddin Efendi Ömer Lütfi Efendi Ömer Lütfi Efendi Ahmed Şevki Efendi İbrahim Lütfi Efendi Mustafa Hayri Bey Mehmed Akif Efendi Hayri Efendi Ali Rıza Efendi Mehmed Efendi Hasan Efendi Ali Rıza Efendi Raif Efendi Ahmed Mevlüd Efendi Receb Nuri Efendi	Mustafa Fehmi Efendi Ahmed Efendi Abdulaziz Faik Efendi Bey Veliyüddin Efendi Mehmed Ziyaeddin Bey Ali Tevfik Efendi Ali Rıza Efendi Ahmed Zühdü Efendi Mustafa Nazmi Efendi Veysel Rıza Efendi İbrahim Hakkı Efendi Hüseyin Hüsnü Efendi Osman Nazım Efendi Mehmed Fikri Efendi Hamdi Efendi Ahmed Refik Efendi Mehmed Fehmi Efendi Hafız Hilmi Efendi Ahmed Nazif Efendi Osman Zeki Bey İsmail Şevki Efendi Bahaeddin Dursun Efendi İbrahim Efendi Hayri Efendi Mehmed Refik Efendi Mahmud Şevki Efendi Hüsnü Efendi Mehmed Avni Efendi Mehmed Ziya Efendi Mustafa Nuri Efendi Raşid Feridüddin Efendi Ömer Lütfi Efendi Ahmed İlhami Efendi Bekir Sami Bey Ömer Lütfi Efendi Mustafa Şevki Efendi Ahmed Şevki Efendi İsmail Hakkı Efendi Bahaeddin Efendi İbrahim Lütfi Efendi Mehmed Şevki Efendi Mehmed Zeki Bey Kostaki Efendi (Rum) Ali Rıza Efendi Mehmed Efendi Hasan Efendi İbrahim Efendi Ali Rıza Efendi Raif Efendi Receb Nuri Efendi	İzzet Sami Efendi (Askeri İdadi)	
--	---	-------------------------------------	--

Tabloda da görüleceği üzere Gümüşhane doğumlu memurların büyük bir bölümü rüşdiye mektebinde okumuştur. Memurlardan bir kısmı da idadi ve sultanilere devam etmiştir. İdadiye devam edenler genelde mülkiye idadisinde okurken İzzet Sami Efendi askeri idadisinde eğitim almıştır. Sultanide eğitim alan memur sayısı ise oldukça sınırlıdır.

Bunun yanında Gayrimüslimlerin eğitim durumlarına bakıldığında ilköğretimlerini mensubu buldukları dinî cemaate ait okullarda tamamladıkları görülmektedir. Örneğin, Rum kökenli olan İvestol Efendi, Kostaki Efendi ve Yordam Efendi Rum millet mektebinde okurken Ermeni kökenli olan Dikran Efendi, İsrailyan Krikor Efendi ve İsadur Efendi de Ermeni millet mektebinde eğitim görmüşlerdir. Gayrimüslim memurlardan bazıları da ilk eğitimlerini kendi cemaat mekteplerinde aldıktan sonra daha çok Müslümanların tercih ettiği rüşdiyeye devam etmiştir. Örneğin Rum kökenli Kostaki Efendi, Rum millet mektebinden mezun olduktan sonra rüşdiye mektebine kaydını yaptırarak burada eğitim almıştır.

Memurların Bildikleri Diller ve Seviyeleri

Sicill-i ahval defterlerinden memurların bildikleri diğer dilleri de tespit etmek mümkündür. Defterlerde memurların hangi dilleri ne seviyede bildikleri “aşınadır”, “konuşur”, “okur” ya da “okur-yazar” şeklinde belirtilmektedir. Gümüşhane doğumlu memurlar arasında başka dil bilenlerin isimleri ve bildikleri dillerin seviyeleri şöyledir:

Memurların Bildikleri Diğer Diller ve Seviyeleri

Diller	Aşınadır ¹	Konuşur	Okur	Okur-Yazar
Arapça	Mehmed Arif Efendi Hasan Hilmi Efendi İbrahim Lütfü Bey Ali Efendi Osman Nuri Efendi Abdurrauf Efendi Mehmed Nuri Efendi Ali Rıza Efendi İbrahim Hamdi Efendi Ahmed İlhami Efendi Ahmed Rıfat Bey Cemaleddin Efendi Ahmed Fevzi Efendi Osman Hüsnü Efendi Mehmed Ataullah Efendi	Ali Rıza Efendi Hüseyin Fevzi Efendi	Bekir Sami Bey	Hasan Fehmi Efendi

¹ Sicil kaydında okuduğu mektepte “Arapça ve Farsça dersleri almıştır.” ibaresi yer alan kişiler, bu bölüme dâhil edilmiştir.

	Osman Ragıp Efendi Mehmed Kamil Efendi Abdülaziz Faik Efendi Bey Süleyman Fikri Efendi Mehmed Ali Efendi Veliyüddin Efendi Mustafa Hasbi Efendi Ali Tevfik Efendi Osman Nuri Efendi Hasan Tahsin Efendi Mehmed Raşid Efendi Mustafa Nazmi Efendi Veysel Rıza Efendi Ali Efendi Mehmed Burhaneddin Efendi Osman Zeki Bey İbrahim Efendi Mehmed Zeki Bey Kostaki Efendi Mustafa Hayri Bey			
Farsça	Mehmed Arif Efendi Hasan Hilmi Efendi İbrahim Lütfü Bey Ali Efendi Abdurrauf Efendi Mehmed Nuri Efendi Ali Rıza Efendi İbrahim Hamdi Efendi Ahmed İlhami Efendi Ahmed Rıfat Bey Osman Hüsnü Efendi Mehmed Ataullah Efendi Osman Ragıp Efendi Ahmed Fevzi Efendi Abdülaziz Faik Efendi Bey Süleyman Fikri Efendi Mehmed Ali Efendi Veliyüddin Efendi Osman Nuri Efendi Ali Rıza Efendi Hasan Tahsin Efendi Mustafa Nazmi Efendi Veysel Rıza Efendi Ali Efendi Mehmed Burhaneddin Efendi Osman Zeki Bey Kostaki Efendi	Cemaleddin Efendi		Hasan Fehmi Efendi

Fransızca	Veysel Rıza Efendi Ahmed Nazif Efendi Dikran Efendi	Mehmed Zeki Bey		İsador Efendi Mehmed Avni Efendi İsrailyan Krikor Efendi Hayri Efendi
İngilizce				İsrailyan Krikor Efendi
Ermenice		Receb Nuri Efendi		
Rumca	Dikran Efendi Kostaki Efendi			
İtalyanca				İsrailyan Krikor Efendi
Kürtçe		Receb Nuri Efendi		

Tabloda da görüleceği üzere Arapçaya aşina olan 35, konuşan 2, okuyabilen 1, hem okuyup hem yazabilen 1 memur vardır. Farsçaya aşina olan 27, konuşabilen 1, hem okuyup hem yazabilen 1 kişidir. Fransızcaya aşina olan 3, konuşabilen 1, okuyup yazabilen 4 kişidir. İngilizce ve İtalyancayı okuyup yazabilen 1'er kişi bulunmaktadır. 1'er kişi de Ermenice ve Kürtçe konuşabilmektedir. 2 kişi ise Rumcaya aşinadır. Gümüşhane doğumlu memurlar arasında ikinci bir dil bilen memur sayısı 82'dir. Ancak bunlardan 67'si bu dillere sadece aşinadır. Okur-yazar seviyesinde yabancı dil bilen memur sayısı ise yalnızca 8'dir. Bu da memurların yabancı dil seviyelerinin ne kadar düşük olduğunu göstermektedir.

Gümüşhane doğumlu memurlar, başta Arapça ve Farsça olmak üzere Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Kürtçe gibi dilleri bilmektedirler. Müslüman memurlar daha çok Arapça ve Farsça gibi Doğu dillerini bilirken Gayrimüslimler Fransızca ve İngilizce gibi Batı kökenli dilleri bilmektedirler. Ayrıca tabloda dikkati çeken birkaç husus bulunmaktadır. Bunlardan biri, Müslüman memurların Arapça ve Farsça dillerini aşina derecesinde bilmeleridir. Bunun sebebi, sıbyan mektebinde ve medreselerde bu derslerin yeterli düzeyde verilmemiş olmasıdır. Gayrimüslimler için ise durumun daha farklı olduğu görülmektedir. Fransızca ve İngilizce bilen Gayrimüslim memurlar, bu dilleri okur-yazar seviyesinde bilmektedirler. Bu da gayrimüslim okullarında Batı dillerine verilen önemi göstermektedir. Dikkati çeken diğer husus ise Rum kökenli Kostaki Efendi'nin sicil kaydında Rumcaya aşina olduğunun yazılı olmasıdır. Kostaki Efendi'nin Rum olmasına rağmen sicil kaydında Rumcaya aşina olarak verilmesi, ya sicil kaydına bu ifadenin yanlış yazıldığını ya da bu kişinin Rum olmayan bir ailenin yanında yetiştiğini akla getirmektedir.

SONUÇ

İncelediğimiz dönemde Trabzon vilayetine bağlı olan Gümüşhane sancağı dâhilinde doğan toplam 102 memur bulunmaktadır. Bu memurlardan 96'sı Müslüman, 6'sı Gayrimüslimdir. Gayrimüslimlerin ise 3'ü Rum, 3'ü Ermeni'dir. Bu durum Gümüşhane örneğinde görüldüğü gibi toplumdaki bütün unsurların Osmanlı idaresinde yer alabildiğini bizlere göstermektedir.

Bu çalışma sonunda Gümüşhane doğumlu memurların kayıtlarıyla ilgili tespit ettiğimiz bazı hususlar vardır. Bu hususlar şunlardır: Sicill-i ahval kayıtlarında kadın memurelere rastlanmakla birlikte Gümüşhane'de doğan memurların tamamının erkek olduğu görülmektedir. Müslüman memurların büyük bölümü ile Gayrimüslim memurların tamamı, merkez kazada doğmuştur. Memurların bazıları yöredeki köklü ailelere mensupken bazıları da yine Osmanlı bürokrasisinde görev alan memur çocuklarıdır. Memurların büyük bir bölümü, bölgedeki klasik ya da modern tarzda eğitim veren ilköğretim kurumlarından mezun olmuşlar, yükseköğretime devam etmemişlerdir. Bu durumdaki en büyük etken, sancak dâhilinde yükseköğretim kurumlarının bulunmaması ve eğitim seviyesini yükseltmek isteyenlerin sancak dışına çıkmak zorunda kalmalarıdır. Bu da doğal olarak memurlar arasında ikinci bir dil bilme oranını düşürmüştür. Sicil kayıtlarında dikkati çeken hususlardan biri de Müslüman memurlar arasında ikinci dil olarak Arapça ve Farsça gibi Doğu dillerinin, Gayrimüslim memurlar arasında İngilizce, Fransızca gibi Batı kökenli dillerin tercih edilmesidir. Bu durum, dönemin eğitim sisteminin ortaya çıkardığı bir sonuç olsa gerektir.

Sonuç olarak köklü bir tarihî ve kültürel geçmişe sahip olan Gümüşhane, günümüzde olduğu gibi Osmanlı bürokrasisinde görev alan çok sayıda memur yetiştirmiştir. Bu da bu toprakların tarih boyunca zeki, çalışkan ve yetenekli insanları bünyesinde barındırdığı anlamına gelmektedir

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri

BOA, DH. SAİDd: No. 1/682, 22/395, 15/81, 8/995, 12/43, 18/395, 11/427, 74/271, 71/329, 55/89, 7/637, 11/477, 62/19, 63/429, 8/231, 6/133, 7/555, 3/650, 13/95, 14/79, 21/61, 39/387, 122/423, 64/171, 15/15, 7/935, 4/1000, 27/257, 80/339, 137/177, 146/487, 183/57, 194/135, 8/927, 8/273, 8/723, 8/575, 192/181, 6/5, 8/255, 8/1023, 60/469, 46/45, 8/1021, 173/475, 16/477, 17/323, 40/133, 62/381, 8/705, 8/423, 8/243,

12/299, 57/205, 37/501, 125/303, 183/108, 147/121, 137/265, 198/229, 8/279, 39/305, 60/25, 13/75, 172/315, 109/459, 49/277, 111/139, 121/397, 127/367, 125/173, 99/35, 99/417, 51/215, 136/281, 185/238, 180/205, 146/485, 147/413, 108/119, 153/347, 136/399, 198/138, 128/409, 130/75, 70/191, 188/111, 138/233, 139/13, 151/273, 189/204, 133/25, 82/401, 151/153, 156/321, 136/49, 171/323, 154/211, 148/63, 185/165, 192/61, 86/381, 159/317, 126/471, 14/383, 161/383, 21/67, 34/231.

DH. SAİD. MEM: No. 33/6, 34/2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti Mektubi Kalemi

BOA, MF. MKT: No. 928/72.

TVS (Trabzon Vilayet Salnameleri)

TVS 1869; TVS 1898; TVS 1876; TVS 1880.

Diğer Kaynaklar

AKKUTAY, Ülker (1984). *Enderun Mektebi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul 2000.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (1992). “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yılında Tanzimat*, ss. 335-395, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KODAMAN, Bayram (1990). “II. Abdulhamid Devrinde Eğitim ve Öğretim”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, ss. 456-460, İstanbul: Çağ Yayınları.

MERT, Talip (2000). “Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayımlanan Nizamnameler-I”, *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, 2: 97-111.

ÖZGER, Yunus (2010). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgatlı Devlet Adamları*, İstanbul: IQ Yayınları.

SAYLAN, Kemal (2014). *Gümüşhane-İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

SAYLAN, Kemal ve İlhan GÖK (2016). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Ordulu Devlet Adamları*, İstanbul: İdeal&Kültür Yayınları.

ÜRKMEZ, Naim ve Aydın EFE (2015). *Hataylı Osmanlılar*, Konya: Çizgi Kitabevi.

OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARININ OKUMA ALIŞKANLIĞI KAZANMASINDA ROL MODEL OLARAK AİLE

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de okuma alışkanlığını yerleştirebilmek ve okumayı bir kültüre dönüştürebilmek için, okuma faaliyetinin okul öncesi dönem çocuklarına indirgenmesi gerekliliğinin altını çizmektir. Bu amaçla okul öncesi dönem çocuklarının zihinlerine kitap kavramını yerleştirebilmek için anne babanın aktif rol alması gerektiğini vurgulamaktır. Bu çalışmada, çocuğun olumlu davranış geliştirmesinde rol model olması gereken anne babanın, okuma alışkanlığına sahip olup olmadıkları ve bu alışkanlık üzerinde etkili olabileceği tahmin edilen faktörler altında ele alınan kriterler arasındaki ilişki analiz edilecektir. Bu analiz aynı zamanda, Türk toplumunun okuma alışkanlığının bir göstergesi olarak da yorumlanabilecektir. Bu amaçla hazırlanan anket, İstanbul’un farklı bölgelerinde yer alan kız meslek liselerine bağlı uygulama anaokullarında çocuğu olan 546 aileye uygulanmıştır. “Aile içindeki okuma davranışı, ailenin bütün bireylerini etkiler.” hipotezinden hareketle çalışmada, hem ebeveynlerin birer rol model olarak okuma alışkanlığına sahip olup olmadıkları hem de çocuğun okuma alışkanlığı kazanması için ailenin çabasının olup olmadığı sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi dönem, Kitap okuma alışkanlığı, Anne-babanın rolü, Türkiye.

FAMILY AS A ROLE MODEL ON DEVELOPING A READING HABIT FOR PRESCHOOL CHILDREN

Abstract

The purpose of this study is to emphasize the importance of the active role of the parents to implement the concept of books in the minds of preschool children for establishing the reading habit in Turkey and turning the act of reading a culture, underlining that the reading activity should be started from preschool children. In this study, the relation between whether the parents, who must be the role model for the child, have a reading habit and variables that are thought to affect said habit will be analysed. This analyse will also be able to be interpreted as an indicator of the reading habit of Turkish society. To reach the intended audience, the questionnaire prepared for this purpose has been used on 546 families with children who attend preschool education institutions. In this study, based on the hypothesis “The reading habit in the family affects every member of the family”, whether the parents have a reading habit and if they have any effort to make their child to develop a reading habit have been examined.

Keywords: Preschool period, Reading habit, The role of the parents, Turkey.

Giriş

Okuma alışkanlığı, kişilerin okumayı öğrendikten sonra bu eylemi zevkle yapmalarını sağlamak için kazanmaları gereken önemli bir beceridir. Okul öncesi dönem çocuklarının büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmediği ve dolayısıyla bu dönem için okuma alışkanlığı kavramından bahsedilemeyeceği düşünülse de literatürde, bir insanın hayatında alışkanlıkların, davranış kalıplarının ve kişilik özelliklerinin şekillenmesinde en önemli dönemin, erken çocukluk olarak da adlandırılan 3-6 yaş arası olduğundan bahsedilmektedir. Özen ve Yanıklar'ın (2014) Bloom'un yaptığı bir araştırmaya atıfla belirttiğine göre, 17 yaşına kadar olan zihinsel gelişmenin %50'si 4 yaşına kadar oluşmaktadır. % 30'unun 4 yaşından 8 yaşına kadar; % 20'sinin ise 8- 17 yaşları arasında kazanıldığı tespit edilmiştir. Yine Özen ve Yanıklar'ın (2014) atıfta bulunduğu bir başka araştırmaya göre ise okul öncesinde resimli çocuk kitabı, dergi ve basılı materyal ile tanışmış çocuklar –karşılaşmamışlara göre- sözlü dili % 12 daha iyi kullanabilmekte ve bu becerileri, ilkokulda % 13, ortaokulda % 19, lisede % 30, üniversitede % 34 olarak devamlılık göstermektedir. Benzer şekilde, okuma zevki ve okuma kültürü edinmiş kişilerin edinmemiş olanlara göre sözlü ve yazılı iletişim becerileri ileri düzeyde olabilmekte ve daha başarılı olabilecekleri öngörülmektedir. Dolayısıyla bu kritik dönemlerde kazanılmayan temel bilgi, beceri ve alışkanlıkların ilerleyen yıllarda öğrenilmesi oldukça güç görünmektedir.

Okul öncesi dönem çocuğu için okuma alışkanlığı, belki yatmadan önce anne-babası ya da bir büyüğü tarafından kendisine yapılan okuma faaliyetinin sabırsızlıkla beklenmeye başlaması belki de kendi kitaplığından istediği yayını seçip dakikalarca resimlerine bakmak istediğidir. Bu faaliyetler düzenli olarak yapıldığında, çocukla basılı yayınlar arasında bir bağ gelişecek ve bir müddet sonra çocuk için alışkanlığa dönüşerek ileride iyi bir okuyucu olmasının zemini de böylece atılmış olacaktır.

İnsanın hayatında okumanın alışkanlık hâline gelmesini sağlayan ve bunda rol oynayan birçok etken bulunmaktadır. Bunlar arasında en başta çocuğun ailesi, sonra da içinde yaşadığı toplum, okulu ve öğretmeni gelmektedir (Tanju, 2010, 31). Fakat çocukta okuma ilgisini oluşturmak en başta ailenin görevidir. Uluslararası Eğitim Başarılarını Belirleme Kuruluşu IEA'nın (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) ilkokul 4. sınıf öğrencileri ve aileleriyle Türkiye'de uyguladığı proje, anne babaların çocukların okuma becerisini geliştirmede önemli bir role sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır (Sevim, 2003, 59). Bu nedenle bu çalışmada, çocukların okuma becerisini geliştirmede temel role sahip olan ailelerin kendilerinin bu

alışkanlığa ne derece sahip olduğu tespit edilmeye çalışılacak; Türkiye’de kitap - çocuk-aile ilişkisi analiz edilecektir.

Türkiye’de Okuma Alışkanlığı Sorunu

Türkiye’de kitap ve okuma kültürü altyapısının son derece zayıf olması, bugün içinde bulunduğumuz oku(ma)ma sorununun temel nedenidir. Bu konudaki altyapı eksikliğinin hâlâ devam ediyor olmasının en önemli nedeni ise, gelecekte ülkenin herhangi bir noktasında söz sahibi olacak çocuklarımıza, kitap ve kütüphane kültürünü yerleştirecek bir yatırım yapmıyor oluşumuzdur.

Bu sorunun çözümü elbette insanla olacak; insanın gelişimi ise doğduğu andan itibaren başlayacaktır. Ülkemizdeki bu köklü değişimi, yıllardır ihmal edilen okul öncesi dönem çocukları gerçekleştirecektir. Geleceğin yetişkini olan çocuklara yapılacak her türlü yatırım, aslında ülkeye yapılan yatırım anlamına gelir. O hâlde yapılması gereken, çocukların doğumlarından itibaren her türlü gelişimlerine katkı sağlamak olmalıdır. Bunu yapacak ilk etkileşim merkezi ise, elbette ailedir. Fakat araştırma sonuçlarından elde edilen bulgulara göre Türkiye’de, okul öncesi dönem çocuklarının kitap okuma alışkanlığı kazanımında rol model olması gereken ailenin görevini yeterince yerine getirmediği görülmektedir (Tuğrul ve Yılmaz, 2013, 29; Sevim, 2003, 59; Tanju, 2010, 31; Sever, 2013; Şirin, 2007; Tuğrul ve Feyman, 2013).

Uluslararası ölçekli araştırmalar da maalesef ülke olarak okuma beceri ve davranışına sahip olmadığımızı teyit etmektedir. Nitekim Uluslararası Okuma Becerilerinde Gelişim Projesi PIRLS’a (The Project of International Reading Language Skills) göre Türkiye, okuma alışkanlığı ve kültürü konusunda 35 ülke arasında 28. sırada yer almıştır. 2001 yılı verilerine göre ülkemizin başarısız sonuçlar elde etmesindeki etkenler arasında şunlar sayılmaktadır (Çelebi vd., 2014, 68):

- Ailelerin okul öncesi dönemde çocukları ile birlikte yeterince okuma etkinliğinde bulunmaması,
- Okul kütüphanelerinin ve sınıf kütüphanelerinin azlığı,
- Evdeki eğitim kaynaklarının eksikliği,
- Ailelerin okuma alışkanlıklarının yetersiz olması,
- Ülkemizde okul öncesi eğitime gereken önemin verilmemesi (Katılımcı ülkelerden sadece Türkiye ve İran okul öncesi eğitimi uygulamada başarısızdır.)
- Sınıfların genel olarak kalabalık mevcuda sahip olması,

- Sınıfta çocuk kitaplarına, gazetelere ve dergilere dayalı etkinliklerin fazla yapılmaması

Okuma alışkanlığımız konusunda, farklı zamanlarda yapılan başka araştırmaların sonuçları da Türk toplumunun okumadığını, okuyanların çoğunun ise yaptıkları işle ilgili yayınları okuduğunu göstermektedir (Özdemirci, 1990, 154-155; Okuma Kültürü Haritası, 2011; Güvenli ve Ak Akyol, 2014, 99). Dolayısıyla sadece edebiyat ya da sanat için yapılmayan, fayda elde etmek için yapılan “okuma” anlayışının bizzat kendisi de problemlili görünmektedir. Bu nedenle artık, okur yetiştirmeyi esas alan, kültüre dayalı (Şirin, 2007, 96-97) milli bir okuma alışkanlığı politikasının geliştirilmesi ve bu politikanın ülke geneline yayılması gerekmektedir. Bu politikanın başlatılıp uygulanacağı ilk basamakta ise okul öncesi dönem çocukları yer almalıdır.

Çözümün Odak Noktası: Okul Öncesi Dönem

Okul öncesi dönem, insanın dünyaya gelmesinin ardından başlayarak okul eğitimine kadar geçen evreyi içerir. Okul öncesi dönemdeki çocuklar öğrenme etkinliğini en kalıcı şekilde yaşarken bilişsel, zihinsel ve dil gibi çeşitli alanlarda hızlı bir gelişim göstermektedirler. Çocuklarda yazılara ve kitaplara aşinalık kazanma, yazıları anlamlandırabilecek temel becerilerin gelişimi de bu dönemde gerçekleşir. Ayrıca çocukların okumaya karşı ilgilerinin oluşması da okul öncesi dönemdeki gelişmelerden biridir. Çocukta okumaya yönelik olan bu ilgi, zaman içinde giderek artan bir gereksinime dönüşür ve çeşitli aşamalarla çocuğun hayatında yer alır (Oktay, 2002; Güvenli ve Ak Akyol, 2014; Sever, 2013).

Okul öncesi dönem, bir çocuğun okumaya karşı olan ilgisini kamçulamak üzere en uygun evredir (Yavuzer, 1997, 204). Bu dönem çocuklarına seçtikleri kitabı inceleme olanağının yaratılması, kitaptan bölümler okuyup metnin heyecanlı bir yerinde kesip kitabın devamının çocuğun hayal gücüne bırakılması denenmelidir. Çocuğa yarım bırakılan metni tamamlama, seçtiği kitabı arkadaşlarıyla paylaşma gibi imkânlar tanınmalı; çocuk kendi incelediği kitap hakkında konuşturulmalıdır (Sınar Çılgın, 2006, 179).

Okul öncesi dönem eğitimi, özelliği gereği yalnız kurumsal olarak değil, aynı zamanda ailede de gerçekleştirilebilecek bir eğitimidir. Bu dönemde iyi bir eğitime tabi tutulan çocuk, okul öncesi eğitim kurumlarında verilen eğitimle desteklendiği zaman çocuğun gelişimi açısından çok önemli sonuçlar elde edilecektir.

Okul öncesi dönemdeki çocuk, çevresindeki her şeye karşı ilgili, aktif bir araştırmacı ve meraklı bir bilim insanı gibidir. Bu dönemde ona yalnızca sözle anlatmak yerine, olayın oluşumuna aktif olarak katılmasını sağlamak daha eğitici bir tavidir. Çocukta yeni konular için merak uyandırmak, onun soru sormasını desteklemek, ilgi duyabileceği yeni konular hakkında ön bilgiler vermek ve hayal gücünü desteklemek ile sağlanabilir (Oktay ve Polat, 2005, 6).

Çocuğun okul öncesi dönemde aldığı eğitimin ileriki yıllarda kişiliği ve akademik başarısı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu yapılan araştırmalarla da ortaya konulmuştur. Okul öncesi dönem beyin gelişiminin en yoğun ve hızlı yaşandığı dönemdir. Beyin gelişimi çocuğun bilişsel, dil, motor, sosyal ve duygusal gelişimi için güçlü bir zemin oluşturur. Bu nedenle, çocuklar özellikle okul öncesi dönem olarak adlandırılan yaşamın ilk altı yılında çok hızlı büyürler ve bu gelişim alanlarında şaşırtıcı bir hızla yetkinleşirler. Böylece çocuğun kendi potansiyelini gerçekleştirmesinin ve toplumun üretken bir bireyi olabilmesinin yolu açılmış olur. Beyin okul öncesi dönem boyunca hızlı geliştiği için bu dönem, beynin çevresel etkilere en açık olduğu dönemdir. Bu kapsamda çevre, çocuğun gelişimini ve öğrenme motivasyonunu derinden etkiler. Çocuğun ne kadar keşfedebileceği, neler öğrenebileceği ve hangi hızla öğrenebileceği çocuğun çevresinin ne kadar destekleyici olduğuyula ve çocuğa ne gibi olanaklar sunulduğuyula yakından ilişkilidir (Okul Öncesi Eğitimi Programı, 2013, 12).

Okuma Alışkanlığı Kazanımında Ailenin Rolü

İnsan gelişimi ailenin yapısıyla iç içedir. Bu nedenle aile, kavramlaştırmada ön plandadır. Aile ele alındığında, aynı şekilde bunun da sosyo-kültürel çevreyle iç içe olduğu görülmektedir (Kağıtçıbaşı, 2010, 32). İnsanların sahip oldukları karakterlerde, özellikle mizaç açısından, genlerin önemli bir rolü vardır ama gelişim psikolojisinin farklı alanlarında elde edilen bulgular, dinlediğimiz müzik, sevdiğimiz insanlar, okuduğumuz kitaplar, bize verilen disiplin, hissettiğimiz duygular gibi yaşadığımız her şeyin beynimizi derinden etkilediğini göstermektedir. Başka bir deyişle, beynimizin temel mimarisinin ve doğuştan gelen mizacımızın ötesinde, ebeveynlerin çocuklarına dirençli ve iyi entegre olmuş bir beyin sunma konusunda yapabilecekleri pek çok şey olduğu görülmektedir (Siegel ve Bryson, 2015, 23).

Buna paralel olarak araştırmalar da, düzenli okuma alışkanlığı olan anne babaların çocuklarının daha iyi birer okuyucu olduklarını göstermektedir. Özellikle yaşamın ilk yıllarında çocukların kişilik, zihin ve sosyal gelişimlerinde ve alışkanlık edinmelerinde ailelerin rolü büyüktür. Literatürde, okuma alışkanlığının temellerinin aile tarafından

atıldığı ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara göre, kendisi kitap okuyan, çocuğuna kitap alan ve çocuğuna kitap okuyarak örnek olan ailelerin çocukları için doğal bir öğrenim ortamı sağladığından bahsedilmektedir. Ebeveynlere birtakım tavsiyelerin verildiği literatürde altı çizilen en önemli noktalardan biri, kitap okuma alışkanlığının kazanılmasında aile üyelerinin birbiriyle olan etkileşiminin önemidir.

Çocuğu ilk kez kitapla yüz yüze getiren ailesidir. Okul öncesi dönem çocukları oyun çağındadırlar ve bu çocuklara hayatın “iyileri” oyunla öğretilmelidir; kitap oyunla sevdirmelidir. Okumayı henüz bilmeyen çocuk, kendisine okunan kitapları veya anlatılan masal ya da hikâyeleri dinler. Çocuk, 2 yaşından itibaren resimleri ve harfleri ayırt etmeye başlar. Kendisine anlatılan kısa ve basit hikâyeler onları çok mutlu eder. 3-4 yaşına geldiğinde ise çocuk, kendisine resimli hikâye kitaplarının okunmasından hoşlanır. 4-5 yaşlarında ise, artık kendine ait kitapları ve kitaplığının olması gerekmektedir. Aile bireyleri öncelikle kendileri kitap okuyarak çocuk için model teşkil etmelidir. Evde bir kitaplık olduğunu ve anne babasının kitap okuduğunu görmek çocuğun kitap okuma alışkanlığı kazanması için son derece önemlidir (Sınar Çılgın, 2007, 29-30).

Okuma istekliliği büyük ölçüde çocuğun evindeki kitap ve dil atmosferiyle belirlenir. Bu nedenle ebeveynler okuma eğitiminin çocuğun daha birinci yaşında, erkenden başladığını öğrenmelidir. Çocukların dokunacağı ve göreceği ilk şeylerden biri resimli kitaplar olmalıdır. Çocuk metni anlamasa bile, ebeveynler çocuk ile resimlere bakmak ve onlardaki nesnelere adlandırmak suretiyle resimli kitabı çocuğa anlatmalı ve yüksek sesle okumalıdır. Böylece çocuğun dili, kitaplara olan ilgisi ile birlikte gelişir. Eğer ebeveynler resimli kitapları açıklayan kelimeleri gösterirlerse, okumaya ilgi uyandırılacak ve okuma için iyi bir hazırlık olan ilk “göz sözlüğü” gelişecektir (Bamberger, 1990, 45).

Sözlü dil becerileri ve okuma-yazma gelişimi konularındaki son araştırmalar, mantık yürütme, soru sorup cevaplama, hikâye anlatımı, kitap okuma ve süregelen olaylar hakkında tartışmayı da içeren geniş anne-baba-çocuk sözlü etkileşiminin önemini göstermektedir. Çocuğun dili ve okul başarısı ile anne-babanın sözlü yanıt vermeye hevesli olması, evde kitapların bulunması ve erken yaşta kitap okunmaya başlanması ile ailenin okuma kültürü arasında güçlü bağlantılar bulunmuştur. Sözlü dil becerileri ve basılı medyaya aşinalık ile sözcük dağarcığı gibi faktörleri içeren okuma kültürünü erken yaşta ev ortamında yaşamanın gelişmiş okur-yazarlığa etkisi açıkça görülmektedir. Bu tür bir deneyimden yoksun olarak büyüyen bir çocuk, okul hayatında

olduğu gibi, okur-yazar toplumda bir yetişkin olarak da birtakım dezavantajlarla karşılaşır. (Kağıtçıbaşı, 2010, 114)

Son zamanlarda yapılan araştırmalar, ailelerin çocuklarının eğitimine katılımının uzun vadede olumlu etkilerini göstermiştir. Araştırmaların bulgularındaki ortak sonuçta, okul öncesinde evde periyodik olarak çocuklarına kitap okuyan ailelerde yetişen kişilerin hayat boyu daha çok okuduklarını, ekonomik, akademik ve sosyal alanlarda daha üst düzeye çıkabildiklerini, diğerlerinin ise bu durumun aksine bir performans gösterdikleri belirtilmektedir (Zembat, 2005, 41).

Yapılan araştırmalar, hemen her ülkede, yasal okula başlama yaşına geldikleri halde, okulun isteklerini yeterince karşılayamayan çocukların bulunduğunu göstermektedir. Bu bakımdan özellikle okul öncesi dönemde aile ve yakın çevreden aldıkları uyarımların yetersizliği yüzünden mevcut potansiyel nitelikleri yeterince gelişmeyen çocuklar sorunu dikkati çekmektedir (Oktay, 1983, 3).

Çocuğun okuma ilgisinin oluşumunda anne-baba modelinin rolü büyüktür. Çocuğa kitabı elinde tutabileceği yaştan itibaren bu fırsatı veren ve çocuğun yanında kitap okuyarak olumlu bir model oluşturan anne ve baba, okuma ilgisinin gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunur (Yavuzer, 1997, 165). 1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi'nde (2014) alınan kararlarda çocukların kitap okuma alışkanlığı kazanması ve çocuklara okuma kültürü edindirmek için aileye düşen sorumluluklar şu şekilde belirlenmiştir:

- Altı aylık evreden başlayarak duyu algılarını uyaracak ve nitelikli kitapların çocuklarla buluşturulması,
- Görsel ve işitsel kitle iletişim araçlarının okuma faaliyetlerinin önüne geçmemesi,
- Erken dönemden başlayarak çocuğun rahatça erişebileceği bir kitaplığın yaşam alanında yapılandırılması,
- Ailenin okuma kültürü konusunda çocuğa örnek olması.

Yöntem

Bu çalışma kapsamında, bünyesinde uygulama anaokulu bulduran ve çevre halka okul öncesi eğitim kurumu olarak da hizmet veren kız meslek liselerinden destek alınmıştır. Bu kurumlarda 3-6 yaş arasında çocuğu bulunan ailelere, eğitim kurumlarının desteğiyle ulaşılarak anket uygulanmıştır. Ankette, ailenin okuma alışkanlığı ile çocuğun okuma alışkanlığı arasındaki ilişki temel olmak üzere, ailenin

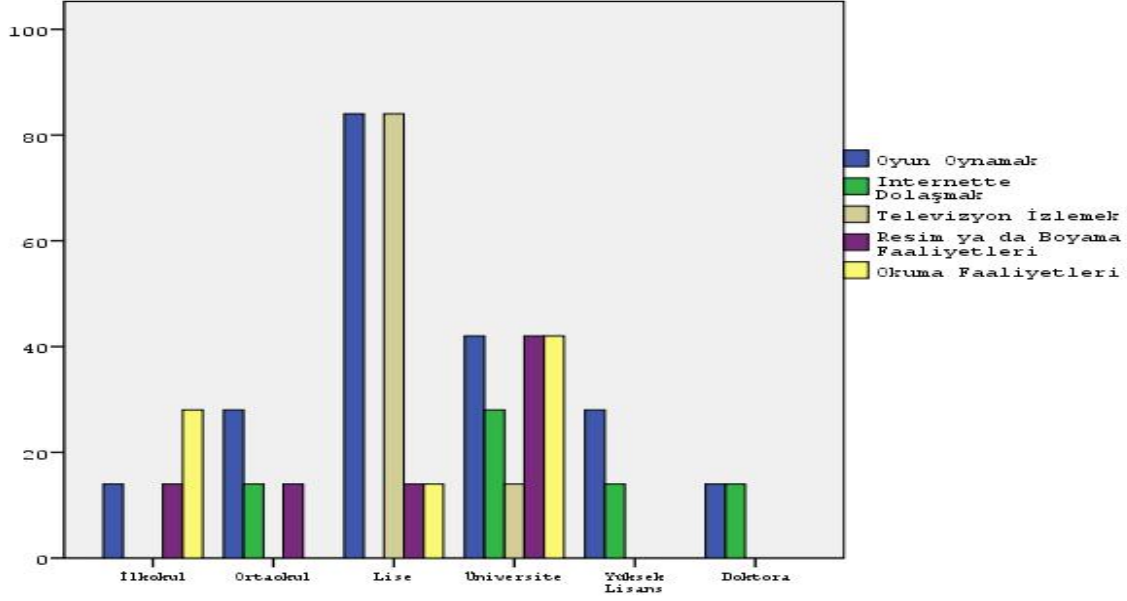
eğitim seviyesi, kitaba ayırdığı bütçe, çocuğa kitap okuma sıklığı, süreli yayın takip etme alışkanlığı, kitap satın alma davranışı ve evde kitaplığın olup olmadığı gibi kriterlerin çocuğun okuma alışkanlığı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu incelemeyi yapabilmek için oluşturulan anket, 6 ana faktör altında 20 sorudan oluşmaktadır. Ankette, çoktan seçmeli sorular olduğu gibi açık uçlu sorular da yer almaktadır. Ankete katılan aileler basit rastgele örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Anket, uygulamaya destek veren kız meslek liselerinin uygulama anaokulunda çocuğu olan bütün velilere dağıtılmış, çalışmaya katılmayı kabul eden 546 velinin (anne ya da baba) sonuçları değerlendirilmiştir. Anketlerden elde edilen veriler SPSS programında ANOVA testiyle analiz edilmiş; bazı verilerin yorumlanması için çapraz tablolar kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Araştırmada uygulanan yöntem sonucunda nicel bulgulara ulaşılmıştır. Ulaşılan bulguların değerlendirilmesinde çocuğun olumlu davranış geliştirmesinde rol model olması gereken anne babanın, okuma alışkanlığına sahip olup olmadıkları ve bu alışkanlık üzerinde etkili olabileceği tahmin edilen faktörler arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Faktör 1. Ailenin Eğitim Seviyesi İle Çocukla Yapılan Faaliyetler Arasındaki İlişki

Araştırmada, eğitim seviyesi yüksek olan ailelerin, çocuklarının okuma alışkanlığı kazanması için diğer ailelere göre farklı davranış sergileyip sergilemediklerini analiz edebilmek için ailelerin eğitim seviyelerine göre kütüphane kullanım alışkanlıkları ve çocuklarıyla yaptıkları faaliyetler arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonuçlarından elde edilen bulgulara göre, ailelerin eğitim seviyeleri ile kütüphane kullanımı ya da kütüphaneye olan ihtiyaç arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Nitekim ankete katılan ailelerin % 20,6’sı ilköğretim, % 35,9’u lise, % 30,8’i üniversite, % 12,8’i lisansüstü eğitime sahiptir. Üniversite ve lisansüstü eğitime sahip ailelerin kütüphane kullanma konusunda büyük oranda “çoğu zaman” cevabını vermiş olduğu görülürken “hiçbir zaman” cevabının verilmediği görülmüştür. Bunun aksine, ilköğretim mezun ailelerin yaklaşık % 10’unun “çoğu zaman” cevabını verdiği, diğer % 10,6’sının ise “bazen” ya da “hiçbir zaman” cevabını verdiği görülmüştür.

Grafik 1- Ailelerin eğitim seviyelerine göre çocuğuyla yaptığı faaliyetler

Fakat çalışmada, kütüphaneye olan ihtiyaç seviyesini en yüksek oranda temsil eden üniversite ve lisansüstü mezunu grubun çocuğuyla okuma faaliyeti yapan en düşük grup olduğu tespit edilmiştir. Ankette “Çocuğunuzla birlikte yaptığımız aşağıdaki faaliyetleri 1 ilâ 5 arasında puan vererek sıralayınız.” maddesine lisansüstü grubu temsil eden velilerin “oyun oynamak” ve “internette dolaşmak” dediği görülmüştür. Eğitim seviyesi ilköğretim olan velilerin ise, kütüphane ihtiyacı duymadıklarını belirtmelerine rağmen çocuklarıyla okuma faaliyeti yapıyor olmaları, zihinlerinde kütüphane mefhumunun ve ihtiyacının yerleşmemiş olmasıyla açıklanabilir.

Tablo 1– Ailenin Eğitim Seviyesi ile Çocukla Yapılan Faaliyetler Arasındaki İlişki

Eğitim Seviyesi	Çocukla Birlikte Yapılan Faaliyetin Türü					Toplam
	Oyun Oynamak	İnternette Dolaşmak	Televizyon İzlemek	Resim ya da Boyama Faaliyetleri	Okuma Faaliyetleri	
İlkokul/Ortaokul	43	14	0	30	29	116
Lise	85	0	91	13	14	203
Üniversite	40	26	13	39	39	157
Y. Lisans/Doktora	44	26	0	0	0	70
Toplam	212	66	104	82	82	546

Faktör 2- Ailenin Süreli Yayın Takip Alışkanlığı ile Çocuğun Süreli Yayın Takibi Arasındaki İlişki

Ailelerin hem kendilerinin hem de çocuklarının bir süreli yayını takip edip etmediğinin sorgulandığı bir diğer değişkenin sonuçlarına göre ise, ailelerin sadece % 15; çocuklarının ise % 25 seviyesinde bir süreli yayını düzenli takip ettiği görülmektedir. Süreli yayın takibini düzenli olarak yapan ailelerin çocuklarına da düzenli olarak süreli yayın aldığı tespit edilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre ilginç olan nokta ise, süreli yayın takibi alışkanlığının, en yüksek eğitim seviyesindeki ailelerde en az seviyede görülmüş olmasıdır. Nitekim sonuçlara göre, süreli yayın takibi en az olan grubu % 2 oranıyla lisansüstü eğitim seviyesine sahip aileler, % 4 oranıyla da onların çocukları oluşturmaktadır. Düzenli süreli yayın takibi konusunda en yüksek orana sahip eğitim seviyesini ise % 15’lik grubun içinde % 65 oranıyla üniversite mezunu aileler ve onların çocukları oluşturmaktadır.

Tablo 2 – Ailenin Eğitim Seviyesine Göre Genel Anlamda Süreli Yayın Takip Etme Alışkanlığı

	Evet	Hayır	Bazen	Toplam
İlkokul/Ortaokul	44	59	13	116
Lise	79	124	0	203
Üniversite	52	52	53	157
Yüksek Lisans/Doktora	28	26	16	70
Toplam	203	261	82	546

Tablo 3 – Ebeveynin Eğitim Düzeyine Göre Çocuğun Süreli Yayın Takip Etme Alışkanlığı

	Evet	Hayır	Bazen	Toplam
İlkokul/Ortaokul	44	45	27	116
Lise	82	121	0	203
Üniversite	39	39	79	157
Yüksek Lisans/Doktora	42	0	28	70
Toplam	207	205	134	546

Faktör 3- Ailenin Düzenli Okuma Alışkanlığı ve Sıklığı

Okuma alışkanlığı konusunda da çocuklarına rol model olması beklenen ailelerin “Çocuğunuz sizi okuma faaliyeti yaparken (kendinize ait basılı yayın) hiç gördü mü?” sorusuna verdiği cevaplar, araştırmanın yorumlanması açısından oldukça ilginç göstergelere sahiptir. Buna göre, “çoğu zaman” cevabı verenlerin oranı % 25.6, “bazen” diyenler % 71.8, “hiçbir zaman” ise %2.6’dır. Okuma faaliyetinin sürekli olması durumunda ancak alışkanlık olarak yorumlanabileceği göz önünde bulundurulursa, bazen cevabını da olumsuz bir ifade olarak değerlendirip ailelerin % 74.4’ünün okuma alışkanlığına sahip olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Bu sonuçların ardından, okul öncesi dönem çocukların eğitim ve gelişiminde kitabın rolü ile ilgili sorulara verilen cevapların ortalamasının ailelerin eğitim seviyesine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere faktör 3’ün altında yer alan

- Çocuğunuza kitap okuyor musunuz?
- Çocuğunuz sizi kitap okurken hiç gördü mü?
- Çocuğunuza bir şey öğretirken kitaplardan destek alıyor musunuz?

sorularına verilen cevaplar ayrıca analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, ailelerin çocuğun gelişiminde kitabın rolü ile ilgili tutum ve davranışlarını da ortaya koyması açısından oldukça önemli göstergelere sahiptir.

Araştırmanın sonuçlarına göre ailenin eğitim seviyesi ile çocuğa kitap okuma sıklığı arasında ve ailenin kendi okuma alışkanlığı ile çocuğuna kitap okuma sıklığı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Buna göre “çocuğunuza kitap okuyor musunuz” sorusuna üniversite mezunu ailelerin % 70 oranında “çoğu zaman”; ilköğretim mezunu ailelerin ise % 40 oranında “çoğu zaman” cevabını verdiği görülmektedir. Ele alınması gereken bir diğer nokta ise, üniversite ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip olan ailelerin bu soruya “hiçbir zaman” cevabını verdiği görülmezken, ilköğretim mezunlarının % 40, lise mezunlarının ise % 19 oranında “hiçbir zaman” dediği; “her zaman” cevabını ise, 546 ailenin sadece %1’inin vermiş olmasıdır.

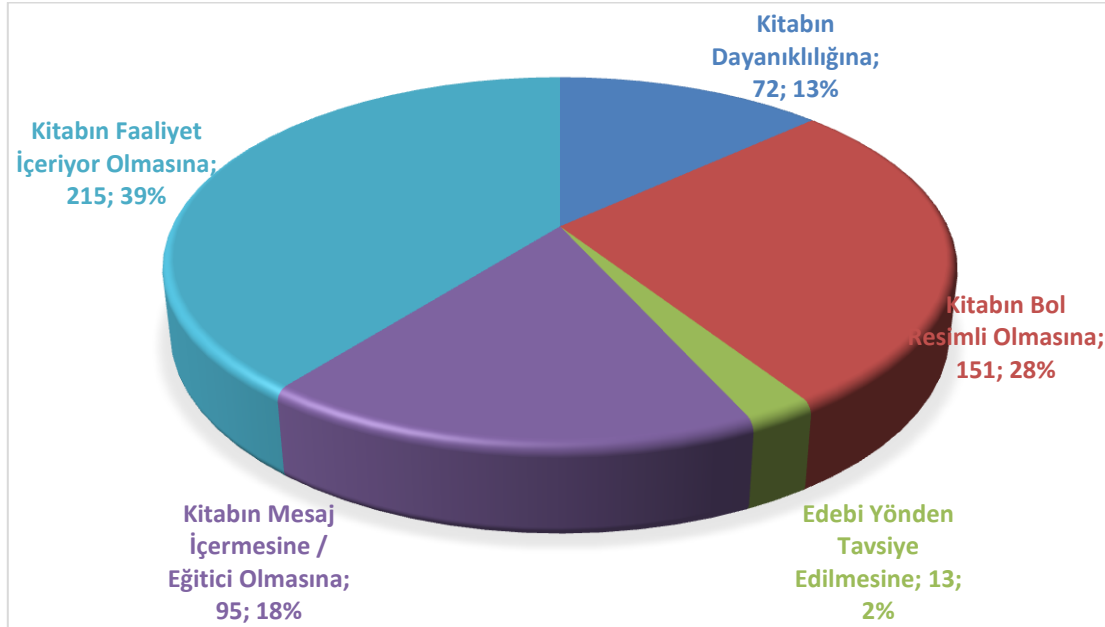
Tablo 4 –Ailenin Eğitim Seviyesine Göre Okul Önceki Dönem Çocuklarda Kitabın Rolünün Değerlendirilmesi Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

<i>f</i> , \bar{x} ve <i>ss</i> Değerleri		ANOVA Sonuçları							
Grup	<i>N</i>	\bar{x}	<i>ss</i>	Var. K.	<i>KT</i>	<i>Sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>

İlkokul/Ortaokul	116	2,27	,29	Gruplar Arası	9,06	3	3,022	43,381	,000
Lise	203	2,37	,19	Grup İçi	37,76	542	0,70		
Üniversite	157	2,58	,27	Toplam	46,83	546			
Y. Lisans/Doktora	70	2,6	,33						
Toplam	546	2,44	,29						

Faktör 4- Ailenin Çocuğuna Kitap Alma Davranışı

Çalışmanın sonucunda ailelerin çocuklarına kitap alma konusunda oldukça hevesli davrandıkları görülmüştür. Ailelerin % 94.9'unun çocuğuna hediye olarak kitap aldığı; % 75'inin ise çocuğu 0-3 yaş arasındayken kitap aldığı görülmektedir. Ancak bu kadar yüksek göstergelere sahip bu sonuçlara, "bilinç" seviyesi ile yaklaştığımızda göstergelerin yanıltıcı olduğunu görüyoruz. Nitekim ailelerin çocuklarına kitap alırken kitabın "faaliyet içermesi" (% 39) ve "bol resimli olması" (% 28) gibi okuma alışkanlığı amacından uzak bir yaklaşım sergilediği görülmüştür. Bunun yanı sıra "Popüler çizgi film karakterlerinin kitaplarını almayı tercih ediyor musunuz?" sorusuna aileler % 82 oranında "evet" cevabını vermiştir. Kitabın eğitici ve çocuk gelişimi için tavsiye edilmesine dikkat eden ailelerin oranının ortalama olarak % 18 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5- Ailelerin Çocuklarına Kitap Alırken Dikkat Ettiği Kriterler

Kitap Alırken Dikkat Edilen Kriterler	İlkokul Ortaokul	Lise	Üniversite	Yüksek Lisans Doktora	Toplam
Kitabın dayanıklılığına	28	30	14	0	72
Kitabın bol resimli olmasına	47	26	52	26	151
Edebî yönden tavsiye edilmesine	0	13	0	0	13
Kitabın mesaj İçermesine / eğitici olmasına	14	13	39	29	95
Kitabın faaliyet içeriyor olmasına	27	121	52	15	215
Toplam	116	203	157	70	546

Faktör 5- Ailenin Kitaba Ayırdığı Bütçe

Araştırmada sorgulanan bir başka kritere verilen cevaplar da oldukça ilginç bir göstergeye sahiptir. Ailelerin çocuklarına kitap almak için ayırdıkları aylık bütçe genel olarak son derece düşüktür. Nitekim çocuk edebiyatı çerçevesinde klasikler arasına girmiş olan yayınlar ya da okul öncesi dönem çocukları için hazırlanmış olan prestijli yayınevlerine ait sesli, dokunmatik ve kabartmalı kitaplar diğer kitaplara nispeten daha pahalıdır. Fakat ailelerin sadece % 7.7'sinin aylık olarak 30 TL ve üzeri bütçe ayırabildiği görülmektedir. Ankete katılan ailelerin % 30.8'i üniversite, % 12.8'i lisansüstü eğitime sahip olmakla birlikte sadece % 7.7'sinin çocuğuna gerekli kaynak aktarımında bulunduğu ve almayı tercih ettiği kitabın fiyatının yüksekliğine bakılınca, kitapları bilinçli seçtiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre ailelerin ortalama 10 - 20 TL arası kitap bütçesinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6- Ailelerin Çocuklarına Ayırdığı Aylık Kitap Bütçesi

	N	Yüzde (%)
10 TL'den az	196	35,9
10 - 20 TL arası	224	41,0
20 - 30 TL arası	56	10,3
30 - 40 TL arası	42	7,7
40 TL'den fazla	28	5,1
Toplam	546	100,0

Faktör 6- Evde Kitaplığın Olması / Çocuğa Ait Kitaplığın Olması

Bir başka kriterde, evinde genel bir kitaplık bulunup bulunmadığı sorgulanan ailelerin % 33 oranında “hayır” yanıtını verdiği ve aynı ailelerin çocuklarının da kendilerine ait bir kitaplığının bulunmadığı tespit edilmiştir. Evdeki kitap alanı ile çocuğa yaratılan kitap alanı arasındaki birebir benzerlik son derece ilginçtir. Aile kitap, kitaplık ve okuma konusunda nasıl bir yaklaşıma sahipse, maalesef birebir aynısını çocuğuna da aktarmaktadır. Nitekim evlerinde kitaplık olduğunu belirten % 67’lik grubun ise sadece % 15’inin 200’den fazla kitabı olduğu görülmektedir. Buna paralel olarak, çocuklarına ait kitaplığın olduğunu belirten aileler arasındaki dağılımda ise 50’den fazla kitabı olan çocuk sayısı 84’tür (% 15).

Tablo 7- Çocuğun Şahsî Kitaplığı ile Evdeki Genel Kitaplık Arasındaki İlişki

	Çocuk Kitaplığı			Genel Kitaplık	
	N	%		N	%
10-20 arası	123	22.50%	50’den az	120	22.00%
20-30 arası	118	21.60%	50 - 100 arası	108	19.80%
30-40 arası	39	7.10%	100 - 150 arası	40	7.30%
50’den fazla	81	14.80%	200’den fazla	87	15.90%
Yok	185	33.90%	Yok	191	35.00%
Toplam	546	100.00%	Toplam	546	100.00%

Aynı faktör altında ailelerin çocuklarına kaç yaşından itibaren kitap almaya başladığının sorgulandığı bir başka sorunun cevabına göre, çocukların kitapla tanışma yaşları ortalama 2-3 yaş arasındadır. Çocuğun doğduğu andan itibaren kitapla tanıştırılmasının doğal bir süreç içerisinde gerekli ve 0-2 yaş arası için özellikle uygun olan bez kitaplar sayesinde bu alışkanlığın verilmesinin mümkün olduğu; bu kitaplardaki resimlere bakmak suretiyle çocukların “göz sözlükleri”nin oluştuğu düşünülürse, bir çocuğun kitapla tanışma yaşının 2-3 yaş arası olması son derece geç bir zaman dilimidir.

Tablo 8 - Çocukların kitapla tanışma yaş aralığı

Yaş Aralığı	N	%
0-1 yaş arası	117	21,4

1-2 yaş arası	126	23,1
2-3 yaş arası	160	29,3
3 yaşından sonra	143	26,2
Toplam	546	100,0

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocuğu kitapla ilk kez tanıştıran ailesidir. Aile bireyleri öncelikle kendileri kitap okuyarak çocuk için model teşkil etmelidir. Evde bir kitaplık olduğunu ve anne babasının kitap okuduğunu görmek, çocuğun kitap okuma alışkanlığı kazanması için son derece önemlidir.

Fakat elde edilen bulgulara göre ailelerin neredeyse % 50'sinin evinde genel bir kitaplığın bulunmadığı görülmüştür. Bununla aynı oranda ebeveynlerin kitap okuma alışkanlığının olmadığı, herhangi bir süreli yayın takibinin de yapılmadığı görülmektedir. Ailelerin hemen hemen hepsinin çocuklarına kitap aldığı, ancak evde ne genel ne de çocuğa ait bir kitaplığın olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra çocuklarıyla birlikte vakit geçirirken en sık yapılan faaliyetler arasında televizyon izlemek ile resim ve boyama faaliyetlerinin ilk sırada yer almasına rağmen kitap okumanın sıralamaya bile girmemiş olması manidardır.

Çalışmaya katılan ailelerin çocuklarının okul öncesi eğitim kurumlarına devam ettiği ve bu çalışmada sadece bu çocuklara yönelik araştırmanın yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda, ülkemizde kız meslek liselerine bağlı uygulama anaokullarının da okuma alışkanlığını edindirme ve geliştirme konusunda başarılı olduklarını söylemek mümkün değildir. Bunun en önemli nedeni ise, okul öncesi eğitim kurumlarında okuma alışkanlığı kazandıracak anaokulu kütüphanelerinin bulunmamasıdır. Bunun yanı sıra kitapla etkileşimin son derece zayıf olduğu bir ailede büyüyen çocuğun, ileriki hayatında kitap okuma yerine okumama alışkanlığını devam ettireceği, içinde bulunduğumuz toplumsal sonuçlardan da anlaşılmaktadır. Bu nedenle gelecekteki görev, çocuklara düzenli okuma için rehberlik yapmak ve her gün okumaya ayrılan zamanı yavaş yavaş arttırmak olmalıdır.

Çocuğun okuma alışkanlığı kazanımında elbette ailenin sosyo-ekonomik seviyesinin ve kültür düzeyinin etkisi bulunmaktadır. Nitekim orta ve daha üst çevreden gelen çocukların anne-baba ve öğretmenlerinin tavsiyesini alabildiği; düşük gelirli ailenin çocuklarının ise kendilerine yol gösterilmeksizin gelişigüzel okuma yaptığı tahmin

edilmektedir. Fakat araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere, eğitim seviyesi ve ekonomik durumu yüksek olsa da, toplumumuzda okuma alışkanlığı kültürünün gelişmediği görülmektedir. Bu sonuçlar, aslında toplumumuzda kitap ve okuma mefhumunun son derece önemli ve kıymetli görüldüğü, ancak bu önem ve kıymetin hayatın içine nasıl dâhil edileceğinin bilincine sahip olmadığımızı göstermektedir. Nitekim çoğu ailenin çocuğuna bir yayın satın alabilmek için yeterince bütçe ayıramadığı varsayılsa bile, bunu telafi etmek için bir kütüphaneye üye olup oradan ödünç kitap almak düşünülememektedir. Bu nedenle belki de bizim toplumumuz için okuma alışkanlığını kazandırma çalışmaları değil de okuma kültürünü edindirme çalışmalarının yapılması daha doğru bir tercih görünmektedir.

KAYNAKÇA

BAMBERGER, Richard (1990). *Okuma Alışkanlığını Geliştirme*, çev. Bengü Çapar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÇELEBİ, Nurhayat vd. (2014). “Neoliberal Eğitim Politikaları ve Eğitimde Fırsat Eşitliği Bağlamında Uluslararası Sınavların (PISA, TIMSS ve PIRLS) Analizi”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3 (3): 33-75.

GÜVENLİ, Gülsün ve Feyza AK AKYOL (2014). “Zoraki Bir İlişki: Kitap ve Dergi Okuma Alışkanlıkları”. *23 Nisan TRT Uluslararası Çocuk ve Medya Kongresi II*, ss. 97-117, Ankara: TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayınları.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

KAKIRMAN YILDIZ, Asiye (2015). “Türkiye’de Okuma Alışkanlığı Kültürü İçin Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Anaokulu Kütüphanelerinin Gerekliliği”, *Milli Eğitim Dergisi*, 44 (208): 90-105.

OKTAY, Ayla (2002). *Yaşamın Sihirli Yılları: Okul Öncesi Dönem*, İstanbul: Epsilon Yayınları.

OKTAY, Ayla ve Özgür POLAT UNUTKAN (2005). “Okul Öncesi Eğitimin Temel İlkeleri”, *Okul Öncesi Eğitim Denetim Rehber Kitabı içinde*, ss. 36-48, İstanbul: YA-PA Yayınları.

OKTAY, Ayla (1983). *Okul Olgunluğu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Okul Öncesi Eğitimi Programı (2013). Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara.

ÖZDEMİRCİ, Fahrettin (1990). ”Niçin Az Okuyoruz Kamuoyu Araştırması Sonuçlandı”, *Türk Kütüphaneciliği*, 4 (3): 154- 155.

ÖZEN ALTINKAYNAK, Şenay ve Cengiz YANIKLAR, (2014) “Anne ve Babaların Okul Öncesi Eğitime Devam Eden Çocuklarının Gelişimine Yönelik Beklentileri”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30: 56 – 72.

SAÇKESEN, Serpil (2008). Çocuk Kitapları Seçiminde Anne Babaların ve Okul Öncesi Öğretmenlerinin Görüşlerinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

SEVER, Sedat (2013). *Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü*, İzmir: Tudem Yayınları.

SEVİM, Osman (2003). *Kitap Okuma Alışkanlığı Kazandırma Projesi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

SIEGEL, Daniel ve Tina Payne BRYSON (2015). *Bütün Beyinli Çocuk*, İstanbul: Koridor Yayınları.

SINAR ÇILGIN, Alev (2006). “Çocuğa Büyülü Bir Dünyanın Kapılarını Açmak”, *Milli Eğitim Dergisi*, 172: 175-182.

SINAR ÇILGIN, Alev (2007). *Çocuk Edebiyatı*, İstanbul: Morpa Yayınları.

ŞİRİN, Mustafa Ruhi (2007). *Çocuk Edebiyatı Kültürü Okuma Alışkanlığı ve Medya Sarmalı*, Ankara: Kök Yayıncılık.

TANJU, Ebru Hasibe (2010). “Çocuklarda Kitap Okuma Alışkanlığına Genel Bir Bakış”. *Aile ve Toplum*, Nisan-Mayıs-Haziran: 31-41.

TUĞRUL, Belma ve Nihan FEYMAN (2007). “Okul öncesi çocukları için hazırlanmış resimli öykü kitaplarında kullanılan temalar”, *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi.

TUĞRUL, Belma ve Hakan YILMAZ (2013). *Toplum Temelli Erken Çocukluk Hizmetleri Sunumu Kılavuzu*, Ankara

Türkiye Okuma Kültürü Haritası, 2011. <http://www.kygm.gov.tr/Eklenti /55, yonetic-i-ozetipdf.pdf?0> [Erişim tarihi 13 Temmuz 2015].

YAVUZER, Haluk ve Mustafa Ruhi ŞİRİN (2014). *I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

YAVUZER, Haluk (1997). *Ana – Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ZEMBAT, Rengin (2005). “Okul Öncesi Eğitimde Güncel Konular”, *Okul Öncesi Eğitimde Nitelik*, ed. Ayla Oktay, ss. 25-45, İstanbul Morpa: Yayınları.

THE CHANGING PERCEPTION OF CONTEMPORARY BRITISH THEATRE AESTHETIC AND MARK RAVENHILL

Abstract

This study aims to scrutinize the 1990's British theatre aesthetic and in-her-face theatre which experienced many fluctuations that determine the movement of current theatre tendency. In-her-face theatre was initiated in the early 1990s by appearing Sarah Kane on Royal Court. In this study, it is put forward the historical background of the British theatre from *Look Back in Anger* (1956) that revealed a new theatre aesthetic in that term. After the background information about in-her-face theatre, it mainly focuses on Mark Ravenhill who is one of the most prominent figures of British Theatre in 1990's which is called nasty nineties that includes in violence, scenes of rape, cannibalism, depression, alienation, consumerist culture, and sexuality on stage.

Keywords: Contemporary British Theatre, Mark Ravenhill, In-her-face Theatre.

ÇAĞDAŞ İNGİLİZ TİYATROSU ESTETİĞİNİN DEĞİŞEN ALGISI VE MARK RAVENHILL

Özet

Bu çalışma Sarah Kane'in 1990'ların başında Royal Court sahnesinde görünmesinden sonra ortaya çıkan çağdaş tiyatro algısına yön veren birçok giriş çıkışlara sahne olan Britanya tiyatrosunun son yıllardaki en önemli sıçramalarından biri olan suratına tiyatro ve onun en önemli temsilcilerinden biri olan Mark Ravenhill'i tüm açıklığıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma Britanya tiyatrosunda yeni bir tiyatro algısını ortaya çıkaran *Look Back in Anger* oyunundan beri meydana gelen tarihsel gelişmelerle ilgili bilgiler verildikten sonra, oyunlarında yamyamlık, depresyon, yabancılaşma, tüketim toplumu, cinsellik gibi öğeleri barındıran kötü doksanlar diye de anılan suratına tiyatrosunun öne çıkan oyun yazarlarından Mark Ravenhill' in dönem üzerine katkısına odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Britanya Tiyatrosu, Mark Ravenhill, Suratına Tiyatro.

INTRODUCTION

After the great impact of John Osborne's *Look Back in Anger*, the contemporary British theatre experienced many fluctuations in the twentieth century that directly depend on the social and political agenda which occurred in the post-war period. The end of the Second World War meant: "rationing and poverty in economic terms and as a result of this economic weakness, a greater degree of political dependence upon other countries"

(Skovmand, 1991: 7). In 1945, the Labour Party acceded and provided young people coming from the labour-class the opportunity to get involved in the higher education process and thus create a welfare society, but people were still suffering from the destructions of the Second World War. In 1956, the Suez crisis "in which the authority of British imperial impulses was judged, globally and domestically, to have overstepped its political mark" (Rabey, 2003: 29) developed, Hungary was invaded by Russia, the predominant view in the political arena was oppositional and the interest of Britain focused on the politically conscious. Because of the loss of reputation in the economic and political arena, The Suez crisis also initiated a poignant discussion on public opinion. The British people who believed that they were still the superpower of the world were deeply disappointed as a result of the loss of Suez. In the 1950s and 1960s, Britain came up from behind its European neighbours with the effects of social drawbacks that occurred in this period. The increasing unemployment and rising prices were the most significant problems which Britain faced. The young generation, who were forced to maintain their lives in hard economic circumstances, started to inquire about the political system and the culture in which they grew up.

At the end of the twentieth century, the novel was the most dominant sub-branch of literature, since it was the most obtainable and popular cultural literature sub-branch in this period. In the 1950s, the social and political visions were introverted, the novels of this period, which were quite national, and limited, reproduced the British social milieu. At that time, the art of novel was a genre which appealed to middle class reader. As for the genre of theatre, it was an art which was heavily affected by the Second World War. Fifty percent of Britain's theatres went out of business in London until Second World War. Because of the war, most of the theatre halls were destroyed and the war conditions caused a deep sorrowful aura in the society, and therefore it was not possible to perform anything on stage in this period. After several stagnant years, T.S. Eliot, Christopher Fry, and Terence Rattigan restored the British theatre over the period of ten years. At the same time, John Osborne's *Look Back in Anger*, which reproduced the social and political circumstances and the milieu of the period in which it was written, breathed a sigh of relief into the post-war British theatre. It is considered that the debut of *Look Back in Anger* "marks the real break-through of the new drama into the British theatre" (Innes, 1992: 98). Michael Billington who is the one of the most notable theatre critics of *The Guardian* highlights the importance of it in his *State of the nation: British Theatre since 1945*:

Osborne's *Look Back in Anger*, which opened at the Royal Court in May 1956, as ushering in a revolution in British theatre. [...] What actually happened, both in theatre and society, was something more complex: a perceptible shift in the balance of power and a growing tension between an entrenched conservatism and a burgeoning youth culture impatient with old forms and established institutions. The Tories were still in office and many familiar British rituals, from the Boat Race and Royal Ascot to the Last Night of the Proms, remained unchanged; but there is little doubt that the country itself became a more turbulent and violent place. (2007: 84)

This new spirit unearths a sort of long-awaited freshness in British theatre which had been in the doldrums since the beginning of the new century. The playwrights of this period started to write their plays for the Royal Court which supported and paid young writers. They wrote to take on the problems and sensibility of twentieth century man and depicted their anger against the system. Those writers unveiled their anger via their plays which grabbed truth instead of degenerate bourgeoisie theatre and gave voice to social and political issues of the period in which they lived.

Since capitalism was the solitary economic system in existence in the monopolar world at the end of the Cold War, and since so many developments occurred, the pre-existing modernism and postmodernism which had come to exist were also surpassed, making a new kind of aesthetic inevitable to express the political and social atmosphere. The post-war period was reclaimed in the Renaissance of British theatre after the Elizabethan period, but the playwrights focused on similar topics in their plays and people grew accustomed to the issues which the writers dealt with. The new playwrights were less interested/attached to these ideas, thus theatre writing and theatre in Britain were under threat.

Moreover, in the 1980s, the Tories returned to power and implemented their harsh conservative policies which adversely affected the British theatre. On 4th May 1979 Margaret Thatcher, who was the first woman Prime Minister in British history, went to Buckingham Palace, thereby giving birth to Thatcherism which created many complications for the British theatre in this decade. In this respect, it is important to note the specialities and implications of Thatcherite politics and policies. As Michael Billington in his book *State of the Nation* expresses:

What, though, did we mean by Thatcherism? Hugo Young in *One of Us* calls it a ragbag of ideas often lacking intellectual coherence. Peter Clarke in *Hope and Glory*, however, helpfully quotes *Nigel Lawson's* definition: a mixture of free markets, monetary control, privatisation and cuts in both spending and taxes, combined with a populist revival of the Victorian values of self-help and nationalism. At the heart of Thatcherism also lay a belief in the sacredness of the individual entrepreneur. (2007: 28)

Although Thatcherism was dominant in every sector such as the economy, the way of thinking, taxation, and individuality in entrepreneurship, it particularly delivered a blow to the theatre. Even Caryl Churchill, one of the most predominant feminist playwrights, said "she may be a woman but she is not a sister, she may be a sister but she is not a comrade. And in fact things have got much worse for women under Thatcher" (Billington, 2007: 307). Another significant parameter is Thatcher's inclination to the society on which she made a statement in *Women's own magazine*:

I think we've been through a period where too many people have been given to understand that if they have a problem, it's the government's job to cope with it. I have a problem, I'll get a grant. I'm homeless, the government must house me. They're casting their problem on society. And, you know, there is no such thing as society. There are individual men and women, and there are families. (Thatcher, 1987)

Margaret Thatcher did not believe in the unification and power of society. In her ruling period, her inclinations towards any kind of art were not bright, and she even suspended payments to the theatre. These oppressive implications stifled theatrical developments and intellectual discussion, so there could not be a new sort of theatrical sensibility; therefore, British theatre remained vicious, helpless, and prosaic in this period.

In 1989, the Berlin Wall fell. The perception of this event in the media varied, so the Iraq war was broadcast live by CNN International using simulations. The genocides in Bosnia and Rwanda took place in the eyes of the world. When it comes to the early nineties, the world witnessed many political and social fluctuations, such as the fall of communist regimes, the reunification of Germany, and Margaret Thatcher's resignation. From the theatrical point of view, British theatre experienced stagnation, so everybody blamed each other and institutions could not meet the need of contemporary theatrical development. It was unveiled that "British playwriting was in trouble, the playwright and new writing no longer appeared to be the driving force of British theatre" (Urban, 2006: 5-6). The predominant feeling of the early 1990s is bleakness towards the British theatre. Michael Billington in his *One Night Stands: A Critique's View of Modern British Theatre* stated that "new drama no longer occupies the cultural position it has in British theatre over the 35 years and he criticized new writing for its small scale nature which increasingly privatizes experience" (1993: 360-361).

In such an atmosphere Sarah Kane's *Blasted* debuted in Royal Court in 1995, and a new aesthetic and sensibility to British theatre labelled as In-yer-face Theatre by theatre critic Aleks Sierz appeared. By the 1990s, the rise of In-yer-face Theatre resurrected British theatre with a new sort of brutality. At the beginning of the 1990s, British drama

was deprived of liveliness and it had recurrent circles of pedestrian forms. Sierz puts forward that "in the nineties, British drama was in trouble, it was In-yer-face writers that saved British theatre" (Sierz, 2001: xii). The arrival of In-yer-face Theatre secured British Theatre with new kinds of aesthetics and its experimentality. It is described by Sierz: "In-yer-face theatre is any drama which grabs the audience by the scruff of the neck and shakes it until it gets the message" (2001: 4). How can you tell if a play is in-yer-face? Sierz in his *In-yer-face Theatre: British Drama Today* explains:

...the language is filthy, there's nudity, people have sex in front of audience even homosexual intercourse, violence is seen, one character humiliates another, taboos are broken, unmentionable subjects are broached, conventional dramatic structures are subverted. Expect tales of abuse; don't worry about the subversion of theatre form; expect personal politics, not ideology. Above all, this brat pack is the voice of youth. At its best, this kind of theatre is so powerful, so visceral, that it forces you to react - either you want to get on stage and stop what's happening or you decide it's the best thing you've ever seen and you long to come back the next night. As indeed you should. (2001: 5)

An unusual way is used in the new aesthetics and form and different types of staging can be seen on stage. It draws on scenes of sex and sexual violence to agitate the audience. It uses a harsh language overtly, and the topics dealt with on-stage go beyond the ordinary, and many nasty things such as eye-gouging, rape, and homosexuality are witnessed on stage. It is postulated that In-yer-face theatre deals with taboo-breaking elements in its plays generally. As Aleks Sierz noted;

How can theatre be so shocking? The main reason is that it is live. Taboos are broken not in individual seclusion but out in the open. When you're watching a play, which is mostly in real time with real people acting just a few feet away from you, not only do you find yourself reactive but you also know that others are reactive and aware of your reaction. [...] Situations that are essentially private, such as sex, seem embarrassingly intimate onstage. Compared with the rather detached feeling of reading a play text, sitting in the dark surrounded by a body of people while watching an explicit performance can be an overwhelming experience. When taboos are broken in public, the spectators often become complicit witnesses. (2001: 7)

It is put forward that 1990's British drama wanted people to be shocked by staging the taboo-breaking matters on stage. In this sense, Sierz delineates that "it usually involves the breaking of taboos, insistently using the most vulgar languages, sometimes blasphemy, sometimes pornography, and it shows deeply private acts in public. These have the power to shock, and constitute anthropology of transgression and the testing of the boundaries of acceptability" (Sierz, 2003: 19). In-yer-face theatre shocks spectators

by using awfully filthy language and disgusting images, and it disturbs them by referring to violence onstage and shocks them by its unusual way of staging. Most In-yer-face playwrights are not involved in unveiling events in a normal manner: spectators sit and watch the play, they are totally passive- instead, the in-yer-face plays are experimental-the playwrights want audiences to feel the extreme emotions that are being shown on stage. In-yer-face theatre is totally experiential theatre.

Actually, the turning point of the theatre in the 1990s is Sarah Kane's appearance that triggered a rampart theatre aesthetic in British drama. Her first play, *Blasted*, which was staged on 12th March 1995 in the Royal Court breathed new life into the British theatre. Ken Urban expresses his feelings: "Kane's plays altered the landscape of British theatre in the 1990s" (Urban, 2001: 25). Mary Luckhurts draws a parallel between Bond and Kane;" [With] *Blasted* the Royal Court directorate could argue that they had discovered a 1990s version of Bond" (Luckhurts, 2005: 111). It is clear that Kane's theatre, which includes scenes of abuse, rape, cannibalism, eye-gouging, torture, mutilation, annihilation, castration, addiction, madness, trauma, depression, and horror, is not completely new, but the timing of its appearance in British drama makes it more effective.

Given that In-yer-face Theatre is an experimental theatre, Kane's plays totally mirrors the sense of this new sensibility, and Urban in his *An Ethics of Catastrophe* highlights that "[...] Sarah Kane emerges as the most far-reaching experimentalist" (2001: 40). Sierz's word supports that In-yer-face theatre is experimental theatre, "[...] and it works because it exploits two of the special characteristics of the medium: first, because it's a live experience, anything can happen. The paradox is that while the audience is watching in perfect safety, it feels as if it is in danger. Second, theatre in Britain is technically uncensored, so everything is allowed" (Sierz, 2003: 19). Kane refers to extreme violence and an unstageable new aesthetic in her plays to strengthen her new nihilistic, brutalist, and relentless theatre. Rebellato emphasizes that "Sarah Kane was not some petulant *enfant terrible* who simply glorified in shocking audiences; she was a committed, sophisticated, challenging playwright who had a fine sense of the traditions from which she came, and had a generous respect of and love from the community of writers she moved in" (Rebellato, 1999: 281). As the pioneer of In-yer-face theatre, Kane creates a world in which harsh act of violence appeals, emphasizing her incredulous point of view. In point of fact Kane and the other in-yer-face theatre playwrights restored the nasty 90s theatre; Michael Billington, theatre critic of the Guardian, changing his first assessment which he made five years

previously, commented in 1996: "I cannot recall a time when there were so many exciting dramatists in the twenty-something age group: what is more, they are speaking to audiences of their own generation" (Billington, 1996). In-yer-face writer, as Billington says, shifted the demographics of the theatre goers which consisted of older audiences before In-yer-face, but after the theatre halls were full of the twenty-something generation.

In the light of these developments, British Theatre in the 1990s gave birth to new playwrights such as Mark Ravenhill, Jez Butterworth, Judy Upton, Joe Penhall, Patrick Marber, Anthony Neilson, Philip Ridley, Phyllis Nagy, Naomi Wallace and Martin McDonagh. Their main inclination was not to expose their socialist utopia, yet they wrote their plays within the scope of decentralization, nihilism, incredulity of metanarratives, and postmodern society. They mostly focus on consumerist society which gained strength after the Thatcher regime, because they followed the criticism of postmodernist philosophers such as Jameson and Baudrillard who deal with the spoiled or reckless sides of capitalist society in their works. In this period, Quentin Tarantino's movies *Pulp Fiction*, *Reservoir Dogs* and *Natural Born Killers* came out, as did Irvine Welsh's *Trainspotting*, in which "Welsh tells the stories of a group of Scottish junkies, with a wacky humour and dark, stylized language" (Sierz, 2001: 57).

For those playwrights who accepted the challenge that plays would be written for black box (small theatre halls), a contest was arranged in Britain at the beginning of the 1990s, and they stood out with the harsh language they used, a more extreme version of sexuality on stage, and the manipulation of the depiction of intense violence. The playwrights of this period chose people who are exhausted, powerless, hopeless, and isolated for their plays because In-yer-face theatre snaps the audience's heads off with the most relentless of truth.

In-yer-face, which Boles described as "the second renaissance of contemporary English drama, which is always surprising, ever challenging and, on occasion, a tad messy" (Boles, 1999: 125) refers to aggression, addiction, postmodern consumerist society, and sexual violence on stage. Sierz underlines that "it is a type of drama [that] uses explicit scenes of human emotion. It is characterized by stage images that depict acts such as anal rape, child abuse, drug injection, cannibalism, and vomiting. It also has a rawness of tone, a sense of life being lived on the edge" (Sierz, 2003: 19). It applied shock tactics to increase the effectiveness of the plays; De Buck clarifies that "the main aim of these new [...] [aesthetic] is to make the spectators react to the moral

problems discussed in their plays. It is no longer possible to simply enjoy watching a play without being provoked and feeling the need to respond" (2009: 5). In-yer-face theatre is a sense of theatre which is inevitable, and reproduces the aggressive side of contemporary society.

It shocks the audience, without regards to the moral and social facts, and groups close together extreme violence, sexuality, and postmodern consumerism. In-yer-face theatre which includes those characteristics "[...] is not a clearly delineated movement, but rather a theatrical sensibility" (De Buck, 2009: 5). Ravenhill's words support De Buck's claim: "[...] we had no intention of being a school. I hadn't met Sarah until well after the first production of *Blasted* in 1995, and I had neither seen nor read her play when I wrote *Shopping and F***ing*" (Ravenhill, 2006 (a): 2). This is openly a product which is made by individual, twentysomething playwrights who are called by some critics as New Nihilists, New Jacobians and Cool Writers. The Playwrights of the nasty Nineties who wrote about the problems of postmodern society, post-consumerism, and alienation of modern man, selected their characters for their plays as reflections of the imminent milieu of British society which consisted of ribald, impertinent, troubled, and isolated members. These playwrights touch upon these characters' relentless inner conflicts by using the most powerful postmodern discourses to postulate the present conditions. It was unveiled that Ravenhill generated the most significant examples of the new aesthetic and De Buck discloses that "in most of his plays, Ravenhill focuses on the absence of reliable ideologies and the link between sex and consumerism. Sexual transactions, omnipresent in contemporary British society, are emphasized, whereas political viewpoints are neglected to entirely left out" (2009: 4).

Mark Ravenhill, considered one of the trailblazers and prolific playwrights of In-yer-Face Theatre, was born in 1966 in Haywards Heath, West Sussex and *Ravenhill* managed to study Drama and English at Bristol University from 1984 to 1987. In his twenties, he discovered that he was not a great actor, and he said that "I originally wanted to act, [...], but I quickly realized that other people were better than me" (Sierz, 2001: 122). Ravenhill has always been concerned with theatre through different lenses, therefore "he had taken jobs as director, administrative assistant, drama teacher and freelance director before he decided to become a playwright" (Goethals, 2010: 26).

Ravenhill lays bare that two things in his life urge him to write: the death of his homosexual boyfriend and the James Bulger murder (Ravenhill, 2004: 312) He was diagnosed HIV-positive in the mid-90s (Ravenhill, 2008), and his boyfriend died from

AIDS during that decade (Ravenhill, 2004: 309). The other event, the James Bulger murder in 1993, was also very heart wrenching. James Bulger was only three years old when he was kidnapped from a shopping mall by two boys: Jon Venables and Robert Thompson. The boys harassed him and left him to die. In Ravenhill's *A tear in the Fabric: The James Bulger Murder and The New Theatre Writing in the Nineties* he explains that: "how could I have never spotted before that I was someone who had never written a play until the murder of James Bulger? And it was the Bulger murder that prompted me to write? I've been writing ever since the murder" (2004: 308).

As his late childhood and his twenties were impressed by the social and literal development in the 1980s, Ravenhill found inspiration in "mainly American novels of the late Eighties and Nineties: Douglas Coupland's *Generation X*, Bret Easton Ellis's *Less than Zero*, Tara Jonowitz's *Slaves of New York* and Jary McInerney's *Bright Lights, Big city*" (Sierz, 2001: 124). He expresses that "they managed to capture the essence of materialism and a kind of moral vacuum, and they reflected my sense of the world better than any British fiction or drama" (Sierz, 2001: 124).

Ravenhill is regarded one of the most revolutionary playwrights in the nineties' new theatre aesthetic in Britain, like Sarah Kane and Anthony Neilson, his works gained him a sensational reputation. Ravenhill's first job was as administrative assistant at the Soho Poly, a new writing theatre. After he left the contemporary theatre, he became a freelance director, taught drama and worked at the Finborough Theatre, run by Phil Willmott's Steam Industry. After these experiences, Ravenhill directed *Hansel and Gratel* which is a children's play, written by Sheila Goff in the Midlands Arts Center in Birmingham for Christmas Eve. He complained about the kids' screaming, saying "Oh God, when I get back to London I just want to do something really adult" (Sierz, 2001: 123). Then, Ravenhill wrote his first play, *Fist*, in which two men talk about sex for ten minutes; it is considered to be the precursor of the beginning of the new sensibility in British theatre.

Ravenhill's first outstanding play is *Shopping and F***ing**; it was directed by Max Stafford-Clark for the Out of Joint Theatre at the Royal Court Theatre in September in 1996. It is considered one of the most important plays obviously reflecting the

*Because of the Indecent Advertisement Act of 1889, the title was transformed to *Shopping and F***ing*, (Sierz, 2001, p. 125) Under a Victorian law –the Indecent Advertisement Act 1889, amended by the Indecent Displays (Control) Act 1981–the word 'fuck' is banned from public display. Originally drafted to stamp out the explicit adverts that prostitutes once put in shop windows, a law designed to curb a real-life activity was used to ban adverts for a play that represented, among others, that activity." (Sierz, 2001, 125) From now on it is used in this way.

Nineties'-especially the nasty Nineties- social fluctuations in In-yer-face Theatre. The play harbours some cruel characters in the chaos, the social criticism, isolation, alienation, sexual violence, and postmodern society; it was taken into consideration with its shocking and confronting sides. According to Sierz "If Sarah Kane's *Blasted* publicized the affronting new wave, Ravenhill's *Shopping and F***ing* proved that a new sensibility had well and truly arrived" (2001: 122). He divulges that the characters mirror physical, verbal, and sexual violence which are seen in the British society of the 1990s. Ravenhill made social criticism via using harsh metaphors on stage. As all leftist playwrights, Ravenhill implements as the main topic of his play consumerism and materialism and his emphasis is on the exploitative system of today's cruel world. He desires only to be a playwright who reflects his own truth through the use of violence on stage. However, he approaches gay relationships in most of his plays, and he handles the topic of homosexuality by scrutinizing the concepts of otherness, alienation, and consumerism. Ravenhill's characters in *Shopping and F***ing* are lacking a certain sense of structure, as he expresses: "Certainly in *Shopping and F***ing* the young characters are in a world that's without politics, without religion, without family, without any kind of history, without structures or narratives, and as a consequence they have to build up their own structures" (Monforte, 2007: 93).

Ravenhill brings forward some supplementary parts by using postmodern images which are considered philosophical insertions to his play. In this sense, the actual responsibility is on the audiences' shoulders, and thus, he forces them to react, and he divulges that "the audience is asked to view the text in such a way that the effect is a bit [like] being at a peep show" (Svich, 2003: 83). Ravenhill desires that audiences pay attention and restore their ideas at the end of the play. It is raised from Ravenhill's theatre perception which intensifies criticism of corrupted relationships of the contemporary milieu. In this respect, Ravenhill highlights the agency of the audience who are no longer just a theatergoer. Svich makes it clear that "the reflexive nature of *Shopping and F***ing* places the audience as not only voyeurs but also consumers of Ravenhill's theatrical outlet. While this is a provocative concept, it allows the play to turn back on itself, leaving the audience simply as consumers of fringe goods ... (2003: 83)

Apart from *Shopping and F***ing*, Ravenhill wrote other shocking plays such as *Faust is Dead*, *Sleeping Around*, *Handbag*, and *Some Explicit Polaroids*. Ravenhill's most controversial plays were written in the mid to late Nineties period. In *Faust is Dead*, Ravenhill puts forwards a postmodernist perspective, Svich states "unlike *Shopping and*

*F***ing*'s quasi-epic Kafka-esque commentary on an immediate, specific London, *Faust is Dead* presents California as a virtual Baudrillard-like world whose topography is flattened by transitory experience" (Svich, 2003: 85). Ravenhill touches upon two themes "anonymity and the randomness of identity in the contemporary world" (Svich, 2003: 84).

His next play, *Sleeping Around*, was written by in cooperation with three other writers: Abi Morgan, Hillary Fannin, and Stephen Greenhorn. It is about emotional violence. Svich comments about the play: "Written while he was literary director of Paine's Plough Theatre Company, which is based in London but is devoted to supporting writers from Scotland, Wales, and the regions of England, *Sleeping Around* is a unique modern-day version of Schnitzler's *La Ronde*" (Svich, 2003: 85). Ravenhill's next play *Handbag* (1998) was reproduced from Oscar Wilde's classic play *The Importance of Being Ernest* (1895). Svich notes that "Ravenhill's play is both a prequel to Wilde's text and a contemporary story about unconventional parenting and its effects. The marriage of two fin-de-siecles, *Handbag* looks back and forward in time with equal moments of unease and dread" (Svich, 2003: 85-86). Next Ravenhill wrote *Some Explicit Polaroids* which is a follow-up of *Shopping and F***ing*. It revolves between two different generations and "it was a portrait of societal chaos, random violence and a desensitized London" (Goethals, 2010: 28).

In *Mother Clap's Molly House* (2001), Ravenhill changes his style, a bit musically, and he adds songs to the play for the first time. Goethals also expresses "in *Mother Clap's Molly House* (2001) Ravenhill worked with alternations of songs and dialogue" (Goethals, 2010: 28). Ravenhill altered his perception of form and he applied different themes after 2000 writing *Product* which was highly experimental and referred to new themes which "is both a satire on our post -9/11 attitudes to terrorism, and also a minutely observed reflection on the limits of language and form to capture contemporary reality" (De Buck, 2009: 4).

Mark Ravenhill is referred to by Matt Wolf as the one of the new Nihilists (1997: 44) along with Sarah Kane. In Monforte's interview, he says "the reason why I became interested in *Faust* was actually the responsibility-or irresponsibility- of the philosopher who creates-even fetishizes- a sense of nihilism and pointlessness in the way that Baudrillard can do" (2007: 96). In this statement, he reflects on his point of view and why he chose to write about *Faust*, and we notice that one of the most appealing

features of it is the sense of nihilism. The dirty realism is seen and he recreates the hopeless moral nihilism of the world in his plays.

In most of his plays, he highlights post-consumerist society and sexual violence by using a shock technique which was called upon by former playwrights: "Like Joe Orton, to whose anarchic spirit he is often compared, Ravenhill revels in unnerving his audience and crossing boundaries of authority and moral license in order to expose the licentiousness of his age" (Svich, 2003: 90). Ravenhill wants the audience to be shocked by his vulgar, harsh, and violent images on stage. Therefore, he refers to explicit presentations of sexual intercourses in order to shock theatergoers and create reactions. Ravenhill's characters totally unveil the imminent milieu and lay bare their post-consumerist lifestyle. It is disclosed that humankind consumes everything and therefore, they are numb towards everything. It is postulated in the play that the characters have no responsibilities and commitments to each other. Peter Billingham expresses that in *Shopping and F***ing* "[...] everyone knows the price of everything but the value of nothing" (2007: 137). They are all alone in their quasi-crowded desolate ambit. The conditions make them more selfish and ignorant to other issues. The relationships are mannered and being human is on sale. Ravenhill criticizes the spoilt system of society by indicating distorted relationships on stage. "Ravenhill is not an angry young man, but a more paradoxical figure: his plays may explore contemporary life, using gadgets, pop culture icons and poststructuralist ideas, but his values are traditional. His motive is always moral, his politics leftist. Not for him the relativism of postmodern philosophy; he much prefers traditionally humanistic values" (Sierz, 2001: 152). He also alludes to many diseased connections, which are mainly related to immorality and the dark side of consumerist society. The emotional relations among characters are unwell, materialistic and carnal. All of them have assorted ailing affinities with others. In addition to their own relationships, it is seen in the plays that there are strong bonds between characters and some commoditization. A direct link between stories and distorted sensual pleasure is also emphasized. It is divulged that transactions are also a substantial element in Ravenhill's plays and it is specifically associated with disclosing the trashiness of others.

Ravenhill explicitly indicates that the consumerism and materialism of the exploitative system of today's cruel world are the main topic in his plays. He reflects the bad sides of the contemporary world which is full of fatal consumerism in all arenas. Even as the problems of the consumerist lifestyles he saw in society urged him to write, he also highlights the totally materialized world in his plays. Enric Monforte's interview with

Mark Ravenhill puts forth the reason for the cruel consumerism in his plays, and why his plays reflect so much of a commercial, economic, and highly materialized world:

There were massive changes happening in Britain all the way during my education at university, with the country moving from being a society with a mixed economy and an anachronistic consensus about politics – a consensus about a form of state capitalism-to a free market economy. It was the first country in Europe to do that so aggressively and to do it very quickly. The whole fabric of the country was transformed, and that had a huge effect on everybody. Those kids in *Shopping and F***ing* are at the very tail end of that experience in terms of what wild free market, that radical western capitalism does... (Manforte, 2007: 95)

Ravenhill's plays "are driven by both the appropriation and assimilation of postmodern superficiality or depthlessness, and a critique of these same features and values. In particular the role of consumption and commodification in the plays produces a problematic commentary on contemporary selfhood and responsibility" (Wallace, 2005: 269). He presents his point of view by exhibiting postmodern discourses in his plays, which are commonly deal with the corrupted sides of human being, selfhood, irresponsibility, alienation, post-consumerism, ailing relationships in society, hypocrisy of the political system, and incredulity of grand doctrines. Since the contemporary theatre goes beyond borders and the plays show unstageable things – i.e. extreme violence on stage, rape, castration, and visceral images - Ravenhill refers to the discourse of postmodern philosophers such as Baudrillard, Foucault, Jameson, and Lyotard in order to support his claims. Therefore, his plays are reflections of a typical response to the difficulties of living in a postmodern society which is described as a blurry, chaotic ambit.

CONCLUSION

In this study it is put forward the reflections of British theatre aesthetic until nineties, the background information of in-yer-face theatre, and one of the most prominent playwrights Mark Ravenhill and his works includes all features of in-yer-face theatre such as violence, humiliation, drug addiction, homosexuality, alienation, cruelty on stage. This study divulges that Mark Ravenhill who chooses not only social topics and political issues to criticize seriously but also the consumerist society, and capitalism in his works is one of the most predominant members of in-yer-face theatre. As a result of this study, it is easily seen Mark Ravenhill whose masterpieces which are accepted to stand for as an excellent prototypical figure of nineties British theatre are worth being appreciated and read.

WORKS CITED

- BILLINGHAM, Peter (2007). *At the Sharp End*, London: Methuen Drama.
- BILLINGTON, Michael (1996). "Fabulous Five", *The Guardian (The Guardian2 Supplement)*, 13th March: 10-11.
- BILLINGTON, Michael (1993). *One Night Stands: A Critic's View of Modern British Theatre*, London: Nick Hern.
- BILLINGTON, Michael (2007). *State of the Nation: British Theatre Since 1945*, London: Faber and Faber.
- BOLES, William, C. (1999). "Violence at the Royal Court, Martin McDonagh's The Beauty Queen of Leenare and Mark Ravenhill's *Shopping and F***ing*.", *Theatre and Violence*, pp.125-135, Alabama: University Alabama Press.
- DE BUCK, Gerty (2009). Homosexuality and Contemporary Society in Mark Ravenhill's Works, (Unpublished Master Thesis), Master Thesis Ghent University, Ghent.
- DE VOS, Jozef (2002). *Ravenhill's Wilde Game, Crucible of Cultures: Anglophone Drama at the Dawn of a New Millennium*, ed. Marc Maufort and Franca Bellarsi, Brussels: P.I.E.-Peter Lang.
- INNES, Cristopher (1992). *Modern British Drama: 1890-1990*, Cambridge: Cambridge University Press.
- LUCKHURST, M., Infammy; YOUNG, D. & KANE, S. (2005). *1971-1999 in Theatre and Celebrity in Britain, 1660-2000*, ed. By Mary Luckhurst and Jane Meody, New York: Palgrave Mac Millan.
- MONFORTE, Enric (2007). *Mark Ravenhill*"in *British Theatre of the 1990s*, ed. M. Aragay, H. Klein, E. Monforte, P. Zozoya, New York: Palgrave Macmillan.
- RABEY, David I. (2003). *English Drama since 1940*, London: Longman Literature in English.
- RAVENHILL, Mark (2001). *Plays 1: Shopping and F***ing, Faust is Dead, Handbag, Some Explicit Polaroids*, London: Methuen Drama.
- RAVENHILL, Mark (2004). "A Tear in The Fabric: The James Bulgur Murder and New Theatre Writing in the Nineties", *New Theatre Quarterly*, 26 (Winter-Spring): 305-314.

RAVENHILL, Mark (a) (2006). "The Beauty of Brutality", *The Guardian*, London.,
<http://www.guardian.co.uk/stage/2006/oct/28/theatre.stage/print>

RAVENHILL, Mark (b) (2006). "Me My iBook, and Writing in America",
Contemporary Theatre Review, 16(1): 131-138.

RAVENHILL, Mark (2008). "My Near Death Period", *The Guardian* 26th March Web.
<https://www.theguardian.com/stage/2008/mar/26/theatre>

RAVENHILL, Mark (2003). "A Touch of Evil", *The Guardian*, 22nd March
<https://www.theguardian.com/stage/2003/mar/22/theatre.artsfeatures>

REBELLATO, Dan (2001). "Introduction" to *Plays 1: Shopping and F***ing, Faust is Dead, Handbag, Some Explicit Polaroids by Mark Ravenhill*, pp: ix-xx, London: Methuen Drama.

REBELLATO, Dan (1999). "Sarah Kane: an Appreciation", *New Theatre Quarterly*, pp: 280-281.

SIERZ, Aleks (2001). *In-yer-face Theatre: British Drama Today*, London: Faber and Faber.

SIERZ, Aleks (2002). "Still In-Yer-Face? Towards a Critique and a Summation", *New Theatre Quarterly*, pp. 17-24, Cambridge: Cambridge University Press.

SKOVMAND, Michael (1975). *The Angry Young Man*, ed. by Michel and Stefan Skovmand, Vognmagergade: Akademisk Forlag.

SVICH, Caridad (2003). "Commerce and Morality in the theatre of Mark Ravenhill", *Contemporary Theatre Review*, 13(1): 81-95.

THATCHER, Margaret, *Women's Own Magazine*, October 31, 1987.
<http://www.margareththatcher.org/document/106689>.

THIJS, Goethals (2010), A Comparative Study on Mark Ravenhill's Shopping and F***ing and John Osborne's Look Back in Anger, (Unpublished Master Thesis), Ghent University.

URBAN, Ken (2001). "An Ethichs of Catastrophe: The Theatre in PAJ", *A Journal of Performance and Art*, 23(3): 36-46.

WALLACE, Clare (2005). "Responsibility and Postmodernity: Mark Ravenhill and 1990s British Drama", *Universitas Masarykiana, in Proceedings from the Eight*

Conference of British, American and Canadian Studies, pp. 269-275, Theory and Practice in English 4.

Bayram NAZIR

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane-Türkiye
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of History, Gümüşhane-Turkey
bayramnazir@gmail.com

POLONYALI BİR SUBAYIN TÜRKİYE MEKTUPLARI

Özet

Macar ve Polonya halklarıyla Osmanlı Devleti arasında 1849-1851 yıllarında önemli ilişkiler kurulmuştur. Bu tarihlerde birçok Macar ve Polonyalı, Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Bu sığınmacılarla ilgili Osmanlı Devleti ile Rusya, Avusturya, İngiltere ve Fransa arasında yoğun diplomasi trafiği yaşandı. Bu diplomasi trafiğinin merkezi İstanbul olmuştur. Bu sırada Osmanlı ülkesinde bulunan Polonyalı Czaykowski'nin yazdığı mektuplar mülteciler sorunu ve diplomatik gelişmelerin seyri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Czaykowski, Osmanlı Devlet adamlarıyla kolayca görüşebiliyordu. Üstelik Czaykowski Aralık 1849'da Müslüman oldu ve Mehmed Sadık Paşa ismini aldı. Mehmed Sadık, İstanbul'da güvenilen diplomat oldu. Paşa, İstanbul'da bulunduğu süre içinde birçok mektup yazdı. Bu mektuplar, Osmanlı Devleti ile Rusya, Avusturya, İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkiler hakkında doyurucu bilgiler içermektedir.

Anahtar kelimeler: Czaykowski, Mehmed Sadık Paşa, Polonya, İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu.

A POLISH OFFICER'S LETTERS ABOUT TURKEY

Abstract

Important relations were established between Ottoman Empire and the Hungarian and the Poland was in 1849 – 1851. Many Hungarians and Polish took refuge to Ottoman Empire during those years. There was an intensive diplomacy about those refugees between Ottoman Empire and Russia, Austria, England and France. The centre of that diplomacy was İstanbul. Letters of Polish Czaykowski who resided in Ottoman territories at that time give significant information about the matter of refugees and diplomatic progress. Czaykowski could easily negotiate with Ottoman statesmen. Also Czaykowski became a Muslim in 1849 and he was given a name Mehmed Sadık Paşa. Mehmed Sadık became a trustworthy diplomat in İstanbul. When Paşa was in İstanbul, he wrote many letters. Those letters include satisfactory information about relations between Ottoman Empire and Russia, Austria, England and France.

Keywords: Czaykowski, Mehmed Sadık Paşa, Poland, İstanbul, Ottoman Empire.

GİRİŞ

Czaykowski, 1808’de Berdiçev’de doğmuştur. 1831’de Ukrayna’daki isyana katılmış ve daha sonra Paris’e gitmiştir. 1830 yılında Avrupa’da çıkan isyanlara destek verdi. Ruslara karşı önemli başarılar elde etti. Varşova’nın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine Paris’e gitti. Adam Czartoryski tarafından İstanbul’da daimi bir diplomatik ajans kurulmuş ve başına Czaykowski getirilmişti. Bu diplomatik temsilcilik 1848 yılından sonra daha da büyük önem kazandı. Bu tarihte Macar ve Polonyalı mülteciler Osmanlı Devleti’ne sığındı. Czaykowski, bu diplomatik temsilciliğin başkanı olarak önemli işler görmekteydi. Czaykowski, İstanbul’dan gönderdiği mektuplarda mülteciler sorunu ve diplomatik gelişmelerin seyri hakkında Macar Kralı Kossuth’a ayrıntılı bilgiler vermekteydi. Aralık 1849’da önemli bir gelişme oldu. Czaykowski Müslüman oldu ve Mehmed Sadık Paşa ismini aldı (Beydilli, 2008: 397). Osmanlı belgelerinde ismi daha çok Sadık Paşa olarak zikredilmektedir (Gümüş, 2010: 1367). Sadık Paşa, koyu bir Rus düşmanıydı. Rusya ile yapılacak savaşa katılmak için fırsat kolluyordu. 1853 Kırım Savaşı onun ve diğer Müslüman olan mülteciler için bir fırsat oldu. Bâbîâli’ye başvurarak Osmanlı Devleti’nin düşmanı Rusya’ya karşı savaşa katılma arzusunu dile getirdi (BOA, A.DVN., 93/91).

Bu arzusu Bâbîâli tarafından olumlu karşılandı. Kırım Harbine iştirak eden Sadık Paşa, Kazak Süvari Alayı’nı kurdu. Bu süvari alayı 1872 yılına kadar varlığını sürdürdü (Beydilli, 2008: 397). Kırım Savaşı’nda gösterdiği başarılarından dolayı kendisine Rumeli beylerbeyi rütbesi verildi. Ancak Sadık Paşa, karısının ölümünden sonra tutum değiştirdi ve Türk ordusundan istifa etti. Daha sonra 1872’de Kiew’e yerleşti. Ruslara karşı tavizsiz tutumuyla tanınan Paşa, orada tavır değiştirip kendini Ruslara sevdirmeye çalıştı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’na Osmanlı hükümeti tarafından davet edilmesine rağmen katılmadı. Polonyalıların Ruslarla uzlaşması gerektiğine dair birçok yazı yazdı. Fakat Rusya’ya da yaranamadı ve saygınlığını önemli ölçüde kaybetti. Bunalım dolu günler yaşadı. 1886’da intihar etti (Beydilli, 2008: 397; Der Große Brockhaus, Leipzig, 1929: 313; Ziolkowski, 1922: 37-38; Anafarta, 1979: 120).

Mehmed Sadık Paşa’nın Türkiye’deki yazışmalarını Istvan Hajnal’ın, Budapeşte’de 1927 yılında yayınlanan A Kossuth-emigracio Törökorszagban adlı eserinden tespit ediyoruz. Hajnal, bu kitabında Macar, İngiliz ve Avusturya’nın arşiv malzemesinden ve zengin literatüründen istifade etmiştir. Bu belgelerde Osmanlı Devleti’ne ait oldukça önemli bilgiler bulunmaktadır. Yazar, Avrupa arşivlerinde bulunan belgeleri de eserinde neşretmiştir. Bu belgelerin bir kısmı, Sadık Paşa’nın İstanbul’da bulunduğu sırada

yazdığı mektuplardır. Bu makalede adı anılan kitapta yayınlanan Paşa'ya ait önemli bulduğumuz bazı mektuplarını neşredeceğiz.

Czaykowski'nin Sadrazam Reşid Paşa'ya Mektubu

Altesleri,

Son mektubumda V. A'ya Polonyalıları İslamiyet'i açıklama konusunda yaptığım öneriyi tekrar ediyorum. Bu kararı korkuya bağlayabilseydik halkımız için bu, onur kırıcı olurdu. Öte yandan da Osmanlı İmparatorluğuna zararlı olurdu. Ancak, şayet bu karar, kendi arzularıyla İslamiyet'i kabul ederlerse Türkiye ve hatta Polonya'nın geleceği için avantajlı olurdu. Bu durum her türlü uygun tedbirlerle oluşmalıdır. Şu tarzı tavsiye ediyorum: Serasker S. A'nın subaylarından biriyle, Dembinsky, Bem ve diğerlerine bu öneriyi götürecek ve mektuplarımı taşımakla görevli olacak olan Tercüman Saich'i gönderin. Onların fikirlerini aldıktan sonra bana ve V. A'ya bildirmek üzere bir mektup gönderecek. Böylece ben ve buradaki diğer Polonyalılar onlarınkine benzer bir bildiri yayınlayacağız. Böyle yapmakla bu adımın (hareketin) sebebinin korku olduğu şüpheleri ortadan kalktığı gibi öte yandan Macar mültecileri ile aynı pozisyonda olmayan Polonyalılar da onlar gibi yapacaklar. Bu iş oluncaya kadar Babıali'nin Rusya'nın isteklerini biraz olsun kabul etmek niyetinde olduğu görüntüsünü vermekten kaçınmak gerekiyor. En erken zamanda başlamak gerekiyor. Tercümanım Serasker S. A'nın emrindedir. Yalnızca tercümanın güvenliğinin sağlanmasını istiyorum.

Serasker S. A ile yapmış olduğum bir konuşmadan sonra V. A'ya şu birkaç satırı yazıyorum ve Seraskerin aracılığıyla naklediyorum. V. A'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve ülkemin menfaatlerini savunduğumu ve Osmanlı İmparatorluğu'na gerçek bir güç ve zafer kazandıracak ve Polonya'nın geleceğini garanti altına alacak çalışmalar için yaptığım önerilerin derin inançlar olduğuna inanmalarını rica ediyorum. Bu iş düzenli yürütülmediği takdirde Türkiye bir avantaj elde etmediği gibi Polonyalıların onuru ve zaferi lekelenecektir.

V. A'ya duyduğum saygıyla beraberim. (Hajnal, 1927: 467, belge no:18)

İlticaya Bağlanan Ümitler Hakkında Czaykowski'nin İstanbul'dan Kossuth'a Mektubu

Sayın General!

Sayın General'in İslam dinini kabul ettiğinden bahseden haberin alınmasından sonra Rus ve Avusturya elçileri, Babıali ile hiçbir resmi münasebetleri olmadığı için mektuplarını Bay Aristarkis Logoteti'ye göndermişlerdir. Mektubun içeriği şöyledir:

Sayın General'in bu teşebbüsünün mülteci konusunu karıştırdığını ve gerçek bir casus olduğundan bahsetmektedir. Oldukça resmi olan bu mektuplar derhal Babıali'ye ulaştırıldı. Diğer taraftan bu elçiler, Fransız ve İngiliz elçilerine Çar Nikolaus'un Türkiye'den gelen mültecilerin kimliklerinden mutluluk duyduğunu, fakat General'in bu teşebbüsünün Çar'ı tüm düşüncelere karşı acımasız yapabileceğini ifade etmişlerdir. Siz bu elçilerden Babıali'ye karşı şuurulanmalarını ve kendilerini bu bataktan kurtarmalarını rica ediniz.

Babıali'ye, Fuat Efendi'nin raporu alınacağı ana kadar, deklarasyonun kabul edilmemesi, yeni Müslüman mültecilerin Hıristiyan mültecilerden ayrılmaması ve hepsinin Vidin'de muhafaza edilmesi için talepte bulunulabilir. Makamın bana müsaade ettiği sürece saray diplomasisinde böyle görülmemiş davranışlarda bulunan kötülere mani olmak için tüm kadrolara güvenmeye devam edeceğim. Bu konuda benimle istişarede bulunması için yüksek memurlardan birine emir verilmişti. Ben şunları talep ettim. Deklarasyonu kabul etmek, yeni Müslümanların sahip oldukları askerî rütbeye eşit olan unvanın verilmesi, dinî formaları öğrendikten sonra acilen hizmete kabul etmek, layık olan saygı ve riayeti göstermek, yeni Müslüman mültecilerin Hıristiyan mültecilerinden acilen ayrılması hususunda sayın General'e Serasker ya da Dışişleri vasıtasıyla bir mektup yazmak... Bu mektup, resmi kanallardan olmalıdır. Ben sözlü cevapla yetinmedim, aksine yazılı da bildirdim ve suretini sayın General'e gönderiyorum.

Rusya ve Avusturya'nın korkusu, a tout prix barışını isteyen diplomasisinin tutumu- a tout prix Polonya'nın bağımsızlığını yeniden kavuşmasını istemiyor. Sayın General'in tutumunun Avrupa için ve özellikle vatanımız için ne kadar önemli olduğunu en iyi şekilde göstermektedir. Eğer Çar alelacele hiddetinden ötürü Türkiye'ye savaş ilan etmezse aşılacak binlerce engelin varlığından bahsedilmektedir. Hal böyleyken bu engellerle mücadele ederek bunları savaşa götürebiliriz. Bizden talep edilen ve Polonya'yı kurtarabilecek savaşa sayın generalin deklarasyonunun kabul edilmesiyle Babıali bu yolda adım atmıştır. Babıali devamlı savaşa karıştırılmalıdır. Yalnız bu yapılırken çok dikkatli ve sabırlı olmak gereklidir. Türkler devamlı bu yöne çekilmelidir. Sabırsızlık göstererek onlar bu yoldan caydırılmamalıdır. Yöneten, bakanlık, ulema, halk, ordu, sayın General'in teşebbüsünün önemini anlamakta ve değer

vermektedir. Burada hangi avantajların olacağını biliyorlar. Fakat bu bakanlık yeterli cesarete sahip değil ve belki de manevi gücü de yoktur.

Sayın General! Ben şahsen Rus ihtilaline ve ilerlemesine inanmıyorum. Walewods Polonya'sına inanmıyorum. Çünkü ben Lanckoroncki, Jublonowski, Radziwill, Komar, Niepokoczycki ve diğerlerinin Rusya ve Avusturya'ya hizmet edeceklerini görüyorum. Fakat General Bem'in bugünkü gayretleriyle Polonya'nın uykudan uyanacağına inanıyorum. Allah, General'i mutlak bir ölümden kurtardı. Dünyaya yeryüzünde mevcut olan en cesaretli ordu komutanlarından birini gösterecek. O bunu bugünkü teşebbüsleriyle ispatlıyor. Sabır ve sebat gösterecek. Çünkü bu Polonya içindir. Sayın General'in bu tutumu hakkında hemfikir olan Polonyalılar ve Macarlar, General'in onları teslim olmaktan kurtardığını görecekler. Çünkü sayın General, İngiltere ve Fransa'yla aktif ilişkileri başlattı. Babıali artık mültecileri iade etmeye yanaşmaz. Çünkü Müslümanlar bunu istemiyorlar. Aynı durumda olan Hıristiyanları da Batı'ya kendilerini küçük düşürmemek için iade etmeyecekler. Babıali mültecilerin himayesi için yeni bir yetki alıyor. Bu, Osmanlı imparatorluğunun organik ve dinî kaynağı olan Kur'an'la korunmuş bir yetkidir. Tüm Hıristiyan elçiliklerinin çığırkanlıklarına şu cevabı veriyoruz: "Fransa ve İngiltere, Moskofluğu kabul ediyor. Neden Polonyalılar ve Macarlar İslamiyet'i kabul etmesin? Sanki Çar'ın dini, Sultan'ın dininden daha mı iyi?" Bu cevap onları korkuttu ve düşünmeye sevk etti. Korktuklarını belli etmediler. Polonyalılar İslamiyet'i tümüyle kabul edebilirlerdi. Tüm Doğu'ya hükmedebilirlerdi. Savaş araç ve gereçleri bakımından zengindirler. Dünyayı savaşla tedirgin edebilirler. Bu, barışın ve düzenin sağlanması için sonsuz bir engel olacak ve hatta dünyayı değiştirebilecektir. Bu endişe her görüşmede dile getirilebilir. İngiltere ve Fransa korkuyor. Türkiye çok güçlü ve bağımsız olabilir. Türkler bunu biliyorlar ve bu nedenle bundan bir fayda sağlamak niyetindedirler. Bu yüzden beni koruyorlar ve ben de onların himayesine güveniyorum. Çünkü onlar çok samimidirler. Çünkü onlar barış için özel bir gayret gösteriyorlar. General'in mektubu hükümete ulaştırıldı. Mektupta Çara karşı açık bir düşmanlık mevcuttur. O mektubu kimseye göstermedi. Yalnızca Vezir-i Azam ve Serasker'e gösterdi. Diğer rütbelilere de takdim edilmiş olabilir. Bu iki memura mektubun sır olarak kalması emrini verdi.

Sayın General'in Şeyhü'l-İslam'a bir mektup yazması belki iyi olurdu. O, tüm ulemanın başıdır ve Polonya ve Macaristan konusunu iyi biliyor. Ayrıca sayın General'in, İslamiyet'i kabul etmiş olmasına çok seviniyor. Halk üzerinde söz sahibidir. Değil sadece halk, Sultan ve divan üzerinde de etkisi vardır.

Sayın General, üstüme vazife olmadan bu tür görüş ve düşünceleri ifade etmemden dolayı beni affediniz. Fakat ben Polonyalıyım ve uzun bir süredir Polonya için çalışan ve halen de çalışmakta olan bir efendinin ajanıyım. Polonya için bir umudun belirttiği her yeri zorluyoruz. Vatanımız için yardıma hazırız. Sayın General'den bu yardımı kabul etmesini rica ediyorum. Sayın General, meselemizin çözümü sizin elinizdedir. Lütfen size ve vatanımıza hizmet etmemize müsaade ediniz. Saygı ve minnetimi kabul etmekle bana şeref verirsiniz. (Hajnal, 1927: 499-502, belge no:30)

Mültecilerin Toplu Kampı Hakkında Kossuth'un Czaykowski'ye Mektubu

Beyefendi,

Cana yakın karakteriniz bana işlerimizde yardım edeceğiniz izlenimini veriyor. Reşid Paşa'ya göndermiş olduğumuz mektubun içeriğini biliyorsunuz. Biliyorsunuz ki Avusturya'nın bizim Küçük Asya'da bir yere sürülme isteğine son gücümüzle karşı koyuyoruz. Kont Andrassy'den aldığım mektupta bizim tutsak edileceğimiz yerin artık Küçük Asya'da bir yer olmadığını ve İstanbul yolu üzerindeki Filibe şehri olduğunu ve buraya da 30-35 kişinin gönderileceğini ve bunun tüm mültecileri kapsamadığını öğrendim. Ben de bu grup içerisinde yer almağı istemedim. Ancak Beyefendi, böyle bir bölünmenin mülteci topluluğumuza ne kadar zararlı olduğunu anlarsınız. Bu noktada Avusturya'nın amacı, 30-35 kişilik bu grubun sürgünde ebediyen kalmasını ve bölünen mültecilerin milliyetçi hareketlerde bulunamayarak eriyip gitmelerini sağlamaktır. Ancak Türkiye'nin Avusturya'nın planlarına uyup en yakın dostlarından uzaklaşmasına şaşıyorum.

Böylece Beyefendi, sizden ricam Türk hükümetine Macar mültecilerinin bölünmeden bir bütün halinde tutulmalarının çok önemli olduğuna ve bir savaş durumunda bunların ancak bir bütün oldukları zaman destek verecek bir güç olabileceğini anlatmanızdır. Benim Macarları temsil etmemin (milletvekili olarak) mültecilerin bölünmelerini engellemek ve bütünlüklerini korumak için çok önemli olduğunu söyleyiniz.

Nihayet geri kalanlarla ne yapılmak isteniyor? Hepimizin Filibe'ye gitmesine çok memnun olurum Yoksa vatandaşlarımla Şumnu'da kalmayı tercih ederim veya Macar halkı olarak bir bütün olarak bölünmeden Avrupa'nın geri kalanıyla kolayca iletişim kurabileceğimiz bir yer gösterilmesini isterdim. Şayet bu işte sizin çalışmalarınız boşuna ise şayet hükümet, tartışmasız esaret yeri olarak Phillippopolis'i seçmişse bu 30-35 kişilik grup oraya gitmeğe zorlansın, fakat geri kalanlar birbirinin kaderini ve hükümetin verdiği imkânları paylaşsınlar. Lütfen çalışmalarınızı bu yönde yapınız ve

gönderilecek olan 30-35 kişilik gurubun bir listesini ve bu olayın gerçekleşeceği tarihi bildiriniz.

Minnettarlık ve saygı ifadelerimi kabul buyurun. (Hajnal, 1927: 552-553, belge no:55)

Czaykowski'nin Zamoyski'ye 11 Aralık 1849'da İstanbul'dan Yazdığı Mektup

Sayın Kont,

Bay Kossuth'un Bay Andrassy'e yazdığı mektubu aldım ve emirlerinizi yerine getirmek için mektubun içeriğindeki işlerle ilgilenmeye başladım. Bay Kossuth'un isteklerini ifade etmekte gecikmesi çok üzücü. Zira bu iş Babıali ve Avusturya tarafından bitmiş olarak kabul ediliyor. Baştan beri Babıali, mültecilerin Rusya ve Avusturya'ya iadesini reddetti. İngiltere ile Fransa'nın tavsiyesi doğrultusunda bu insanların gözetim altında tutulmalarını veya sürülmelerini önerdi. Rusya, iadelerini Avusturya ise gözetim altında tutulmalarını tercih etti. Çanakkale Boğazı yakınlarında daha önceden donanmaları bulunan Fransa ve İngiltere tarafından desteklenen Babıali, çok şey istemeye alışmış ve Babıali'nin tavsiyelerine uymaya eğilimli olan güçleri tatmin etmeğe çalışıyor. Bu iş temelde tamamlandı. Devam eden görüşmelerde alınan kararların uygulanması hususu tartışılıyor. Avusturya süresiz bir gözaltında bulundurma isterken Babıali bunu reddediyor ve Macaristan tekrar barışa kavuşuncaya kadar mültecilerin gözaltında bulundurulmalarını benimsiyor. Avusturya, sığınmacıların bakımı için para vermek istediğini belirtiyor, ancak bunu yaparken sığınmacıların gözetlenmesi için kendi adamlarının görevlendirilmesi şartını koyuyordu. Babıali bunu da reddetti. Avusturya mültecilerin gözetim altında tutulacağı yerin Mardin olmasını istiyordu. Babıali buna cevaben mültecilerin Kütahya'ya veya daha uygun bir yere yerleştirileceğini ve hatta sığınmacıların Babıali'nin uygun gördüğü bir zamanda serbestçe istedikleri yere gidebileceklerini ilan etti. Tüm bunlar Babıali'nin özgür iradesiyle İngiltere veya Fransa'nın yardımı olmaksızın yapıldı. Şunu da belirtmek gerekir ki bizim haricimizde kimse Macarların işiyle Babıali nezdinde ilgilenmedi ve hatta Macarlar, Fransa ve İngiltere'ye Babıali'yi şikâyet ettiler. Gözaltında bulunmanın Polonyalılar için daha avantajlı olduğunu düşünüyordum. Ancak şunu itiraf etmeliyim ki Macarlar bizden daha iyi bölündüler. Zira dost ve komşu bir ülkede organizeli bir şekilde bir arada olmak, sağa sola dağılmaktan ve bizlerin istemeyen halkların konduğu olmaktan daha avantajlıdır. Öte yandan B. Kossuth'un isteklerinin haklı sebepleri olabilir. Bu yüzden Bay Kossuth'a yardım edebilmek için elimden geleni yapıyorum. İlk önce Babıali'ye gittim ve bana alınan kararlardan dönmenin sakıncalarını anlattılar. Kosstuh'un mektubunda yer alan sürgün kelimesine itiraz ettiler ve hiç bir zaman sürgün ve

tutuklamanın olmayacağını garanti verdiler ve Kossuth'un isteklerini müzakere edeceklerini bildirdiler. Bugün veya yarın bu konu görüşülecek ve bana bir cevap verilecek. Kossuth'un mektubunun bir tercümesini Stratford Canning'e ve bir tanesini de bizzat General Aupick'e verdim. General Aupick, yapması gereken iş hususunda çok tedirgin görünüyordu. Kossuth'un isteklerinin özel bir durum olduğunu, kabinenin savaş olmadan sorunların çözülmesinden memnun olduğunu ve kararlaştırılmış bir anlaşmanın tekrar ele alınmasının sakıncalı olacağını hatta savaşa neden olabileceğini ve İngiltere'nin bu hususta bir adım atacağına inanmadığını, ancak İngiltere Macarların lehine hareket ederse onları izleyeceğini belirtti. Stratford Canning'den bir haber alamadım. Zaten Kossuth'un mektubu 8.d.m.c'de Mecidiye Fırkateyni'nin Varna'ya hareket etmesinden sonra geldi. Ancak sayın Kont, sizden ricam Kossuth'u her ne kadar taleplerinin gerçekleştirilebilir olduğuna inanmasam da arzusunun yerine getirmek ve gözaltında bulunmasının olumsuzluklarını azaltmak, başkente yakın bir yer bulmak, serbest bırakılma tarihini öne almak için elimden geleni yapacağım hususunda rahatlatmanızı rica ediyorum ve Kossuth'a başvurularını İngiliz veya Fransızlar yerine direkt olarak Babıali'ye yapmasını tavsiye etmenizi rica ediyorum. Çünkü İngiltere ve Fransa, gelişmekte olan olayları destekliyor ancak olayın oluşması için ilk adımları atmıyorlar. (Hajnal, 1927: 561, belge no:61)

Czaykowski'nin 15 Aralık 1849 Tarihinde Kossuth'a Yazdığı Mektup

Beyefendi,

Bana göndermiş olduğunuz mektubu ve Sultan Hazretlerine ulaştırılmak üzere gönderdiğiniz çok imzalı şikayet mektubunuzu aldım. Beyefendi, istediğiniz gibi Bay General Guyon ile Brousse'a gitmesinden dolayı görüşemiyorum. Fakat Zamoyski'nin emirlerini yerine getirmek ve Kont'un ajanlarının sizin işlerinize önem verdiğini göstermek için bana ısmarladığınız işlerle ilgilendim. Kont Zamoyski'ye 11 Aralık'ta bir rapor gönderdim. Bu rapor, Kont Andrassy'e geçen 25 Kasım'da yazdığınız mektuba bir ön cevap olabilir. Raporu göndermenin ardından Dışişleri Bakanlığından cevap aldım. Size bu cevabın muhteviyatını sunuyorum.

Sığınmacıların hayatını kurtarmak ve zorunlu olan anlaşmaları çiğnememek gerekiyordu. Mültecilerin iadesini reddettik. Fakat önceden belirlenen gözaltında bulundurulmaları fikrini kabul etmek zorunda kaldık. Ulusların ve insanların hakları bizleri buna mecbur etti. Macarlar imkânsız istemekle hata ediyorlar. Mültecilerin gözaltında bulunmalarını reddederek bunu Macaristan'ın barışa kavuşmasına bağladık ve mültecileri serbest bırakma zaman ve yetkisini kendimize sakladık. Viyana'daki

Büyükelçimiz Bay Mussurus, Avusturyalıların mültecilerin gözetim altında tutuldukları yerde bir Avusturyalı Komiser bulundurma talebini reddetti. Yabancıların gözetimini reddettik ve gözetim yerini kendimizin seçeceğini belirttik. Avusturya kesin bir liste vermedi, ancak bu listede şeflerin olacağı ve hepsinin aynı yere gönderileceği olasıdır. Listede adı yer almayanlara gelince onlara şeflerini izleyerek ülkeden ayrılmak veya istedikleri gibi hareket edebilme izni verilecektir.

Babıali, Bakanları gözetim yeri olarak Filibe şehrinin seçildiği yolundaki haberlerin uydurma olduğunu ve ne bu şehrin ne de diğer Macar mülteci şeflerinin sürgün edilmesinin söz konusu olmadığını belirttiler. Verilen bu teminatların ardından Sultan Hazretlerine şikâyet mektubunu iletmenin boş olacağını düşündüm ve bu şikâyet mektubunu daha sonraki emirlerinize kadar saklamak üzere General Guyon'un dönüşünde kendisine vereceğim.

Osmanlı Bakanlarının Macarlara ve davalarına bakışları bana fevkalade geldi. Ancak onlar da görmezlikten gelemeyecekleri diğer hükümetlere karşı da sorumlular. Bazı şeyler vardır ki yasal izin alınmaz. Fakat bazı riskleri göze alarak hükümetin pozisyonundan istifade edilebilir. Bu istifadelerden bir tanesi de Polonyalı sığınmacıların da yaptığı içeri ve dışarıyla iletişim kurmaktır.

Osmanlı hükümetinin samimiyetine ve Macarlara olan iyi niyetlerine inanmakta haklı olduğumu, Fransız ve İngiliz Büyükelçileriyle temasa geçerek yazmış olduğunuz mektubu onlara gösterip Batı'da sizin lehinize çalışmalarını sağlamam hususunda tavsiyelerde bulunmalarından sonra daha iyi anladım.

Sizin durumunuzu kolaylaştırmak için Sultan'ın yüce gönüllülüğünden hiçbir zaman tereddüde düşmedim. Fakat politik beklentilerinizin geleceği Batının dostluğuna ve mültecilerin hareketine bağlıdır. Beyefendi, sanıyorum ki Türkiye'de kalarak İngiltere'de, Fransa'da ve Amerika'da serbest olan hemşerileriniz (vatandaşlarımız) sayesinde faaliyette bulunabilirsiniz. Bay Fontana için yazmış olduğunuz mektup gönderildi. Her durumda size faydalı olmaktan mutluluk duyacağım ve her zaman çağrılarınıza cevap vereceğim.

Saygılarımı kabul buyurun. (Hajnal, 1927: 564-565, belge no:62)

Rus-Türk Savaşı Meselesine Dair Czaykowski'nin Tebliği

Odessa gemisi ayın 15'i akşamı geldiğinde şehirde bin bir türlü haber yayıldı. Tehditkâr bir ültimatomdan, savaş ilanından vesairenden söz edildi. Ancak tüm bu söylentilerin gerçek olmadığı izlenimi var.

Fuad Efendi, Babıali'ye notu olduğu gibi kabul etmesini söyledi ve Titoff, Dışişleri Bakanlığına görüşülmek üzere protokolü açacağını belirtti.

Hiç şüphesiz Rusya, mültecileri bahane ederek bir savaş açmak istemiyor. Mülteci sorunu, Türkiye'de kamuoyu oluştururken Batı hükümetlerinin de desteğini aldı. Bu durumda çok güçlenen Türkiye'ye karşı Rusya savaşmak durumunda olmadığını hissediyor. Öte yandan İngiltere ve Fransa, mülteci sorunları yüzünden savaşmak istemiyor. Onlar, Polonya ve Macarların haklarını savunmak isterlerdi ve başka türlü davranamazlardı. Mülteci sorunu üzerine çıkan bir savaşta Polonyalılar ve Macarlar kendi yerlerini alıp kendi davalarını temsil edeceklerdi.

Batılı güçler Rusya'yı küçük düşürmekten başka bir şey istemiyorlar ve Rusya'nın bir denge unsuru olduğuna ve Polonya'nın tekrar oluşturulmasının düzeni bozacağına ve Slavların bağımsızlık için ayaklanacağına inanıyorlar. Bu güçler, Avusturya'nın emri altındaki Slavların ne milli bağımsızlık ne de milli özgürlük elde edemediğini gördüklerinden Rusya'nın yönetimindeki Slavların da aynı şekilde olacaklarına inanmışlardı. Bu güçler Moskova kaynaklı Panslavizm'den korkmuyorlar. Onların korkusu daha çok Macarlar ile Polonyalıların çıkarlarının Batı'nın çıkarlarıyla özdeşleşmesidir. Şayet İngiltere bir savaş isteseydi, sebep olarak tercihen Moldo-Valaque sorununu ortaya atardı. Yalnızca Türkiye mülteci sorunu için savaş isterdi. Yalnızca İngiliz ve Fransız donanmalarının Osmanlı sularında bulunması kaydıyla. Zaten bir şekilde Osmanlı bu güçlerin buyruğu altındadır ve geleneksel alışkanlıklarına göre saldırgan taraf değil, saldırıya uğrayan taraf olmayı tercih ederler. (Hajnal, 1927: 573-574)

Kampın Şekli Hakkında Kossuth'un 23 Aralık 1849 Tarihli Czaykowski'ye Mektubu.

Beyefendi,

Yazmış olduğunuz 15 Aralık tarihli mektubunuzu aldım. Her ne kadar gözetim altına alınmamızı öngören işlem kesin olarak durdurulmuş görünse de göndermiş olduğum şikâyet dilekçesini Sultan'a ona olmaz ise bakanlara birer kopyasını göndermenizi istiyorum. Zira sanıyorum ki bu dilekçe, mektubumuzun yapmadığını yapacak ve dilekçelerimizi daha iyi anlatacak.

Size iletmek üzere Binbaşı Böck'e verdiğim talimatların ardından şunu tekrar belirteyim ki İstanbuldakiler bizim hiçbir zaman uzaklaştırmak için verilmesini

isteyeceğimizi düşünmesinler. Tam tersi sığınmacıların Türkiye'den çıkartılarak dağıtılmasının bizim tüm umutlarımızı yıkacağını bilsinler.

Lütfen başvurumuza cevap verme lütfunda bulunan Padişah hazretlerinin hükümetine cevaplarını zevkle ve minnettarlıkla aldığımızı bildirin. Şimdiye kadar Babıali'nin bizim hakkımızdaki görüşleri hususunda bu kadar net bir açıklama almamıştık. Babıali nezdinde yapmış olduğumuz müracaat hususunda pişmanlık duymuyoruz. Her ne kadar bu müracaat ilk etapta Babıali'de yanlış algılanmışsa da majestelerinin hükümeti bizim haberimiz olmaksızın hakkımızda insanlık ve misafirperverlik çizgisi içerisinde kendine yakışır bir şekilde kararlı olarak bizleri çok memnun etmişlerdir. Dolayısıyla bu cevabı kabul ediyor ve bir garanti belgesi olarak telakki ediyoruz. Babıali'nin bu cevabı, onun bize verdiği değer ve onunla olan ilişkilerimizde kılavuz görevi görecektir. Ancak İstanbul'dan da rahatça anlaşılacak bazı hususlar var. Bunun için sizden ricam İstanbul'u ve işlerimizin yürütmesinde faydalı olabilecek kişileri iyi bildiğinizden, Türk bakanlarına bu düşüncelerimi iletmenizdir.

Bana göre sığınmacılar birlik ve beraberlik içerisinde Türkiye'de kalmalıdır. Ve bunun için her ne kadar gözetim altında tutma kararı biz olmadan halkların haklarına aykırı olarak alınmış ve bizi şok eden bir karar olmasına rağmen şimdiye kadar Sultan hazretlerinin misafiryken bu anlaşma ile mahkûmu olduk. Hükümetle mültecilerin yerleşebileceği uygun bir yer hususunda hükümeti zor durumda bırakmayacak şekilde ve kendi vatanımızla Türkiye'ye hizmet edecek bir yöntem hususunda anlaşmaktan başka bir şey isteyemem.

Bunun içindir ki geçici bir süre için ve mültecilerin yerleştirilmesinden sonra diğer vatandaşlarımızla temasa geçebilmek amacıyla İngiltere'ye gidebilmek için kendim, Kont Batthyany ve General Perczel için serbestî istiyorum. Bu serbestîyi istiyorum. Şu bir gerçek ki burada bizlerin soğuktan ve açlıktan ölmemiz için her şey yapılıyor. Fakat burada zavallı bir hayat sürmekten başka bir şey yapamıyoruz ve günden güne umutlarımızın ve seçkin melekelerimizin yok olduğunu görüyoruz. Mektubunuzda dile getirdiğiniz amaçlar için bu seyahat serbestliğine ihtiyacımız var. Uzun zamandan beri bazı şeyleri bizzat yapmanın çok önemli olduğunun farkındayız. Fakat bunun için tüm yollarımız kapatılmış durumda. Polonyalı mültecilerin yaptığı gibi kendimize bir yuva, bir üs bulmalıyız. İngiltere, Fransa ve Amerika'ya dağıtılmış olan dostlarımızla temasa geçmeliyiz. Buradan hareketle işe başlayarak kendi aramızda ve vatanımızla iletişim kurabiliriz.

Kendi vatandaşlarınız adına Babıali'de ifade ettiğiniz şeyleri bizim adımıza da ifade etmenizi isterdim, yani düşük sınıfların idare edilmesinin zorluklarından bahsetmenizi. Zira zorunlu olarak hareketsiz bırakılan zenginler ümitsizliğe kapılırken aşağı tabakadaki insanlar bu hareketsizlikten dolayı her kötülüğün anası olabilecek olan geleneklerden uzaklaşmağa başladılar. Şimdiden bu moral çöküşünün yanı sıra tatmin olmaz duygularla birlikte her ne kadar Babıali insanlara özgürlük tanısa da içimizden çoğunun kendi vatanlarındaki imkânları bulamadıkları için bundan rahatsızlık duyabileceklerini görebiliyoruz. Babıali bu insanlara yardım ederken kendisine de menfaat temin etmek istiyor. Bu yüzden Babıali ne kadar hoşgörü gösterse, o kadar bu insanlardan fayda temin edebilir. İşte sizden Kont Zamoyski'nin amaçladığı şeylerin aynısını Macar mültecileri için de temin etmenizi diliyorum.

Beyefendi, sizden Babıali nezdinde girişimlerinize devam ederek dilekçemizde yer alan isteklerimizin gerçekleşmesi için çalışmanızı rica ediyorum.

Mektubunuzda Babıali'nin Avusturyalıların gözetim altında tutulduğumuz yere gözlemci gönderme talebini reddettiğini yazıyorsunuz. Hükümete bu konuda teşekkür ediyorum. Ancak bu karar Türkiye'nin de lehine bir karardır. Zira Babıali, Avusturya'nın bir eyaleti olmak ve bağımsız devlet imajını zedelemek istemez. Sultan hazretlerinin misafirlerini Avusturyalı bir gözlemcinin takip etmesi duyulmadık bir şey olurdu.

Ama yine de Avusturyalıların gözlemcileri var. Bunlar konsolosluk görevlisi adı altında faaliyetlerde bulunarak sığınmacıların arasında umutsuzluk, şüphe ve disiplinsizlik aşıyorlar. Şimdiden 3.000 insanımızı oyunlarıyla kandırıp bizden ayrılmalarına sebep oldular. Fakat onlara halen yetkiler veriliyor ve bizim güvenliğimizi, hayatımızı tehdit ederken aynı zamanda koruyucu devletin onuruyla oynuyor ve tuzaklar kuruyorlar.

Böyle bir şeye müsaade edilerek Mussurus'un Viyana'da Avusturyalıların talebini reddetmesinin ne anlamı kalıyor? Evet beyefendi, peşimizde bizi Vidin'de izleyen, burada izleyen ve gittiğimiz her yerde bizi izleyerek tehdit eden Avusturyalı gözlemciler var.

Bize Babıali'nin gözetim altındaki insanları serbest bırakma hakkını saklı tuttuğunu söylüyorsunuz. Bu durumda bizler misafir değil, mahkûmlarız.

Babıali'nin kendisine yakışır bir şekilde ve halkların haklarına uygun olarak bizlerle ağır misafirler gibi Türkiye'de kalmamız hususunda görüşmesi daha doğru olmaz mıydı? Ama biz kalmak istiyoruz ve hükümeti zor durumda bırakmak istemiyoruz. Bizler

hıristan körleşmiş ve nankör insanlar değiliz. Bu yüzden sesimize kulak verilsin, bizimle görüşülsün Böylesi, Babıali'ye düşman politik görüştekilerle anlaşmaktan daha doğrudur.

Bizleri Avusturya vatandaşları gibi görmesinler, zira bizler Avusturya vatandaşı değiliz ve asla da olmayacağız. Bizler haklı olduğumuz mücadelede destek görmeyen yenilmiş insanlarız. Avusturya'ya saldıran bizler değiliz. Bilakis Avusturya bizim milletimize ve devletimizin varlığına saldırarak zavallı vatanımızdaki birlik ve düzeni zorla ortadan kaldıran taraftır. Nihayet Babıali'nin gözetim yerini kendisinin seçeceğini belirttiğini söylüyorsunuz. Buna gerçekten çok sevindim. Babıali'nin gözetim yerimizi seçerken gözlem altında bulunmamızı katlanır hale getirecek veya bunu acımasız bir sürgüne çevirecek bir karar verdiğinin farkına varmasını diliyorum.

Gözetim altına alınacağımız haberinin yayılmasının ilk şokuyla bizleri Mardin'e veya Kütahya'ya yerleştireceklerini duyunca da oraya gönüllü gitmeyeceğimizi ancak zor kullanılarak bizleri oraya yerleştirebileceklerini söyledik. Bay Andrass, bizlerin Filibe'ye yerleştirilmemize karar verildiğini duyunca sakinleştik.

Bu tepkilerimizin sebebi, rahatımızı düşündüğümüzden değil. Zira biliyorum ki sürgün yeri bir dinlenme yeri değildir. Bizim kaygımız ve tepkimiz, Babıali'nin, moral olarak yıkılacağımız, ailemizle ve Avrupa ile iletişimimizin kesilmesine yol açacak bir karar vermesinden çekindiğimiz içindir.

Türkiye'nin Asya'daki topraklarına yerleştirilmemiz bizim için sürgün edilmekten farksız bir uygulamadır. Fakat bizim başkente gitmemize izin verilmezse en azından deniz kenarında örneğin İzmir, Gelibolu hatta Varna'nın seçilmesini isterdik. Ancak bizim tercihimiz başkente yakın bir yerdir. Örneğin Edirne.

Beyefendi sizden ricam, tüm etkinliğinizi kullanarak Babıali'nin gözetim yerimizin tayini için bizimle önceden görüşmesini sağlamanızdır. Sizin "Listede olmayanlar, şeflerini izleyerek ülkeden ayrılabilirler veya istedikleri gibi hareket edebilirler." görüşünüz beni çok sevindirdi. Bu kararın alınmasını size borçlu olduğumu biliyorum. Bu sevincimin devam edebilmesi için aşağıdaki hususlarda garanti verilmesini diliyorum.

1. Şeflerini takip edenlere Sultan hazretlerinin şimdiye kadar kendilerine bahşetmiş olduğu maddi desteğin devam etmesini talep ediyoruz. Zira ihtiyaçlarından dolayı bizleri terk edebilirler. Bizler de fakir olduğumuzdan onlara yardım edemeyiz. Bunlar

yapılmazsa verilen bu izin (şeflerini takip etme izni) aldatmacadan başka bir şey değildir.

2. Türkiye'ye yerleşmek isteyenlere kolaylık gösterilerek bizim yönetimimizde Polonyalıların olduğu gibi başkent yakınlarında bir yere yerleştirilmeleri veya onlara uygun işler verilmesini diliyoruz. Yoksa bu insanlar açlıktan ölürlər.

Babıali yukarıda sözünü ettiğim maddelerden hiçbirini kabul etmezse en azından benim, Kont Batthyany'nin ve General Perczel'in, mültecilerin hayatlarını idame ettirebilmeleri için çalışmalarda bulunmak için İngiltere'ye gitmelerine izin vermesi gereklidir. İşte size görüşlerimi açıkladım. Sizden ricam bizim durumumuzu ve ilişkilerimizi çok iyi bilen Bay Böck ile birlikte bu işi devam ettirmenizi diliyorum.

Beyefendi, en derin minnettarlık hislerimi kabul buyurun. (Hajnal, 1927: 579-582, belge no: 71)

İstanbul'daki Müzakereler ve Suikast Haberi Hakkında Czaykowski'nin Zamoyski'ye İstanbul'dan Yazdığı 24 Aralık 1849 Tarihli Mektup

Karşılıklı haberleşmelerden sonra iki güç arasındaki ilişkilerin ele alınmasına yönelik bir protokol imzalanmasına ve en önemlisi üzerinde daha önce görüşülmüş işlerin uygulanmasına karar verildi. Ruslar ve Avusturyalılar, İngiliz ve Fransız donanmalarının geri gönderilmesi için büyük çaba gösterdiler. Onlar, taleplerinin amaçlarına ulaşmasından dolayı büyük bir sevinç duyuyorlardı. Ancak Stradfort Canning'in tavizsizliği, Rusya'nın umutlarını boşa çıkararak bu sevinci yarıda bırakmıştır. Bu enerjik diplomat, mülteci sorunu tamamen çözülmediği müddetçe donanmanın olduğu yerde kalacağını ilan etti. General Aupick'in de onun yolundan gideceğinden şüphe etmemek gerekir. Avusturya bütün tahminleri altüst ederek ve Rusya'dan daha talepkâr davranarak mültecilerin sürekli gözaltında bulundurulmalarını ve bunlar arasına zaman zaman gözlemciler gönderme isteğini yinelemektedir. Stürmer, listesine önemli sayıda sığınmacı ekledi. Bu listeye askerleri ve hizmetçileri dahi yerleştirdi. Fakat Babıali bundan fazla etkilenmiş görünmüyor. Avusturya'ya önem vermediği gibi bu gücün Rusya'nın yolunu izlemekten başka bir şey yapamayacağını biliyor. Titoff'un az sayıda mültecinin sürülmesini istemekle yetineceğine garanti veriliyor. Mülteciler Şumnu'da kalmayacaklar, gözetim altında olanlar Kütahya'ya taşınacaklar. Bunların İstanbul'a gitmemeleri için Samsun ve Sinop tarafına gidecekleri söylenmektedir.

Eğer bir aksilik olmazsa mülteci sorunu çözümlenmiş olarak kabul edilebilir. Sultan, Sadrazam, Serasker ve Sultan'ın topçu kuvvetleri komutanı olan ikinci kayınbiraderi tavizsiz ve asil durumdadırlar. Diğer Bakan ülkeleri, bu güçlü baskılara boyun eğdiler. Türkiye bir savaştan kaçınmıyordu, kaçınan taraf Rusya idi. Bir İngiliz diplomat St. Petersburg'tan şunları yazdı: "Rusya mülteci sorununu bahane ederek savaş ilan etmeyecek. Çünkü kamuoyunun ve Batı'nın desteği ile çok kuvvetli olan Türkiye'ye savaş açmak istemiyor. Ancak mutlaka başka sebepler bulup bunu yapacaktır. Çünkü görmüş olduğu hakaret, İmparatora olduğu kadar Rusya'nın politikasına yapılmıştır ve bunun öcünü almak için başka fırsatlar arayacaktır."

Canning, donanmasının varlığından istifade ederek Moldo-Valaque işini, yani Rusya'yı Balta Limanı'nı boşaltmaya ve bir anlaşma imzalamaya niyetli gibi görünüyor. Lord Palmerston'un onu destekleyip desteklemeyeceği ve Fransa'nın İngiltere ile hareket edip etmeyeceği bilinmiyor.

Murad Paşa'yı ve Kossuth'u öldürmek üzere Hırvatların Şumnu'ya gönderildiği haberi yayıldı. Lusch'in daha önce öldürülmüş olması bu haberin ciddiyetini artırdı. Wallenstein cinayeti, Rastadt Kongresine gönderilen üç Fransızın öldürülmesi ve Reichstadt Dükü'nün ani ölümü bazı hükümetlerin bu tür yollara başvurmaktan çekinmediklerini göstermektedir. Türk polisi alarında (Hajnal, 1927: 590-591, belge no: 76).

Kampın Biçimi Hakkında Kossuth'un Czaykowski'ye Yazdığı 30 Aralık 1849 Tarihli Mektup

15 Aralık tarihli mektubunuzu aldığımı belirtirken sizden Sultan hazretlerinin hükümetine 24 Kasım tarihli mektubumuza verdikleri cevaptan dolayı sevincimi ve minnettarlığımızı bildirmenizi rica ediyorum.

Şimdiye kadar Babıali'nin bizim hakkımızdaki düşünceleri yansıtan böylesine net bir açıklama görmemiştik. Bu açıklamanın, majestelerinin bakanlığı tarafından yapılması onun değerini daha da artırıyor. Bu açıklama Babıali'nin duygularını yansıtan bir belgedir. Bu mektup (açıklama) yalnızca bu günümüzü değil geleceğimizi de garanti altına alıyor. Çünkü majestelerinin bakanlıkları geçmişte olduğu gibi gelecekte de insanlık ve misafirperverlik adına hareket ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatlerini tüm dünyaya karşı korumayı düşünüyorlar.

Macar mültecilerinin 3 Aralık'ta gönderdiği dilekçe sanıyorum ki ilk önce göndermiş olduğumuz dilekçenin sebep olduğunu zannettiğimiz yanlış anlamaları gidereceğini

ümit ediyorum. Çünkü bu dilekçede (3 Aralık dilekçesi) görüşlerimiz, arzularımız ve duygularımız açıkça belirtilmiştir. Bu konuda Alteslerinin ve majesteleriyle (Padişah) bakanlarının dikkatlerini çekmenizi rica ediyorum. Zira İstanbul'un iyi bilgilenebilmesi bizim için çok önemli. Bizim Babıali'nin bizlere sığınacak bir yer temin etmekle ne gibi zorunluklara girdiğini unutmak istemediğimizi bilmeliler. Türkiye'yi terk etmek istemiyoruz. Bizim tek isteğimiz, bu ülkede kaldığımız sürece yaşantımızın insanî ve ulusların haklarına uygun olarak devam etmesidir.

Bizler hiçbir zaman bu değerlerden vazgeçmedik ve Babıali de her zaman bu değerlere sahip çıktığını bizlerin iadesini reddetmekle gösterdi. Vatandaşlarımızın Türkiye'ye yerleştirilme kararının mültecilerimizin çoğu için büyük bir menfaattir. Ancak şu üç şey yapılırsa bu bizim için bir ölüm fermanı olur. Bunlardan bir tanesi mültecilerin Türkiye'den sürülmesi, ikincisi mültecilerin birbirinden ayrılarak imparatorluğun çeşitli yerlerine dağıtılması ve en kötüsü ise mültecilerin tamamı veya büyük bir bölümünün sürgün ve mahkûm muamelesi görmesi.

Babıali'nin bu konudaki cevabı bizleri rahatlattı. Gerçekten de Avusturya'nın dikte etmeğe çalıştığı tarzda bir gözetim altına alma işlemi, şimdiye kadar hayata geçirilmedi. Bir yerden bir yere sürülürken insanlara acı veren, gidilen yer değil bazı beklenmedik durumların birtakım kişi ve kişiler üzerinde yaptığı etkilerden kaynaklandığını belirtmemize izin veriniz. Genel Avrupalı için başka bir dünya, iklim, Avrupa medeniyetinden ve gelişmelerinden ayrılma korkusu bu türden acılardır. Hele vatanları uğruna sürgün olup da ondan (vatanından) haber alamamak çok daha kötüdür. Kütahya, Mardin veya Diyarbakır'a yerleştirilmemizden bahsedildiği zaman bizim kaygılarımız, yukarıda bahsetmiş olduğumuz sebeplerden kaynaklanmaktadır. Şayet böyle bir karar alınmış olsaydı aramızdan çoğu kendileri için en değerli olan vatanından, ailelerinden dostlarından ve ilişkilerinden ebediyen mahrum bırakılmış olacaktı. Avrupa'ya yakın olması durumunda ailesi ve vataniyle iletişim halinde olmak için maddi gücü yeterli olanlar bile uzakta bunlardan mahrum kalırlardı ve daha önce kurmuş oldukları işleri iletişim eksikliği nedeniyle batardı. Bu insanların geleceği, yalnızca Türk hükümetine bağlıdır.

Bunlara bir de meşguliyet, iş ve birkaç moral kaynağına duyulan ihtiyaçları da ekleyiniz. Halkımız özellikle de alt sınıftaki insanlarımız, avarelikten çok fazla etkilenmektedirler. Böylece avarelik her türlü kötülüğün anası durumuna gelmektedir. Bu yüzden majesteleri yapmış olduğu yardımları azaltmağa karar verirse en azından mültecilere kendi gayretleriyle yaşamaları ve geleneklerini geliştirmeleri ve çalışmalarını

için fırsat versinler. Böylesi hem mülteciler için hem de Babıali için faydalı olacaktır. Şayet alınan gözetim altında tutma kararı, değişmez bir kararsa (Bunu ne biz ne de Avrupa kamuoyu hiçbir zaman tanımaz.) da bünyesinde bazı olumlu şartlar toplayabilir. Aksi takdirde bu karar en acımasız sürgün kararı ve mahkûmiyet anlamına gelir. İşte Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na empoze etmeğe çalıştığı da budur.

Ancak majestelerine yakışan ve bizim gözlemlerimizden de anlaşıldığına göre bu kararlar Avusturya'nın empoze etmeğe çalıştığından çok daha insancıl ve makuldür. Mültecilerin yerleştirileceği yerin dış dünya ile iletişiminin kolay sağlanabileceği Selanik, İzmir ve Gelibolu gibi deniz kenarında olması, diğer tüm yerlere tercih edilir. Ancak bizlerin ülkenin içlerinde bir yere yerleştirilmesi şartsa bu yerin başkente yakın olmasını veya büyük bir ulaşım (iletişim) yolu üzerinde olmasını tercih ederiz. Örneğin Edirne bizim bu arzumuza uygun bir yerdir.

Bu kararın uygulanma tarzı Babıali'nin iyi niyetleriyle çakışmayacağı gibi bizim kurmak istediğimiz birliğin de Babıali'ye hizmet edeceğini düşünüyoruz. Bunun için kurulan birliğin vatandaşlarımızın karakterine uygun olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Bunlar mülteciler için temel esaslardır. İşte bu yüzden majestenin hükümetinden bizleri yerleştireceği zamanı kararlaştırdığı andan itibaren bizimle görüşerek bu uygulamanın yapılış tarzını belirlemesini rica ediyoruz.

Bu amaçların gerçekleşebilmesi için halkımızın genelinin güvenini kazanmış olan aramızdan birkaçının veya birisinin İstanbul'a giderek bakanlarla bizzat görüşmesi faydalı olacaktır. Böyle bir görüşme, Avusturyalıların halkımız arasına casusları aracılığı ile bazı olayları kullanarak ve bunları olduğundan farklı göstererek ekmiş olduğu fitne ve şüphe tohumlarını yok edecektir.

Babıali'nin, Avusturyalıların bizlerin yerleştireceği yere bir gözlemci gönderme önerisini reddettiğini memnuniyetle öğreniyoruz. Majestelerine bunun için minnettarız. Majesteleri bizleri korumak istediğini ilan ederek diğer güçler karşısındaki saygınlığını korumak istemiştir. Bu açık ilana rağmen Avusturyalı komiserlerin gittiğimiz her yerde bizleri takip ettiğini belirtmek zorundayız. Bizleri takip edenler bazen, izinleri dahi olmayan Avusturyalı bir konsolos veya konsolos yardımcısı bazen de kimilerini etkileyerek, boş vaatlerde bulunarak aramıza disiplinsizlik, moral bozukluğu ve düzensizlik tohumları eken alt düzeydeki ajanlardır. Bu ajanlar, aramızda bazılarını satın alarak ve sürgünlüğün verdiği sıkıntı, yoksulluk ve zayıflığı kullanarak bunları rahatlıkla ağlarına düşürüyorlar. Bunlar Babıali'yi yererek onun niyetlerini karalamayı

elden bırakmıyorlar. Bu şekilde Vidin'de Babıali'nin çıkarlarına sadık kalabilecek saflarımızdaki 3.000 insanı Avusturya'nın acımasızlığına terk etmek için kaçırdılar.

Buradaki bu kötülük hoş görülürse Viyana'daki Mussurus'un reddi neye yarar? Avusturya komiserlerinin (gözlemcilerinin) gözetimi altında olduğumuz bir gerçek. Bu, Vidin'de böyle idi. Burada da aynı durumlar devam ediyor ve bunun her geçen gün arttığını ve gittiğimiz her yerde de bizi takip etmek niyetinde olduklarını görüyoruz. Hatta bunun endişe verici yankılarını duyuyoruz ve Şumnu civarında bu komiserlerin emrinde hareket eden silahlı çetelerin varlığı kulaktan kulağa yayılıyor.

Kim bilir bunların bizim güvenliğimize veya kişisel özgürlüğümüze kastederek Babıali'yi de Avrupa önünde küçük düşürmek için ne karanlık tasarıları vardır. Ve bütün bunlar Babıali'nin verdiği söze ve bağımsız bir gücün bir diğerine saygı duyması geleneğine rağmen Türk yetkililerin bilgisi dâhilinde güpegündüz gerçekleşmektedir.

Sayın beyefendi, lütfen bu kötülüğün Babıali'nin gözleri önünde nihai çözüme kavuşmasını isteyiniz. Burası ne Avusturya ile ülkemiz arasında askıda kalan sorunlara girmenin yeri ne de onların bize olduğu kadar Babıali'ye karşı çevirdikleri cüretkâr dolapları ve korkunç entrikaları hatırlatmanın yeridir. Babıali'nin bizi Avusturya'nın uyruğuna girmememiz ve bu ülkenin bizimle sürtüşmeye girmemesi için Avusturya-Rus birliğinin iade edilmemize ilişkin isteğini reddederek bizi istisnai bir yere koyması ve bizleri misafirleri olarak kabul etmesi yeterlidir.

Son olarak gözetim altındakilerin bulunduğu listede yer almayanların liderlerini takip etme iznine sahip olacaklarını öğrenmiş bulunmaktayız. Bu haber, lehimizde bir karar olmakla birlikte en son yazmış olduğumuz dilekçeye bir cevap niteliğindedir. Fakat bu iyiliğin mükemmel olabilmesi için en son yazmış olduğumuz dilekçedeki isteklerin gerçekleşeceğine emin olmamız gerek. Yani:

1. Liderlerini izlemeye karar verenlerin majestelerinden aldıkları maddi yardımların kesilmemesi ve gelecekte de devam etmesi. Zira kendimizin onlara yardım etme imkânı bulunmamaktadır. Ve maddi yardımlar olmaksızın yerinde kalma izni geçici bir çözüm olacaktır.

2. Türkiye'ye yerleşmek isteyenler ya daha önce Polonyalıların olduğu gibi bizim yönetimimizde kolonileştirilmeli ya da geçimleri için uygun bir iş verilmelidir.

Bununla birlikte eğer Babıali bu seçeneklerden hiçbirisini kabul etmez, fakat gözetim altında olmayanların hepsine sadece oturma izni verirse, en azından aramızdan birisine diğer sığınmacılara destek aramak için İngiltere'ye geçici yolculuk izni verilmelidir. İşte

sizden Babıali'ye sunmanızı ve çözümlemenizi istediğimiz görüş ve isteklerimiz bunlardır. Bu görüş ve isteklerin uygulanması karşılığında hepimizin ve Macaristan'daki vatandaşlarımızın bir araya gelip Avrupa'nın sesi olup majestelerinin yüce gönüllülüğünü ve zaferini kutlayacaklarını majestelerine lütfen bildiriniz. Ancak 24 Kasım'daki Kütahya'ya sürülme kararını protesto etmiştik. Bu protestomuzu açıklayan ilanımızı lütfen tekrar gündeme getirin. Babıali'yle ilgili buna benzer (Kütahya'ya yerleştirilme) en ufak bir haber, gerçek olsun olmasın yurttaşlarımız arasında genel bir nefret meydana getiriyor. Bunun için böyle bir uygulamanın yapılabilmesi için, yine tekrar ediyorum, güç kullanılması gerekmektedir. Ancak böyle bir tutum sizin ve İmparator hazretlerinin yüceliğine uygun düşmeyecektir. (Hajnal, 1927: 608-612, belge no: 84)

Kampın Biçiminin Değiştirilemez Olduğu Hakkında Czaykowski'nin Kossuth'a İstanbul'dan Yazdığı 11 Ocak 1850 Tarihli Mektup

Beyefendi,

30 Aralık 1849 tarihli mektubunuzu aldım ve Dışişleri Bakanına ulaştırmak için acele ettim. General Guyon ve Bay Beck'in Osmanlı bakanları ile görüşmelerde bulduklarını biliyorum. Ancak size sorunun temelinde hiçbir şeyin değişmeyeceğini söylemekten üzüntü duyuyorum.

Babıali tarafından mültecilerin (Rusya ve Avusturya'ya) iade edilmesi reddedildiği zaman Babıali'nin iki önerisi vardı. Gözetim altında tutmak veya sınır dışı etmek (buldukları yerden çıkarmak). Rusya ve Avusturya Babıali'nin isteklerini kabul etme lütfunda bulunarak onu, verdiği sözleri yerine getirmeğe zorladı. Rusya ile uzlaşma sağlandı ve siz bu mektubu aldığınızda Avusturya ile de uzlaşma sağlanacaktır.

Anlaşmalar, İngiltere ve Fransa'nın desteği ile yapıldığından Babıali bu kararları uygulama durumunda. Zira aksi bir harekette Babıali, karşısında yalnızca düşmanlarını değil, barış isteyen müttefiklerini de bulacak. İşte Babıali'nin gerçekte durumu bu. Bizim arzularımıza cevap vermezse onu suçlamaya hakkımız yok. Kütahya şehrinin seçilmesine gelince bu seçim özellikle yapıldı. Zira burası yumuşak havasıyla, zengin toprağıyla ve kalabalık bir nüfus ortasında bulunmasından dolayı Rusya ve Avusturya'nın mülteciler üzerinde etkin olmalarını önlemek için en uygun yer olarak görülüyordu.

Kont Zamoyski'ye Babıali'nin ne gözetim altına alınacak ne de dışarı atılacak (Osmanlı İmparatorluğu'ndan) sığınmacılar sınıfına girmeyen mülteciler hakkında yapmak

istediği şeyler hususunda detaylı bilgiler yazıyorum. Osmanlı hükümetinin gözünde Polonyalı ve Macar mülteciler aynı kategoride yer alıyor gibi görünmektedir. Bu yüzden bu iki grubun geleceği ve umutları birleşmiş gibi. Macaristan'ın tekrar ayağa kalkması için elinden gelen çabayı gösteren ve bunun için vatanperverliğinden ve bitmez tükenmez enerjisinden başka bir şeyi olmayan ve hiçbir yerden yardım almayan sizin gibi bir insan Osmanlı hükümetinin niyetlerini takdir etmelidir. Şayet bunun bir tersi yapılırsa davamızdan vazgeçmek zorunda kalabiliriz.

Şayet Babıali'yle iyi ilişkilerin devam etmesi isteniyorsa Macar mültecilerine yakışan, gözetim altına alınanların dışında kalan Macar mültecilerin, Şumnu'ya gönderilen Osmanlı komiserine, önderlerinden ayrılmak istemediklerini ve Kütahya'ya kadar onları takip etmek istediklerini bildiren bir dilekçe yazmalarınıdır. Zira aktif veya pasif olarak yapılacak her türlü itiraz düşmanlarımız ve sözde dostumuz Batılılar tarafından kötüye kullanılacak ve mülteciler sorunu münasebetiyle oluşan Macar - Polonya ve Osmanlı arasında oluşan iyi ilişkileri bozmaya çalışacaklardır. Beyefendi, size bu görüşlerimi açıkladığım için beni affedin. Çünkü size karşı duyduğum saygı bunu gerektiriyor. (Hajnal, 1927: 642-643, belge no:95)

SONUÇ

Czaykowski, 1840'lı yıllarda hayatının en önemli değişikliklerini yaşayacağı İstanbul'a geldi. 1830'lardan sonra Osmanlı başkentine gelen Polonyalı mültecilerin sorunlarıyla yakından ilgilendi. Vatandaşlarının Osmanlı ülkesinde huzurlu bir yaşam sürmesi için çalışmalar yaptı. Polonezköy'un kurulmasında ve buranın gelişmesinde aktif rol aldı. 1849 yılında Osmanlı Devleti yeni bir göç dalgası ile karşılaştı. Bu tarihte Macar ve Polonyalı mülteciler Osmanlı ülkesine sığındı. Czaykowski, İstanbul'daki gelişmeleri Macar Kralı Kossuth'a ve diğer önemli şahsiyetlere aktarmaktaydı. Aynı zamanda onlardan gelen istek ve önerileri de Türk yetkililerine iletiyordu. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ve Hariciye Nazırı Ali Paşa ile yakın ilişkiler kurdu. Mültecilerin toplu bir yerde kalmaları için gayret gösterdi. İstanbul'dan yazdığı mektuplarda bu maksatla yaptığı çalışmaların boyutları hakkında geniş bilgi öğrenmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaş açmasını arzuladığı mektuplarından anlaşılmaktadır. Mültecilerin bir kısmının Müslüman olmalarını normal karşılamaktadır. Hatta Osmanlıya sığınan bütün Polonyalıların İslam dinini kabul edebileceklerini ifade etmektedir. Osmanlı hükümeti de Czaykowski'ye değer veriyordu. Czaykowski mektuplarında kendisinin Macar ve Polonyalı mültecilerin sorunlarını samimi bir şekilde Babıali'de dile getirdiğini hatta Macarların sorunlarıyla İstanbul'da sadece kendisinin ilgilendiğini

belirtmektedir. Czaykowski, Kossuth’a başvurularını İngiliz ve Fransızlar yerine doğrudan Babıali’ye yapmasını tavsiye ediyordu. Çünkü ona göre İngiltere ve Fransa gelişmekte olan olayları destekliyor ancak olayın oluşması için ilk adımları atmıyordu. Ona göre bir yandan sığınmacıların hayatlarını kurtarmak gerekirken diğer yandan da Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasındaki anlaşmaları da çiğnememek gerekiyordu. Czaykowski Osmanlı hükümetinin mülteciler sorununa bakışının fevkalade olduğunu mektuplarında ifade ediyordu. Ona göre, Osmanlı hükümetinin uymak zorunda olduğu uluslararası anlaşmalar vardı. Czaykowski, Rusya’nın mülteciler sorununu bahane ederek Osmanlı Devleti’ne savaş açamayacağı görüşündedir. Çünkü Rusya, kamuoyu ve Batı’nın desteği ile çok kuvvetlenen Türkiye’ye savaş açmak istemiyordu. Fakat savaş açmak için başka nedenler arayacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, A.DVN., 93/91.

Ansiklopedi

Der Große Brockhaus, Leipzig 1929.

BEYDİLLİ, Kemal, (2008). “Mehmed Sadık Paşa”, *DİA*, 35: 396-397.

Araştırma Eserleri

ANAFARTA, Nigar (1979). *Osmanlı İmparatorluğu İle Lehistan (Polonya) Arasındaki Münasebetlerle İlgili Tarihi Belgeler*, İstanbul: Bilmen Basımevi.

GÜMÜŞ, Musa Summer (2010). “Mehmed Sadık Paşa (Michal Zzajkowski) ve Osmanlı Devleti’nde Kazak Süvari Alayı”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3): 1362-1375.

HAJNAL, Istvan (1927). *A Kossuth-emigracio Törökorszagban*, Budapeşte.

ZIOŁOWSKI, Paul (1922). *Adampol*, İstanbul.

Özgür YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. | Assist. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane-Türkiye
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of History, Gümüşhane-Turkey
ozgur.yilmaz@gumushane.edu.tr

MARIUS OUTREY’NİN 1835 YILINDA TRABZON’DAN ERZURUM’A SEYAHATI VE ERZURUM ŞEHİRİ HAKKINDA RAPORU*

Özet

1830’lu yıllar, İran’a yönelik uluslararası ticaretin yeni bir yol üzerinden gelişmeye başladığı bir dönem olmuştur. İngilizlerin teşebbüsleri ile ortaya çıkan bu gelişme, öncelikli olarak Trabzon ve Erzurum gibi transit ticaret noktalarının ticari açıdan daha da önem kazanmalarına neden olmuştur. İngilizlerin başını çektiği ticari faaliyetler bölgede uzun zamandan beri nüfuz kazanmaya çalışan Fransızların da takibinde olmuş ve Fransız konsoloslari gelişen ticaretten istifade etmek için gerek Trabzon’dan yazdıkları raporlar gerekse de diğer bilgi kaynaklarından istifade ile Fransız tüccar ve girişimcilere yol göstermeye çalışmışlardır. Marius Outrey’nin bu çalışmaya konu olan raporu da bu açıdan Erzurum’un önemine ve bölgede gelişen ticarete dikkat çekme amacı ile hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Transit ticaret, Marius Outrey, Fransız konsolosluğu.

A REPORT OF MARIUS OUTREY ON THE TRAVEL FROM TRABZON TO ERZURUM AND ON THE CITY OF ERZURUM IN 1835

Abstract

1830s was a period that international trade to Iran changed its route and began to develop by Trabzon-Tebriz route. This new development, which was the result of British enterprises, enabled to raise Trabzon and Erzurum as transit trade cities. The French, who was trying to gain political and commercial influence in the region for a long time, followed the British desire for the Persian transit trade. Therefore, the French consul resided in Trabzon since 1803 monitored these commercial developments and prepared useful reports to benefit this increasing trade for French and to guide the French merchant who wants to invest in the region. The report of Marius Outrey, which is the topic of this study prepared to draw attention to the importance of Erzurum and the growing trade in the region.

Keywords: Erzurum, Transit trade, Marius Outrey, French consulate,

* AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Tome III, Outrey’den Roussin’e, Trabzon, 20 Aralık 1835. “*Notice sur la ville d’Erzeroum et son environ ainsi que sur le commerce de la Perse; précédée et suivie d’un itinéraire de Trébizonde à cette capitale de l’Arménie Turque et retour*” adını taşıyan raporun çevirisine dayanan bu çalışmanın “Özet”ler, “Anahtar Kelimeler”, “Giriş”, “Sonuç” ve “Kaynakça” bölümleri Yrd. Doç. Dr. Özgür YILMAZ tarafından hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Her ne kadar Karadeniz’in uluslararası ticarete açılması 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile olsa da başta Trabzon olmak üzere Güney Karadeniz limanlarının bu ticaretten istifade etmeye başlaması, 1829 Edirne Antlaşması sonrasında denk gelmektedir. Öyle ki Osmanlı idaresi Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında sıkı denetimi elinde tutması sayesinde Edirne Antlaşması’na kadar Karadeniz’de belirli hak ve öncelikleri kullanmaya devam etti. Ancak Osmanlıların mağlubiyeti ile biten 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nı sona erdiren Edirne Antlaşması, savaşın galibi Rusya’ya yeni ekonomik ve politik avantajlar verdi. Antlaşmanın VII. maddesine göre; Karadeniz ve Akdeniz boğazları, Rus ticaret gemilerine açık olduğu gibi, Osmanlılarla savaş halinde bulunmayan devletlerin Rus limanlarına gelip gidecek ticaret gemilerine de açık olacaktı (Turan, 1952: 139). Rusya’ya verilen bu hak daha sonra diğer Avrupalı devletlere de verildi. Bu sayede boğazlardan geçişin serbestleşmesiyle birlikte Rusya’nın ve diğer Avrupalı devletlerin Karadeniz’deki ticari faaliyetlerinde gözle görülür bir artış oldu (Turgay, 1983: 301). Bu artıştan doğal olarak en çok istifade edecek limanlar arasında her zaman geniş bir hinterlanda sahip olan Trabzon da yer almaktaydı. Doğu Anadolu’nun ve İran’ın doğal bir limanı olan Trabzon bu gelişmenin etkisiyle yeni bir döneme girdi. Edirne Antlaşması’nın etkileri Trabzon ticaretinde hissedilmekte gecikmedi. 1828 yılında ihracat 217.500, ithalat ise 1.105.000 ruble idi. Çok geçmeden bu rakamlar 1830 yılında ihracatta 752.000, ithalatta ise 5.270.000 rubleye yükselmiştir (Turgay, 1994: 51). Özellikle 1830 yılında daha önceki senelerde görmediğimiz sayıda 26 Avrupa gemisi Trabzon’a gelmiş ve İran’a ihraç edilmek üzere mamul malları limana getirmişlerdi (Yılmaz, 2014: 178).

Trabzon limanı üzerinden Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunun önem kazanmasında İngilizlerin İran transit ticaretine yönelik olarak daha kısa bir güzergâh arayışı başlıca etkenlerden biriydi. 1812 yılında Sir Gore Ouseley, East India Company’nin İran ipeğini Buşir yerine Trabzon’dan gemiye yüklenmesinin kara nakliye ücretini % 2,5’ten % 1’e indireceği ve Trabzon-İngiltere deniz nakliye ücretinin Buşir-İngiltere istikametinden daha ucuz olacağını belirtmişti. Ancak bu planlar 1830’lara kadar bir karşılık bulmadı (Issawi, 1970: 19). İngilizlerin bu yeni güzergâhta ticaret yapma isteklerinin yanında bu güzergâhın öne çıkmasını teşvik eden bir diğer etkeni de göz ardı etmemek gerekir. Bu da Rusya’nın kontrolünde olan ve Gürcistan üzerinden İran’a bağlanan diğer ticaret yolundaki gerilemedir. Bilindiği gibi 1832 yılından önce Avrupa ve İran arasında Karadeniz yoluyla yapılan ticaret, büyük ölçüde Suhumkale’ye odaklanmıştı. Bunda Rus Çarı’nın emirnamesiyle 1821’den itibaren Kafkasların

güneyindeki Rus eyaletlerine uygulanan bazı vergi muafiyetleri ve yabancı mallar üzerindeki gümrük vergilerinin düşürülmesi etkili olmuştu (Turgay, 1994: 52). Bunun yanı sıra Suhumkale-Tiflis yolunun Trabzon-Tebriz yoluna nazaran iki önemli avantajı bulunuyordu: Bunlar, daha iyi taşıma koşulları ve Rusya’nın istikrarlı mali politikalarıydı (Issawi, 1970: 22). Fakat 1832 yılında Rus Çarı, Kafkasya ötesindeki yerli tekstil üreticilerini teşvik etmek ve İngiliz ve Fransız mallarının bu bölgeye ithalini sınırlamak amacıyla bazı tedbirler aldı. İmparatorluğun diğer yerlerinde de geçerli olan gümrük tarifelerini burada da uygulamaya koydu. Tiflis, gümrük idaresinin merkezi haline getirildi. Buna bir de Rusya’nın Çerkes ve Gürcü sahillerindeki hâkimiyeti eklenince Redutkale-Tiflis-Hazar Denizi-İran ticaret yolu gerilemeye başladı (Turgay, 1982: 290). Bu yolun Avrupa ticareti açısından eski cazibesini yitirmesi ticaretin Trabzon-Tebriz yoluna kaymasına neden oldu (Fontanier, 1834: 224). Bu yeni yolda ticarete konu olan malların %70-80’lik bölümü pamuklular, yünlü kumaşlar ve şeker olmak üzere İngiliz kökenli ürünlerdi. Ticaret hacmindeki artış, bir önceki yıla oranla Trabzon’a gelen yabancı gemilerin sayısından da anlaşılabilir. 1831 yılında Trabzon limanına gelen yabancı gemilerin sayısı 26’dan 42’ye yükselmiştir (Yılmaz, 2014: 179).

Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunun önem kazanması, Anadolu’daki eski bir ticaret güzergâhının da değişmesine neden oldu. Metin içinde Marius Outrey’nin de işaret ettiği gibi, Erzurum üzerinden uzun bir kara yolculuğu ile İzmir’e ulaşan yolun önemi azaldı. Önceleri İzmir limanına ulaşmak için uzun bir kara yolculuğu yapmak zorunda olan tüccarlar, Trabzon’u tercih etmeye ve mallarını deniz yolu ile İstanbul ve diğer Avrupa limanlarına göndermeye başladılar. İran’ın ithalatı açısından da Trabzon yolu en kestirme güzergâh olduğu için İngilizler tarafından canlandırılan bu yol üzerinden önemli bir ticari hareketlilik ortaya çıktı (Fontanier, 1834: 223). Marius Outrey’nin de belirttiği gibi, bölgede gelişen ticaretten en çok İngiltere istifade ediyordu. Bu bakımdan bu yükselişin ortaya çıkışı İngiliz girişimcilerin bir başarısı olarak görülebilir. Bilhassa 1820’li yıllarda Tebrizli Ermeni bir tüccar olan Sittik Han ve ilerde Trabzon’da İngiliz konsoloslu olacak olan James Brant’ın faaliyetleri Trabzon limanında İngiliz ticaretinin gelişmesine katkı yapmıştır. İstanbul, Trabzon, Erzurum ve Tebriz’de şubeleri olan Sittik Han, sık sık Londra ve Manchester’a seyahatler yapmakta ve Erzurum ve İran’ın kuzeyinde satılmak üzere İngiliz pamuklu mamulleri ithal etmekteydi. İzmir ve İstanbul’daki İngiliz tüccarlarla Londra’daki firmalar üzerinden bağlantıları bulunan Brant, 1830 yılında birkaç gemi kiralamış ve bu gemiler İngiliz malları ile Trabzon’a gelmişti (Issawi, 1970:19). Bir yıl sonra İran’daki veliaht Prens Abbas Mirza adına ticaret yapan diğer bir Ermeni tüccar olan Sadi Han, İngiliz malı yüklü gemilerle

Trabzon’a geldi. Sadi Han, bağlantıları olduğu bir İngiliz ticarethanesi lehine bir tekel elde etmişti. Bu çalışmalar neticesinde James Brant tarafından Trabzon’da bir İngiliz ticarethanesi tesis edildi (Issawi, 1980: 127). Brant, İngiliz arşiv belgelerine göre, uzun seneler konsolos olarak görev yaptığı Trabzon’da İngiliz ticaretinin gelişmesi için çok fazla çaba sarf etmiş ve burada kurmuş olduğu şirket vasıtası ile gelecekte daha kârlı olacak ticaretin gelişmesi için kendi servetini de harcamaktan geri durmamıştı (Turgay, 1983: 301). Bu çalışmalarını daha da derinleştirmek için 1836’da Trabzon’daki konsolosluğun merkezini Erzurum’a taşıyarak İran transit ticaretine yönelik faaliyetlerini uzun süre devam ettirmiştir.

İşte Marius Outrey’nin Erzurum’a giderek bölgede gelişen ticareti incelemeye çalıştığı dönem aslında Fransızların gözü önünde İngilizlerin İran’da adeta ticari bir tekel oluşturmaya başladıkları bir döneme denk gelmektedir. Outrey’nin bu seyahatini ve seyahat raporunu daha iyi anlamamız açısından Fransa’nın bölgedeki geçmişine de gitmek gerekir. Aslında Fransızların bu bölgede İngilizlerden çok daha geriye giden bir geçmişleri vardı. 1803 yılında Trabzon’da kurmuş oldukları konsolosluk ile Fransız hariciyesi bölgede siyasi ve ticari bir etki alanı oluşturmaya çalışmış ve bu amaçla Pierre Dupré’yi Trabzon’a tayin etmişti (Bilici, 2003: 655-676). Ancak Dupré’nin Trabzon’da geçirmiş olduğu uzun senelere karşın Fransızlar bölgede istedikleri planları bir türlü gerçekleştirmeye muvaffak olamadılar (Yılmaz, 2103: 39-76). Yine de Trabzon’daki konsolosluk kapatılmamıştır. Fransızları tekrar bu bölgeye yönlendiren yeni bir gelişme de yukarıda özetlediğimiz 1829 Edirne Antlaşması’nın neden olduğu yeni ortam oldu. Victor Fontanier’nin olağanüstü talimatlar ile Trabzon’a konsolos vekili olarak atanması ve çok geniş bir misyon çerçevesinde faaliyetler yapmak üzere görevlendirilmesi Fransa’nın hem Rusların gündemine siyasi olarak hâkim oldukları bölgedeki gelişmelerin hem de ticari olarak İngilizlerin İran’daki ticari faaliyetlerinin izlenmesine yönelikti (Yılmaz, 2014: 163-168). Fontanier’ye verilen talimatlar içinde elbette hem siyasi hem de ticari olarak Doğu Anadolu’nun en önemli merkezi olan Erzurum’a yönelik olanlar da vardı. Fransız Dışişleri Bakanı Polignac, Fontanier’nin Erzurum’a gitmesini ve bir şekilde konsolosluğun merkezini buraya taşıyarak bölgedeki en önemli merkezde Fransa’nın da var olduğunu göstermesini istemişti. Ancak Fontanier, Trabzon’a geldikten sonra Fransızların elindeki sınırlı imkânlar ile talimatnamede belirtilen pek çok isteği yerine getiremeyeceğini, dahası konsolosluğun merkezini Erzurum’a taşımasının da bu ortamda yersiz olduğunu Fransız hariciyesine bildirmişti. İşte Fransa’nın Erzurum’a yönelik Fontanier’nin misyonu çerçevesindeki planları Fontanier’nin Temmuz 1832’de görevinden ayrılması ile sona ermiştir. Ancak

halefi Georges Outrey, Trabzon-Erzurum üzerinden bölgedeki İngiliz ticaretinin geliştiğini ve İngilizlerin de Anadolu’nun değişik şehirlerine konsoloslar atayarak ticari faaliyetlerini geliştirdiklerini gözlemlerken yine Erzurum’da bir Fransız konsolosluğunun kurulmasına yönelik talepleri dile getirmeye devam etti.

Elbette Outrey’nin Erzurum’da bir Fransız konsolosluğunun açılmasına yönelik talepleri yersiz değildi. Öyle ki 1835 Eylül’ünde Trabzon’daki İngiliz ve Rus konsolosların Babıali’den aldıkları yetki ile konsolosluk bölgelerini Erzurum’a kadar genişletmeleri Outrey’nin gözünden kaçmamıştı. Bundan dolayı elçilik ile yaptığı yazışmalarda Erzurum’da Fransa’nın da konsolosluğu olması konusunu tekrar ediyordu. Hatta Erzurum’da Fransa adına görevlendirilecek bir isim olarak Piccore adlı bir tüccarın adını da elçiliğe bildirdi (AMAE, CADN, APD, Constantinople, (Ambassade), Série D, Trébizonde, III). Ancak bu taleplerin sonucunu alamayan Outrey bu kez oğlu Marius Outrey’yi Fransız makamlarına tavsiye etmeye çalıştı. Öyle anlaşılıyor ki Outrey bu talebinin Fransız makamlarından destek bulması için oğlunu Eylül 1835’te iki ay sürecek olan bir Erzurum seyahatine gönderdi. Bu çalışmaya konu olan rapor da Marius Outrey’nin bu iki aylık seyahati sonunda ortaya çıktı. Marius Outrey, raporuna eklemese de babasının raporlarından, onun Erzurum’da Vali Esad Paşa tarafından kabul edildiği ve valinin kavaslarından birini Outrey’e tahsis ederek oldukça yakın davrandığı anlaşılmaktadır. İşte bundan dolayı Marius’un Erzurum’dan dönmesinden sonra konsolos George Outrey, oğlunun Erzurum’da kurduğu iyi ilişkilerden Fransız makamlarına bahsederek oğlunun Erzurum’a atanabilecek en uygun adaylardan biri olduğunu belirtiyordu (AMAE, CADN, APD, Constantinople, [Ambassade], Série D, Trébizonde, III). Ancak Trabzon Fransız konsolosluğu, bu konuda bir türlü Fransız makamlarından beklediği yetkilendirme yazısını alamadı. Her ne kadar 1836’da Erzurum, Georges Outrey’nin konsolosluk bölgesine dâhil edilse de orada Fransa’nın bir konsolosluk açması için 1843 yılını beklemek gerekecekti (Yılmaz, 2015: 160-163).

Çalışmamıza konu olan raporun yazarı Marius Outrey (tam adı Louis Antoine Christophe Marius Outrey) hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Ancak Doğu’ya yerleşmiş olan meşhur Levanten bir ailenin üyesidir. Marius Outrey, Bağdat, Rodos ve Trabzon’da konsolosluk yapan ve aslında eczacılık mesleğinden olan Georges Outrey’nin (1775-1848) oğlu olarak 1814’te Paris’te doğmuş ve 1893’te yine Paris’te ölmüştür. Fransız Dışişleri personel dosyalarına bakıldığında Marius Outrey’nin diplomatik bir kariyere ulaşamadığı görülmektedir. Ancak kardeşi Ange-Georges Maxime Outrey (1822-1888) Japonya ve Amerika’da Fransız maslahatgüzarlığı yapacak kadar diplomatik kariyeri yüksek bir görevli olmuştur. Marius Outrey’nin Cezayir’e

giderek Buleyde’de görev yaptığı görülmektedir. Daha sonra Kırım Savaşı sırasında yine doğuya gelmiş ve yaptığı hizmetler karşılığında *Chevalier de la Légion d’honneur* ödülüne layık görülmüştür. Cezayir’deki çalışmaları sırasında bu ülke hakkında bir eser de hazırlamıştır¹

Aslında Marius Outrey’nin Erzurum hakkında yazdığı rapor, onun bölge hakkındaki ilk çalışması değildi. Fransa’nın Trabzon konsolosluğunun yazışmalarından takip edebildiğimiz kadarıyla Marius, babası ile Trabzon’a gelir gelmez (Babası 1832’de Trabzon’a gelerek görevine başlamıştı.) şehir hakkında oldukça güzel bir rapor hazırlamıştı. Hatta çeviri metinde de işaret ettiği gibi, bu rapora liman ve şehre dair bir harita da ilave etmiş ve şehirdeki önemli yerleri bu haritada işaret etmişti. Bu bakımdan 1833 tarihli bu rapor Trabzon için oldukça kıymetlidir (AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, III). Burada çevirisini yapmış olduğumuz çalışma ise yukarıda bahsetmiş olduğumuz bir ortamda hazırlanması itibarıyla elbette önemlidir ve Fransa’nın beklentilerini ortaya koymaktadır. Marius Outrey çok az seyyahın takip ettiği bir güzergâhı takip ederek Trabzon-Gümüşhane arasını geçmiştir. Yol boyunca yapmış olduğu gözlemler çok önemli olmasa da raporu Fransız makamları açısından kıymetli yapacak olan bilgiler elbette Erzurum üzerinden yükselen ticaretin niteliğine dair detaylardır. Outrey’nin verdiği bilgilerin bölgeye çekmeye çalıştığı Fransız tüccarlara yönelik bir rehber çalışma olduğunu anlamak zor değildir. Ancak daha sonraları da pek çok konsolosluk yazışmasına konu olan bu davetler uzun bir süre karşılık bulamamış ve Fransa bölgedeki ticarettten sınırlı bir oranda istifade etmiştir.

Marius Outrey’nin Trabzon-Erzurum Güzergâhından Seyahati, Erzurum Şehri, Çevresi ve İran İle Olan Ticareti Üzerine Raporu

Erzurum’a kadar yapmış olduğum seyahatin daha faydalı olması için bu raporu yazma gereği duydum. Öncelikle Doğu Anadolu’nun² başkenti olan Erzurum’a olan yolculuğumda kullandığım yoldan bahsedeceğim ve bu yolculuk sırasında olanların ayrıntılarına girmeksizin bu güzergâha dair çizmiş olduğum haritada gösterilen yerlerin adlarına ve bu yerlere ilişkin bazı gözlemler yapmakla yetineceğim.

Trabzon’dan hareket ettikten sonra ilk durak noktası Çayırklar’dır.³ Burası Trabzon’a yedi buçuk saat mesafededir. Yolun oldukça kötü halde olduğu bu yerde aralıklarla birkaç ev görünmektedir. Çayırklar’da sadece yamaç üzerinde olan birkaç dükkân bulunur. Ancak, yaklaşık olarak Kızıldağ’ın aşağılarından itibaren yol

¹ Outrey ailesi için ayrıca bkz. http://www.levantineheritage.com/pdf/Consuls_of_the_Dardanelles.pdf

² Raporda Türk Ermenistan’ı (L’Armenie Turque) olarak verilmiştir. Çevirenin Notu (ç.n.).

³ Maçka’ya bağlı Çayırklar Köyü. ç.n.

oldukça sarp bir hal alır ve burada oldukça tehlikeli geçitler başlar. Bu yol kışın kullanılabilir bir yol değildir ve bundan dolayı kervanlar Cevizlik ve Zigana yolunu kullanırlar. On saatlik bir yürüyüşten sonra Şebhane⁴ adlı bir köye vardım. Bu köy adını civarda bulunan şap madeninden almaktadır. Tüm bu yol boyunca hiçbir yerleşim yeri yoktur. Kazıklı Dağı’nın bitiminde bulunan Şebhane Köyü’nde yirmi beş Türk evi ve kırk ahır yer alır. Buranın halkı Trabzon’a satılmak üzere peynir ve tereyağı imalatı ile uğraşmaktadır. Tüm bu evler Ermenistan’da karşılaştıklarımız gibidir, yani çamurdan yapılmış ve üzerleri de toprak damla kapatılmıştır. Bundan dolayı buralardan geçerken bu köyleri ayırt etmek zordur. Kışın ise sadece bacasından çıkan duman ile ayırt edilebilirler. Şebhane ile Balahor arasında sekiz saatlik bir mesafe vardır. Balahor’da arazi ekilmeye başlar ve arpa ile buğday yetiştirilir. Balahor’a yaklaştıkça yol daha iyi bir hal alır. Seksen hane olan Balahor’da on beş Ermeni hanesi vardır ve geri kalan da Müslümanlara aittir. Köy halkı Gümüşhane ve Bayburt’a giderek buralarda arpa, buğday, tereyağı ve peynir satarlar. Buradan dört saatlik bir yürüyüşten sonra Bayburt’a varılır. Bayburt, kalesi İmparator Justinien tarafından yapılan eski bir savaş alanıdır. Kale, Türkler döneminde de önemini muhafaza etmiştir. Ancak günümüzde neredeyse terk edilmiş bir haldedir ve buradaki evler de harabe halindedir. Bayburt’un nüfusu üç-dört bin civarındadır. Çoruh Nehri, Bayburt’un içinden akmakta ve Batum’un doğusundan Karadeniz’e ulaşmaktadır. Terk edilmiş Bayburt Kalesi, izole edilmiş bir tepe üzerinde yer alır. Duvarlarının birinin üzerinde bir kapıya yakın on-on iki adım yüksekliğinde bir aslan ve bir kaplan kabartması vardır. Bayburt’un ticareti kayda değer değildir. Bayburt’un çarşısı Trabzon ve Erzurum’dan gelen ürünler ile desteklenmektedir ve civar köylerden gelenlerin yaptığı alış veriş ile ayakta durmaktadır. Bayburt’tan on altı saat mesafede Hoşapınar⁵ adlı küçük bir köye ulaşılır. Bu köye Maden yolunu geçtikten ve Hoşapınar Dağı’nı aştıktan sonra ulaşılmaktadır. Bu dağın zirvesi 7.695 Fransız adımı⁶ yüksekliğindedir. Barometrik gözlemlere göre bu dağın doruğu, hemen hemen tüm sene boyunca karla kaplıdır. Hoşapınar’dan iki saatlik yürüyüşten sonra Fırat nehri’ni geçtim ve biraz daha ilerledikten sonra meşhur Erzurum Ovası’na girdim. Otuz altı köyü barındıran bu ovanın Romalıların Mitridat’ı yendiği yer olduğu düşünülmektedir. Daha sonra dokuz saatlik bir yürüyüşten sonra Kayapa’yı⁷ geçerek Erzurum’a ulaştım.

Armenia, Armenus’tan adını almaktadır. Crysilus ve Medius’u dikkate almak gerekirse, Thessalien, Jason Seferi esnasında bu taraflara gelmiş, eski krallığı ele geçirmiş ve burada önemli bir rol oynayarak söylendiğine göre bütün bölgeyi yağmalayıp tahrip etmiştir.⁸ Antik döneme ilişkin çok fazla detaya girmeden, Trabzon ve Erzurum’da bulunmuş olmamın verdiği imkânlar ile sadece Erzurum ve İran ile olan ticaretine dair bazı yüzeysel gözlemler yapmakla yetineceğim. Verecek olduğum bu detayların faydalı olmasını umuyorum.

Bazılarına göre Erzurum eski Ozirin’den, bazılarına göre ise Theodosiopolis’ten⁹ gelmektedir. İkincisi daha makul görünmektedir. Ancak Erzurum adından dolayı

⁴ Gümüşhane’ye bağlı Şephane Köyü. ç.n.

⁵ Erzurum Aşkale’ye bağlı Koşapınar Köyü. ç.n.

⁶ 32 cm’ye denk gelen eski bir Fransız uzunluk ölçüsü. ç.n.

⁷ Erzurum’un Aziziye ilçesine bağlı Kayapa Köyü. ç.n.

⁸ Outrey burada Ermenilerin Teselya’dan geldiklerine dair Strabon’un görüşünü yansıtmaktadır. ç.n.

⁹ Buna göre şehrin adı, Bizans İmparatoru II. Theodosios’tan (408-450) gelmektedir. ç.n.

bu ikinci görüşe karşı çıkanlar da vardır. Bu isim meselesini çözmek için bu şehrin Türkler ve İranlılar tarafından nasıl adlandırıldığına bakmakla yetineceğim. Türkler ve İranlılar bu şehri Arze-rum olarak adlandırırlar. Bu adın Arapçadaki gerçek telaffuzunu takip etmek için şu şekilde düşünmeyi tercih ediyorum. Osmanlı İmparatorluğu’nu halen bir Rum devleti olarak düşünen İranlılar bu şehir ile ticari münasebetlerini eskiden olduğu gibi devam ettirmektedirler ve bundan dolayı şehre Rum toprağı manasına gelen Erze-Rum adını vermişlerdir.

Osmanlı sultanları tarafından da bu şekilde adlandırılmaya devam eden Erzurum, Temmuz 1784 depremi ile büyük bir yıkım yaşadı. Şehir, deniz seviyesinden 5.466 Fransız adımı yüksekliğindedir. Kalesi yüksek bir tepe üzerinde yer alır ve etrafı hendekle çevrilidir. Kalenin etrafı bazen dörtgen, bazen beşgen bazen de altıgen bir dış sur ile çevrilidir. Tüm bu yapılar şimdi harabe halindedir. Kaleyi ziyaret ettiğimde burada, yalnızca ikisinin kundağı olmayan altı parça top görebildim. Erzurum kalesi şehre hâkim bir konumdadır ve hemen hemen dolu durumda bir hendekle çevrilidir. Hendeğin kenarları duvar örülüdür ve genişliği değişken olan hendek, bir adam boyu derinliğindedir. Erzurum şehrinin yerleşimi ise iyi değildir. Evler toprak damla kaplıdır. Şehir halkının durumu iyi değildir. Öyle ki Ruslar 1829’da şehir halkını zorla göçe tabi tutmuştur. Erzurum bu son savaşta adeta harabe haline gelmiş bir şehirdi.

Kalede eski Ermenistan devrine ait bazı kalıntılar yer almaktadır. Bu yapılardan biri şimdilerde cephane olarak kullanılan Hatuniye’dir. Bu yapı, eskiden kalan bir manastır olmalıdır ki bu da Türk dilinde hatun anlamına gelmektedir. Kapısında gotik tarzı süslemeler vardır. Kapının dış yüzünde bir levha vardır. Bu levhada yer alan her bir kartalda Ermeni mimari tarzında iki baş bulunmaktadır. Girişin her iki tarafında kırmızı tuğladan yapılmış iki kolon yer almaktadır. Yivli bir şekilde yapılan bu kolonların tepe kısımları yoktur. Yapının girişinden büyük kemere kadar olan ilk alan, altmış adım uzunluğunda ve yirmi iki adım genişliğindedir. Binanın her iki tarafı iki katlı, iki ayrı yapıdır ve mimarisi birbirinden farklı olan kolonlar ile yapılmıştır. Alt koridorda on altı, üst katlarda ise on dört oda yer alır. Eskiden zırh odası olarak kullanılan oda ise, harabe halindedir. İlk giriş kısmının dibinde, iki yapıyı birbirine bağlayan büyük bir kemerin altından geçtikten sonra yeni yapılan duvarların arasında çepeçevre bir şapel yer alır. Burası da tuğladan inşa edilmiştir ve yapının kapatılmış dört büyük camı ve iki de küçük penceresi vardır. İçeride girişin her tarafında mermer bir sütun yer almakta, ancak kapının çok güzel olduğu söylenen çevre süslemeleri, 1829 yılında şehrin Rus işgaline uğradığı dönemde General Pankratief tarafından çıkarılmış ve St. Petersburg’a gönderilmiştir. Beyaz mermerden olan bu oda belli bir yüksekliğe kadar çok güzel işlemler ile süslenmiştir. Odanın ortasında bir açıklık yer almaktadır ve bu açıklık iyi bir şekilde yapılmış ve muhafaza edilmiş bir yeraltı geçidine açılır. Şimdi ise bu geçidin girişi döküntüler ile doludur. Hatta burada kemiklere bile rastladım. Bu yapı Erzurum’un en ilginç yapısıdır; ancak ben, bu yapının detaylarına girmeyeceğim. Bu yapı kadar önemli olmayan diğerlerine gelince; bunlardan ilki benim de girmeye muvaffak olduğum sütunlu bir cami, doksan sekiz adım uzunluğunda ve altmış iki adım genişliğindedir. Ulucami olarak bilinen bu yapı, sağlam bir binadır, ancak çok büyük değildir. Müslümanlar tarafından içeri alınarak ahşap bir zemine oturtulan ve benim de kopyaladığım Arapça kitabeğe göre bu cami Hicri 575 senesinde, yani bundan 676 yıl önce Abdül-feth Mehmed

tarafından inşa edilmiştir. Şehirdeki ikinci yapı ise büyük bir sütündür. Tepsi Minare olarak bilinen bu sütun, 12 adım yüksekliğindedir ve temelde kare taş duvar üzerine inşa edilmiştir. Geri kalanı ise, tuğladır. Bu yapının içinde bir merdiven vardır; ancak bu merdiven şimdilerde oldukça kötü durumdadır. Bu yapının üzerinde General Pankratief’in aynı şekilde St. Petersburg’a gönderdiği görkemli bir saat vardı. Abartmayı seven Türkler, bu saat hakkında bana bilgi verirken saatin sesinin otuz iki Fransız fersahına denk gelen dört konak¹⁰ uzaklıktan duyulabildiğini söylediler. Şehirdeki üçüncü önemli yapı ise eskiden bir kilise olan Yakutiye, St. Jakop’tur. Bu yapı şimdilerde paşanın arabalarını muhafaza etmek için kullanılmaktadır. Dördüncü yapı ise Mavgos adlı bir sütundur ve diğerleri gibi kırmızı tuğladan yapılmıştır. Bunların yanında şehirde harabe halinde ve çok dikkat çekici olmayan başka yapılar da yer almaktadır.

Doğu Anadolu’nun en büyük şehri olan Erzurum, Trabzon’dan daha önemli bir yerdir. Nüfusu otuz beş-kırk bine yaklaşmaktadır. Şehirde Katolik Ermeni hane sayısı seksendir. Bunların kendilerine ait bir kiliseleri yoktur ve törenlerini büyük bir salonda gerçekleştirirler. Gregoryenler en kalabalık olanlardır; zira burada yüz yirmi Gregoryen hane mevcuttur. Gregoryen Ermenilerin kötü durumda olan iki kiliseleri bulunmaktadır. Şehirde sadece on kadar Rum hanesi bulunur. Rumların piskoposu Gümüşhane’de ikamet ederken Katolik ve Gregoryen Ermenilerin piskoposları Erzurum’da ikamet ederler. Erzurum’da bunların yanında yarısı Yahudi olan üç yüz Rus tebaasını da saymak gerekir.

Erzurum’da kışlar aşırı soğuktur ve şehir soğuklardan o kadar etkilenir ki odun ancak iki üç günde buraya getirilir. Fakir kesimler toprak haline getirdikleri tezeleri yakarlar. Bana doğuya doğru iki konak yani yaklaşık olarak on altı saat mesafede yer alan Soğanlı Dağı’nda kömür olduğunu, ancak bunun işletilmediğini söylediler. Eğer bu maden işletilse halk için çok faydalı olabilir. Erzurum’un içme suyu çok hoştur, ancak yabancılar için zararlıdır; zira suda belirli bir miktar şap ve boraks bulunmaktadır. Erzurum’un şarabının tadı kötüdür. Bundan dolayı Avrupalılar Trabzon’dan şarap getirirler. Erzurum meyve açısından zayıf bir bölgedir ve Gürcistan sınırına yakın olan Tortum’dan meyve tedarik etmek zorunda kalır. Buradan mükemmel meyveler gelir. Bunun yanında ovada nadir ve çok değişik sebzeler yetiştirilir. Oftalmi¹¹ çok sık görülür, ancak bünye olarak sağlam yerli halkta çok nadir ortaya çıkar. Faydasız olabilecek çok fazla detaya girmeksizin sadece bu gözlemleri yapmakla yetiniyorum.

Erzurum’da gümrüğün önemli bir geliri vardır. Bu gelirin bir kısmı beş bin kişilik düzenli bir birliğin iâşe ve ücretini ödeyebilir. Gümrük İstanbul’dan gönderilen bir görevli vasıtasıyla yönetilir. Gümrük mağazası büyüktür ve ticari emtia güvenli bir şekilde burada depolanabilir. Şehirde çok sayıda han ve kervansaray vardır, ancak bunlar tek katlı ve kötü durumdadır. Erzurum’da geçici olarak bulunan İranlılara ait olanlar da vardır. Bunların ikisinde iki İranlı görevli, siyasi meseleler için ikamet eden Hasan Han ve ticari meseleler için ikamet eden Mehmed Han bulunmaktadır. Erzurum, sadece Rus ve İran sınırına yakın olmaktan dolayı önemli değildir; aynı zamanda İran ve Avrupa arasında aracı bir konumu vardır ve ticari bir merkezdir. Erzurum, coğrafi olarak konumundan istifade etmektedir. Bu husus, buradaki

¹⁰ Burada konak, genellikle 30-40 km arası mesafelerde yapılan menzil anlamında kullanılmıştır. ç.n

¹¹ İltihaplı göz hastalıklarına verilen genel ad. ç.n

ticaret ile ilgilenmeye ve Trabzon üzerinden doğrudan bir bağlantı kurmaya çalışan tüccarlar açısından elzemdir. Bu tüccarlar yavaş yavaş bir transit ticaret noktası olan Trabzon üzerinden de Erzurum’da olduğu gibi kayda değer bir kazanç elde edebilirler. Trabzon eskiden de İran’a yönelik malların giriş ve çıkış kapısı özelliğindedir. Buradaki ticaret 1829’dan itibaren düzenli bir hale gelmiş ve Halep-Bağdat yolunun yerini almıştır. Zira tüccarlar Bender-Abbas, Bender-Buşır ve Basra yolunu terk etmişlerdir. Mevcut koşulların ortaya çıkardığı bu değişikliği dört yıldan beri bulunduğum bu bölgeden tecrübe etmekteyim.

Herkesin bildiği gibi İran’a ulaşmak için kullanılan başlıca yollar; İran Körfezi ve Halep, Şam-Bağdat yollarıdır. Ancak bu yollardaki zaman kaybı, güvensizlik ve navlun ücretleri nedeniyle mallar tüketicilerin alabileceğinden daha yüksek fiyata satılmaktadırlar. Öyle ki pek çok İranlı tüccarın hac ibadeti dışında artık Bağdat’a gitmediği ve ticaret yapmak üzere Erzurum’a yerleştiği görülmektedir. Halep de ticari olarak günden güne gerilemektedir. Diğer bir ifade ile İran’a ve İstanbul’a çok az bir mesafede olan Trabzon ve Erzurum, kendi endüstriyel ürünlerini isteyen Avrupa için bir pazar görevi icra edebilir. Bunun için sadece haritaya bakmak yeterlidir.

Bu önemin farkına varan İngilizler ve Ruslar buralarda müesseseler tesis etmişlerdir. Bundan dolayı Fransızların da bu avantajlı koşullardan istifade etmesini, Fransız hükümetinin sürekli olarak ilgilendiği Marsilya-İstanbul arasında işleyecek bir buharlı gemi hattından yararlanmasını umuyorum. Bu hat, Doğu ile olan ilişkilerin daha sık ve düzenli olmasını sağlayacaktır.

İranlılar ile ticari münasebete geçmeden önce İranlıların mizacını iyi öğrenmek gerekir. İranlılar ticari işlemlerde mahir, kuşkucu ve aşırı tutumlu insanlardır. Satıcıların kârı olmaksızın az da olsa bir malı piyasaya hiçbir zaman süremezler. Trabzon veya Erzurum’da bir ticarethane kurulduğu takdirde burada ticaretin geliştiği görülecektir.

Bu tarafların zenginliklerinin nasıl öngörüldüğüne gelince; öncelikle İran, Gürcistan, Ermenistan ve Diyarbakır’ın limanı olarak Trabzon üzerinden ticaret yapılabilir. Karadeniz’in bir diğer limanı olan Samsun, zaman kazanmak ve daha düşük navlunlar nedeniyle Trabzon’un yerine Tokat, Sivas, Kayseri ve Malatya’ya gönderilecek mallar için önemli bir geçiş noktası olabilir. Bu yörenin tüccarları, Samsun vasıtası ile Sivas yakınlarındaki Gürün’den İstanbul’a yün ihraç etmektedir. Nihayetinde Erzurum’da ise İran, Gürcistan ve Kürdistan’dan gelen malların takası yapılabilir.

Erzurum’un tüketimi diğer şehirler ile mukayese edilecek bir durumda değildir. Yüzden fazla İranlı tüccar Doğu Anadolu’nun en büyük şehrinde ikamet etmekte ve Hoy, Tebriz ve Tahran ile ticaret yapmaktadır. Bu tüccarlar Erzurum’dan mal alır ve gerek fiyatı gerekse de diğer nedenler ile bulamadıkları malları İstanbul’a bildirirler. Bu tüccarlar Tebriz’deki tüccarların temsilcileridirler. İçlerinden birkaçı ise İstanbul’daki tüccarların aracılardır. Bunun dışında senenin belirli dönemlerinde çok sayıda İranlı tüccar Erzurum’a gelerek buradan Avrupa mamulleri satın alırlar. Tüccarların bana söylediğine göre bu ticaretten büyük kazançlar elde ederler.

Bayezid ve Hoy vasıtasıyla Tebriz’e giden kervanlar, buraya on sekiz-yirmi günde ulaşmaktadır ve 180 okkalık bir yükü 290-310 kuruşa (74-80 frank) taşımaktadırlar. Dönüşte ise altı okkalık bir yükü 3-4 kuruşa getirmektedirler. Bir at, 120-130 okka yük taşıyabilir. Bu kervanlar Avrupa endüstri ürünlerini getirip karşılığında ağartılmış ipek, keçi yünü, Keşmir ve Kirman’dan gelen şallar, inci, afyon, ravent, zamk ve diğer tıbbi malzemeler, boya, tömbeki, beyaz pamuk, bir miktar örülmüş kırmızı pamuk, kaba kumaşlar ve takke yapımında kullanılan deri alırlar.

Trabzon’dan Erzurum’a ise 12-13 günde ulaşılır ve her bir at yükü 95-135 (24-30 frank) kuruşa nakledilir ve dönüşte ise bu meblağ 68-80 (16-20 Frank) kuruş arasındadır. Bu düşüş, bu taraftan gelen malların gidenden daha fazla olmasından ileri gelmektedir. Bunun dışında bir diğer nakliye vasıtası da Erzurum’a gönderilen demir için kullanılan katırlardır. Katırlar, atlar kadar süratlidir ve 70-80 okka taşıyabilirler. Erzurum’a kadar her bir katır yükü için 60-80 kuruş (15-20 frank) arasında bir ücret ödenir. Bu ücret, dönüşte 50-65 kuruşa düşer. Taşıdıkları mallar ise yapıştırmada kullanılan toz halinde çiriş ve bazen de mazıdır.

Ticaretini buralara kadar genişletmek isteyen tüccarların ticari ehemmiyet bakımından İsfahan’ın yerini alan Tebriz’de bir temsilcilerinin olması gerektiğini, Trabzon’da hatta Erzurum’da ikamet etmelerinin iyi olacağını belirtmem gerekir. Çünkü bu iki şehirden birinde ikamet etmek, Avrupa ile ticari bir bağ kurmayı kolaylaştıracaktır.

1834’te Tebriz’in ithalatı 12.540.000 franka; ihracatı da 1.240.000 franka yükselmiştir. 1835 yılında ise ithal edilen malların değeri, ihracat oranından çok çok fazladır. Bu da bana göre bizim mamullerimizin buralarda gerekli olduğunu, İran ile Avrupa arasında yapılan ticaretin ne kadar önemli olduğunu ispat etmek için yeterlidir. Burada sadece Trabzon üzerinden geçen mallar hakkında değerlendirmeler yapacağım.

Halen İran’ın altın ve gümüş rezervinin ne kadar olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Öyle ki bu değerli metallerin çıkarıldığı bir maden ocağı, henüz İran’da bulunmuş değildir. Bildiğimiz sadece Rusya’nın Gilan’dan yaptığı ipek alımına karşılık olarak İran’a senede altı yüz bin düka (7.200.000 frank) akıttığıdır. Rusya bu ürünü hiçbir zorluk olmadan almaktadır; zira 1828 yılındaki anlaşma ile bunu garanti altına almış ve bu iş için konsoloslarını yetkilendirmiştir. Tüm bu göstergelere göre bu meblağın diğer gelirler ile Erzurum ve İstanbul piyasalarında dağıtıldığı anlaşılmaktadır. İran’ın yeni hükümdarı Mehmed Şah bu sermaye çıkışının önüne geçmek için bazı yollar aradı. Bu bağlamda İran’ın en büyük sermayedarlarının içinden bazı fabrikatörler, şaha Avrupa’daki gibi kaliteli bir kumaş örneği sundular. Bu şekilde İranlı fabrikatörler Avrupa’dan gelene göre yüzde yüz daha pahalı olacağını hesaplamadan Avrupa mallarının İran’a girişini yasaklamaya çalıştı. Bereket versin ki Mehmed Şah İran’da bulunan İngiliz elçisi Sir Campbell’le danışmış, bu plana karşı çıkmıştır. Bu gelişme bir süre ticareti felce uğrattı; ancak tüm endişelerin sona erdiği görülmektedir. Bu plan gerçekleşmeyecek bir plandı; çünkü birkaç fabrikatörü teşvik etmek halkın büyük bir kısmının zararına olabilirdi.

Şüphesiz İran piyasasına sürülen malın miktarı şaşırtabilir. Ancak ülkenin genişliği ve devletin halkın ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olduğu düşünüldüğünde bu

miktar anlaşılabilir. Ülkenin sınırları bir taraftan Hindistan, Tataristan ve Kabil’e kadar uzanmaktadır. İran piyasasına sürülen mallar içinde değeri bir milyon franktan fazla olan Avrupa mamulleri Tebriz ve Erivan üzerinden kaçak yollarla Gürcistan’a gönderilir. Bu da bu miktarın yüksekliği için yeterli fikir verir.

İran’da biri Burges Biraderler, diğeri de May Bonhome tarafından kurulan iki İngiliz ticarethanesi vardır. Her iki ticarethane de iyi iş yapmaktadır. Buradaki ticaretin çok kârlı olduğunu kanıtlayan şey, Gürcülerin de Avrupa’nın oldukça uzağına giderek sadece kendi ülkelerinde değil Tebriz pazarında da satılmak üzere mal almalarıdır. İngilizler İran’a getirdikleri mallara karşılık olarak İstanbul’a ipek, mazıyı gönderirken; diğeri Moskova’ya ipek gönderir ve elde ettikleri sermayeyi de % 6 faizle bankaya yatırırlar. Daha sonra Almanya, Fransa ve İngiltere’ye giderek kârlarını artırmak için uzun vadeli alımlar yaparlar ve bu şekilde navlunları da kazanmış olurlar. İranlı tüccarlar bazen İstanbul, Erzurum ve Trabzon ile ticaret yapmaktan çekinmektedir.

Eğer Fransız tüccarlar bu ticaret ile ilgilenmek isterlerse İngilizlere göre büyük kârlar elde edebilirler. Özellikle Elbeuf ve Kuzey Fransa’dan gelen yünlü kumaşlar ve Lyon ipeklileri ile bu rekabeti yapabilirler. Her ne kadar fiyatları nedeniyle rekabet edemeseler de Fransa’nın yerli üretim diğeri mamulleri üzerinden de ticaret yapılabilir. Avrupalılar tarafından İran’a taşınan mallar % 5 gümrük vergisine tabidir. Ancak İranlılar ve Osmanlı tebaası tarafından taşınanlar için gümrük % 4 civarındadır. İngilizler uzun zamandan beri İran hükümeti ile bu konuda bir anlaşma zemini aramış; ancak bir netice elde edememiştir. Bu % 5’lik vergi, uzmanların tahminine göre alınır ve bu uzmanlar Türkiye’de olduğu gibi faturayı göstermeye de razı olmazlar.

Tebriz’de satışlar peşin olarak yapılır ve iskonto vadesi aylık % 1 karşılığında yapıldığında bundan önemli avantajlar elde edilir. Bu da burada yapılan ticareti daha önemli bir hale getirir. Ancak şimdiye kadar bizim Fransız yatırımcılar bu ticaretten araçlar vasıtası ile çok az istifade etmiş ve buralarda elde edebileceklerinden mahrum kalmışlardır.

Burada tüccarların sattıkları ürünler için nadiren senet kullandıklarını gözlemledim. Yapılan ticari işlemlerde mallarının karşılığı olarak bazen nakit bazen de takas usulü uygulanır. Bu tüccarların sattıkları mallar da bizim mamul mallarımız için en temel ihtiyaç ürünleridir. Bunlar içinde ipek, keçi yünü, boraks, özellikle Horosan mazısı, zırnık, sarı tohuma işaret edeceğim. Gilan ipeğinin İran’ın en önemli ürünü olduğunu belirtmek gerekir. Bu ürünün yüksek kalitesi sürekli olarak Tebriz’de 27 okkalık bir balyasının 48-52 tamana (636-689 frank) satılmasına imkân tanır. Bu ürün için Avrupalılar İran’da % 5, Türkiye’de ise % 1 gümrük vergisi öderler.

Bu değerlendirme raporunu tekrar Erzurum’un ticaretine dönerek bitireceğim. Erzurum’da senelik olarak otuz bin parçadan fazla tavşan derisi alınabilir. Bu deriler Erzurum ve Gümüşhane’den gelmektedir. Tavşan derisinin 50-80 para (33-53 santim) arasında bir değeri vardır. Bunun gibi, diğeri kıymetli hayvanların kürklerinin de bulunduğunu belirtmeliyim.

Bağdat ve Halep’ten çıkan kervanlar eskiden olduğu gibi artık doğrudan İstanbul ve İzmir’e gitmemektedirler. Diyarbakır’dan gelen kervanlar Kürdistan’dan zamk ve mazı, kaba kumaş, özellikle en çok tercih edilen kırmızı maroken; Malatya’dan

gelenler Karahisar üzerinden pamuk, Halep ve Şam kumaşları, Halep sabunları; Tiflis’ten gelenler Ahılkelek üzerinden İç Anadolu’ya gönderilen sığır derisi ve az miktarda ipek; Bitlis’ten gelenler ise tütün getirirler. Muş ve Arapkir’den gelen kervanlar da tütün getirmektedirler.

Trabzon üzerinden Erzurum’a gelen Rize bezi çok meşhurdur ve özellikle İranlılar tarafından kolaylıkla alınır. Çok hafif bir kumaş olan Rize bezi gömlek yapımında kullanılır.

Doğu Anadolu’nun başkenti olan Erzurum halkının endüstriyel faaliyetleri oldukça geridir. Bu faaliyetler, kalitesi Diyarbakır’da üretilenlere göre daha düşük olan maroken yapımı, basmacılık, Hoy ve Malatya taraflarından gelen pamuğun eğirilmesi ve bu pamuktan bez imal etmekten ibarettir. Pamuğun eğirilmesiyle elde edilen ürünlerin buralarda çok yüksek bir tüketimi vardır.

Erzurum’da bulunmuş olmanın verdiği fırsattan istifade ederek Fırat nehrinin başlıca kaynaklarından olan ve Erzurum’a altı buçuk saat mesafede ve şehrin kuzey doğusunda kalan bölgeyi ziyaret ettim. Burada bulunan Fanç Köyü’nün¹² orta yerinde küçük bir tepeliktir ve bu tepenin üzerinde küçük bir Gregoryen Ermeni şapeli yer almaktadır. Bu kiliseyi açtırdım ve burada gördüklerim beni oldukça şaşırttı. Burada yer alan bir sunağın süslemeli çerçevesi olduğunu ve bu çerçevede altı yedi yaşlarında bir kız çocuğunun gravürü bulunduğunu fark ettim. Buranın halkı bu gravürü Kutsal Bakire olarak niteler ve ona büyük bir itibar gösterir. Bu bilgileri halkın cahilliğini göstermek için aktardım. Hınıts’ın¹³ konumu oldukça hoştur ve halk bayram günlerinde burada toplanır. Akdağ ise Gâvur Dağı’nın eteklerinde kurulmuştur ve burada kötü durumda olan sülfürik suyun kullanıldığı bir hamam vardır. Suyun sıcaklığı çok yüksek değildir. Bu son köyden sonra yol oldukça taşlık bir hal almaya başlar. Bu mevsimde (Ekimin sonu) Kürtlerin yapmış olduğu akınlar nedeniyle bölge halkı yola devam etmememi tavsiye etse de silahlı olduğum ve yanımda da birkaç adam olduğu için kötü bir şeyle karşılaşmadan istediğim yere kadar ulaştım. Müslümanların Dumlu, Ermenilerin ise Haçapay olarak adlandırdıkları Fırat’ın bu kaynağı deniz seviyesinden 5.916 Fransız adımı yüksekliğindedir ve sakin akan bir suyun oluşturduğu bir havzadır. Bu suyun oluşturduğu çay ilk önce doğuya doğru yönelir. Bu bölgede hiçbir yerleşim yoktur. Biraz daha uzakta, kuzey doğuya doğru Fırat’ın bir başka kaynağı yer alır. Dumlu havzasının suyu oldukça soğuktur. Reomür termometresine göre burada sıcaklık sıfırın altında 7 derecedir.¹⁴ Bu termometreyi suya soktuğumda ise öğle olmasına rağmen sıcaklık 2,5 dereceyi gösteriyordu. Bundan suyun yazları çok daha soğuk olduğu anlaşılmaktadır. Fırat’ın en önemli kaynağı, en uzakta yer almaktadır. Bu kaynak Diyadin’e birkaç saat mesafededir ve Dumlu’dan gelen kaynağa dört saat uzaklıktadır, Palu’nun kuzeyinde birleşirler. Ortaya çıkan bu çayı ise halk Murat Çayı olarak adlandırır.

Birkaç gün sonra Hasankale’ye gittim. Kalenin durumu kötü, ancak kalenin kayalık mevkideki yerleşimi çok iyidir. İçkale yüz elli Müslüman ve Ermeni hanesini ihtiva eder. Aras Nehri, kaynağını Hasankale’ye yakın bir mesafede olan Bingöl olarak

¹² Yakutiye ilçesine bağlı ve şimdiki adı Güzelova olan Tufanç Köyü. ç.n.

¹³ Muhtemelen şimdiki Gökçeyamaç Köyü. ç.n.

¹⁴ -8.75 santigrat derece. ç.n.

adlandırılan bölgeden alır. Burada kullanışlı bir termal su hamamı vardır. Hamamın üzerindeki damda buharın çıkması için bir açıklık vardır. Su çok soğuk değildir.

Nihayetinde Erzurum’da yaklaşık iki ay süren ikametten sonra Trabzon’a gitmek için yeniden yola koyuldum ve ekteki haritada gösterdiğim güzergâhı izledim. Yol üzerinde bulunan Ilıca’da sülfürik suların kullanıldığı iki hamam vardır. Bunlardan büyük olanına girdim Bu hamam sekizgen şeklinde sekiz on adım derinliğinde bir havuzdur ve etrafı da on sekiz- yirmi adım yüksekliğinde bir duvar ile örüldür. Hasankale’deki hamam bana daha sıcak gelmişti. Bu, şüphesiz Hasankale’nin kapalı, Ilıca’nın ise açık bir hamam olmasından ileri gelmektedir. Erzurum’dan dokuz saat yürüyüşten sonra Aşkale köyüne ulaşılır. Burası yaklaşık olarak kırk kadar Müslüman ve Ermeni hanesinden mürekkeptir. Buranın halkının başlıca meşgalesi, tüm ovanın olduğu gibi arpa ve buğday ekerek bunu Erzurum’da satmaktır. Ayrıca buraların samanı ve beyazlığı ile bilinen balı meşhurdur. Bu civarda tuz yatakları da vardır ve buradan elde edilen tuz mandalara yüklenerek büyük oranda Bayburt ve Gümüşhane’ye nakledilir. Zirvesinde taş bir kümbet olduğu için Arzmezere Dağı denilen dağı geçtikten sonra Şeyh Mezarlı Boğazı’na girdik. Bu boğazın ortasından Kop Suyu akmakta ve Çoruh Nehri’ne karışmaktadır. Buradan sonra Bayburt’un sınırları başlar. Aşkale’ye on iki saat mesafede olan Bayburt’tan ayrılırken Balahor’a kadar gelmiş olduğumuz yolu takip ettik. Buradan sonra yol ikiye ayrılır. Balahor’dan beş saat mesafeden sonra eski bir kale kalıntılarının olduğu ve Kale olarak adlandırılan bir yere, iki saat sonra da Tekke’ye ulaştık. Pek çok seyyah, Xenophon’un seferden dönüş yolunda on bin askeri ile denizi ilk gördükleri yer olan Tekke’den bahsettiğini bilir. Burada yapmış olduğum incelemelere göre civarda yer alan en yüksek dağ olan ve aşağı kısmında Tekke’nin kurulduğu Kızıl Dağ’dan bile denizi görmenin mümkün olmadığını tespit ettim. Hatta bu konuda yörenin önde gelenleri de bunun mümkün olmadığını bana söyledi. Bundan dolayı “Tekke”nin Türkiye’de çok sık rastlanan bir isim olduğuna şaşmamak gerekir. Bayburt’tan on dört saat sonra ana yola bir buçuk saat mesafede olan Gümüşhane’ye ulaşılır. Tarihi oldukça eskiye giden bu küçük kasaba Feldun Dağı’nın eteklerinde bir anfiyatiro şeklinde kurulmuş ve buradan çıkarılan simli gümüşten dolayı bu ismi almıştır. Çıkarılan maden, şehre getirilerek buradaki fırınlarda eritilir. Ziyaretim sırasında bunlardan üçü çalışıyordu. Birbirinden ayrı olan metaller bir araya getirildikten sonra maden diğer bir fırına gönderilir ve gümüş kurşundan ayrılır. Bunun her bir okkasından kırk beş drahmi gümüş ve iki drahmi altın elde edilir. Gümüşhane, bahçeleri ve meyveleri ile de ünlüdür. Burada yaşayan dört-beş bin kişi Trabzon ile ticaret yapar ve civardaki köylerin iaşesini sağlar. Kuzeye doğru bir saatlik yürüyüşten sonra bu seyahatin sırasında gördüğüm en sapa ve en tehlikeli olan dağlardan olan Koroş Dağı başlar. Hatta bu dağın büyük bir kısmını yürüyerek inip çıkmak zorunda kaldık. Kışın kervanlar bu dağdan geçmekten kaçınırlar ve batıda kalan Zigana yolunu kullanırlar. Koroş Dağı’nı geçtikten sonra büyük bir köy olan ve öteye beriye yayılmış iki yüz evi ihtiva eden Stavri’ye ulaştık. Stavri’yi geçtikten sonra Cevizlik’e kadar devam eden Kolat Dağı’na tırmanılır. Karakaban’dan Cevizlik’e kadar olan yol eğimlidir ve duvar örülmüştür. Yol büyük bir kısmı çam olmak üzere yeşilliklerle doludur ve bu da yolu çok sevimli bir hale getirir. Bu son köy çok önemli bir yer değildir. Sonunda Kaskı Deresi’nin üzerinde yer alan taş bir köprüden geçtik. Bu dere Trabzon yakınlarında Değirmendere adıyla denize

dökülür. Nihayetinde Gümüşhane’den on sekiz saatlik bir yürüyüşten sonra küçük bir imparatorluğun eski bir başkenti olan Trabzon’a ulaştık.

Bu raporu bitirirken burada vermiş olduğum ve ilginç gelebilecek ayrıntılardan dolayı hoşgörü diliyorum. Trabzon hakkında herhangi bir bilgi vermedim; zira 1 Haziran 1833 tarihli Trabzon hakkındaki raporuma ve liman ile iskeleyi tarif ettiğim haritaya ekleyecek yeni bir şey yoktur. Babam bu raporu Paris’te Soci  t   de G  ographi  ’ye vermeyi ve değerli bulacak olan Dışışleri Bakanlığına göndermemi çok istemişti.

Trabzon, 15 Aralık 1835

Marius Outrey

SONUÇ

Yukarıda hangi ortamda ortaya çıktığına dair bir giriş kısmı ile çevirisini sunmuş olduğumuz Marius Outrey’nin bu gezi raporunu elbette daha sonraki gelişmelerden ayrı olarak değerlendirmemek gerekir. Belirtmiş olduğumuz gibi, Fransızların Güney Karadeniz sahillerindeki varlığı 19. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Fransızlar bu Şekilde içinde Doğu Anadolu ve İran’ın da yer aldığı geniş bir coğrafyada siyasi-ticari bir etki alanı arayışını içinde olmuşlardır. Ancak bu erken girişime rağmen Fransız konsolosluk sistemi, Fransız müteşebbislerin ilgisizliği ve İngiliz rekabeti gibi nedenler dolayısıyla Fransızlar bölgeden istedikleri oranda istifade edemediler. Fransızların bölgeye olan ilgileri İngilizlerin öncülüğünde gelişen İran transit ticareti ile yeniden canlansa da Trabzon’daki Fransız konsolosların uzun süreli talepleri ve Fransız makamları nezdindeki isteklerine rağmen bölgede Fransızların etki alanını sınırlı kalmıştır. İngilizlerin ticaret yapma hakkını donatarak Anadolu’nun değişik Şehirlerine atadığı konsoloslar, İngiltere’nin siyasi ve ticari yayılımına hizmet ederken Fransızlar da bu yönde talepler dile getirmişlerdir. İşte Trabzon’daki konsolosluk için Erzurum 1843 yılına kadar Fransızların temsilcilik a maları gereken bir yer olarak tavsiye edilmiştir. 1843 yılında Erzurum’da Fransız konsololuğu kurulmasına karşın Trabzon-Erzurum-Tebriz hattında İngilizlerin ticari hâkimiyeti ile rekabet etmeye hizmet edecek bir ticari müessese haline gelemedi. Öyle ki Erzurum’daki Fransız konsolosları ticari meseleler ile ilgilenecek imk  nlardan mahrum oldukları bu Şehirde sadece siyasi meseleleri gözlemlemek zorunda kalmışlardır. Ticari açıdan diğer Avrupalı rakiplerine göre daha pahalı Fransız   r  nleri ile bu piyasada rekabet edemeyeceğini bilen Fransız yatırımcılar da bu bölgeye yatırıma çok sıcak bakmamışlardır. Her ne kadar 1845’te Trabzon’da Fransız ticarethanesi a ılsa da ticaret hacmi oldukça sınırlı kaldı. Bu bağlamda Marius Outrey’nin Erzurum’a yaptığı gezi sonucunda hazırlamış olduğu bu raporunda belirtilen ve Fransa’nın ticari çıkarları için yapılan tespitler uzun bir süre

bölgedeki değişik Fransız konsolosları tarafından da teyid edilecektir. Ancak konsolosların kendi görev bölgelerindeki ticaret potansiyelini belirlemeye yönelik olan ve önemli bir faaliyet olarak dikkate değer raporların ortaya çıkmasına vesile olan konsolos gezileri açısından bakıldığında, Outrey’nin takip ettiği güzergâh, bu güzergâha dair verdiği bilgiler, Erzurum üzerinde yapılan ticarete ve şehre dair tespitleri bölgeyle ilgili konsolos gezilerine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE), Centre des Archives diplomatiques de Nantes, (CADN), Archives des postes diplomatiques, (APD), Constantinople (Ambassade), Série D. Trébizonde, Tome III.

B. Diğer Kaynaklar

BİLİCİ, Faruk (2003). “La France et la mer Noire sous le Consulat et l’Empire : « la porte du harem ouverte », Méditerranée, Moyen-Orient : deux siècles de relations internationales, recherches en hommages à Jacques Thobie (dir. W. Arbid, S. Kaçal, J.-D Mizrahi, S. Saul), Paris : L’Harmattan : 655-676.

FONTANIER, Victor (1834). *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de 1830 à 1833, deuxième voyage en Anatolie*, Paris: Librairie de Dumont.

http://www.levantineheritage.com/pdf/Consuls_of_the_Dardanelles.pdf (Ekim 2016)

ISSAWI, Charles (1970). “The Tabriz-Trabzon Trade, 1830–1900: The Rise and Decline of A Route”, *International Journal of Middle East Studies*, I: 18-27.

ISSAWI, Charles (1980). *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago: The University of Chicago Press.

OUTREY, Marius (1860). *Dictionnaire de toutes les localités de l’Algérie*, Paris.

TURAN, Şerafettin (1951). “1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi DTDF Dergisi*, IX/1-2: 111-151.

TURGAY, A. Üner (1983). “Ottoman-British Trade Through Southeastern Black Sea Ports During the Nineteenth Century”, *Economie et Sociétés dans L’empire Ottoman (fin du XVIIIe- début du XXe siècle)*, der. J.-Louis Bacqué-Grammont, P. Dumont, Paris : Editions du Centre national de la recherche scientifique, pp. 297-315.

TURGAY, A. Üner (1994). “Trabzon”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri*, çev. Gül Çağalı Güven, ed. Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quataert, pp. 45-73, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

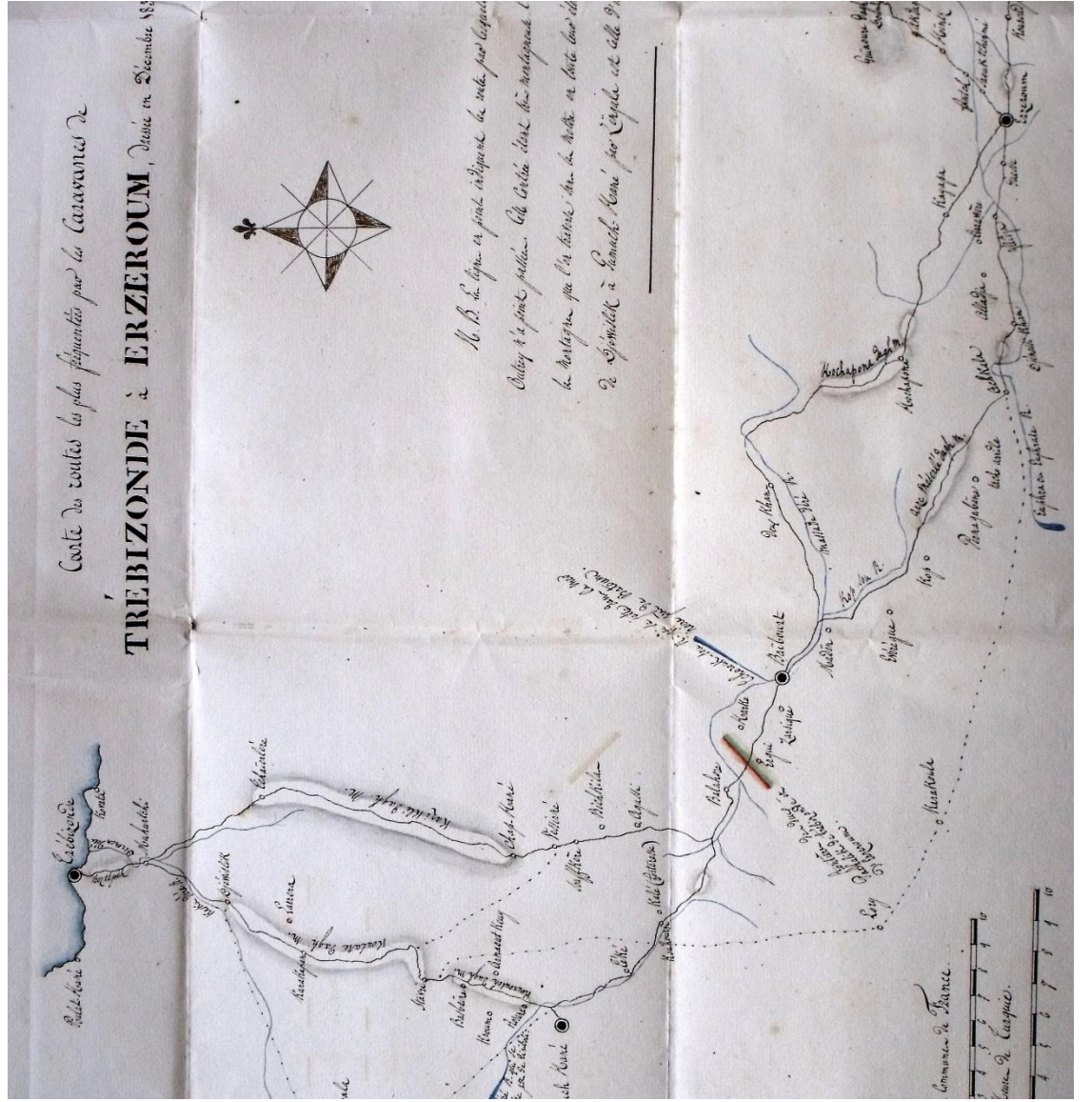
TURGAY, A. Üner (1982). “Trade and Merchants in Nineteenth-Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Volume 1, ed. B. Braude-B. Lewis, pp. 287-313, New York.

YILMAZ, Özgür (2013). “19. Yüzyılda Trabzon’da Fransız Ticareti ve Yatırımları. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15: 39-76.

YILMAZ, Özgür (2014). “Victor Fontanier’nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)”, *OTAM*, 35:153-195.

YILMAZ, Özgür (2015). “Erzurum Fransız Konsolosu Challaye’nin Kırım Savaşı Döneminde Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1853-1854)”, *History Studies*, 7(4): 157-174.

Ek 1: Marius Outrey'nin Hazırladığı Trabzon-Erzurum Yolu Haritası

Kaynak: AMAE, APD, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D. Trébizonde, Tome III.

Bekir OCAK

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Doktora Öğrencisi, Erzurum-Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language & Literature,
Department of New Turkish Literature, Postgraduate, Erzurum-Turkey,
ocakbekir21@gmail.com

FENELON'UN "ARİSTONOUS" ADLI ESERİNİN MÜLAHHAS TERCEMESİ VE AHMED FAİK REŞÂD BEY

Özet

Yaşadığı dönemin önemli simalarından biri olan Faik Reşad, dilimize birçok çeviri eser kazandırmıştır. Bu eserlerden birisi de Telemak yazarı Fenelon'un kaleminden çıkan Aristonous adlı eserdir. Faik Reşad'ın buradaki mülahhas tercümesi, Tanzimat devri edebiyatçıların yöneldiği metinler bakımından da bizlere ipuçları vermektedir. Bu yönüyle Hikâye-i Aristonous hem felsefi hem de edebî yönden büyük bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Fenelon, Faik Reşad, Aristonous.

SUMMARY TRANSLATION OF FENELON'S WORK NAMED "ARİSTONOUS" AND AHMED FAİK REŞAD BEY

Abstract

Faik Reşad who was one of the most important figures of his period added many translated works to our language. One of these works is Aristonous of Fenelon who is also the writer of Telemak. Summary translation of Faik Reşad gives us some clues in terms of texts that Tanzimat Era men of letters are interested. From this aspect, the story of Aristonous has a great importance in terms of both literary and philosophical aspect.

Keywords: Fenelon, Faik Reşad, Aristonous.

GİRİŞ

Ahmed Faik Reşad (Bey), 26 Eylül 1851’de İstanbul’da doğmuştur. Sırasıyla Sultanahmet’te Sıbyan Mektebi, Divanyolu’nda Mekteb-i İrfâniyye Rüşdiyesi, Bezmialem Vâlide Sultan Rüşdiyesi, Bâb-ı Serâskerî Muhâsebe Kalemünde eğitim görmüştür. Sonrasında nüfuzlu bir ailenin üyesi olması hasebiyle Divan-ı Hümayûn Kalemine nakledilmiştir. Burada bulunduğu esnada Farsça ve Arapça ile iştilal eden Reşâd, aynı zamanda şiirle de uğraşmıştır. Daha sonra Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemliğine naklolan Reşad, burada da Fransızca öğrenimine başlamıştır.

Mektûbî Kalemliğinde geçen yıllar, Reşad’ın kültürel ve fikirsel yaşamının en önemli yıllarını teşkil etmiştir.

Burada Fransızca’yı da öğrenen Faik Reşad, Fransız edebiyatından tercüme denemelerine başlamıştı (...) Batı edebiyatını tanınması onun edebi zevkinde mühim değişimler meydana getirdi. Bunun sonucunda o zamana kadar eski yolda yazdığı bütün şiirlerini yok ettiği gibi eski edebiyata ve o tarzın devam ettirildiği yeni şiire tenkitler yönelttiği bir makale ile ortaya çıkıp gerçek şiirin Batı’da olduğunu, artık edebiyatçılarımızın devri geçmiş köhne şeyler yazmak yerine kendilerine Batı şiirini örnek almaları gerektiğini ifade etmek ihtiyacını duyar. (Akün, 1995: 104)

Reşad, döneminin ve öncesinin hafızası olma vazifesini üstlenmiştir. Değişimlerin sür’atle sürdüğü bir çağa şahitlik eden yazar, oluşturduğu bibliyografik eserlerle mazi ve günümüz arasında bir köprü görevi görmüştür.

Edebiyatımızın geçmişteki simaları hakkında bir dizi tutturarak devam ettirdiği hal tercümesi ve değerlendirme yazıları ile tezkirelerde unutulup kalmış bilgileri geniş okuyucu kitlesine yaymak vazifesini üstlenmiş, Türk edebiyatının mâzisine karşı mevcut olmayan bir ilgiyi yaratmaya çalışmıştır. (Akün, 1995: 105)

Çok yönlü bir isim olan Faik Reşad, Tanzimat döneminin en önemli yayın organı olan dergi ve gazetelerde sıklıkla yazmış ve “Malumat”, “Hazine-i Fünûn” gibi mecmualarda isminden söz ettirmiştir. Ayrıca dönemin en ses getiren yayınlarından biri olan *Tercüman-ı Hakikat*’te de yazılar yazan Reşad, hem nitelik hem de nicelik bakımından oldukça hacimli bir yazı mazisine sahiptir.

Hat sanatını icra edenlerden biri olan Reşad, rik’a hattında üstat sayılan isimlerden olmuştur.

“Sahafların sâdik bir müdavimi, değerli bir eser için para esirgemez bir kitap meraklısı olarak tanınan Fâik Reşad’ın bir şöhreti de rik’ada üstat bir hattat oluşudur. Divanlardan, nâdir eserlerle kaynak değerini taşıyan yazmalardan rik’ası yanında nefis bir ta’likle yaptığı birçok istinsah bilinmektedir. Ancak bütün bunlar kütüphanesini silip süpüren yangında yok olmuştur. (Akün, 1995: 106)

Bu bilgiler ışığında Reşâd’ın sanata, edebiyata ve edebiyat tarihçiliğine olan ilgisi mâlûmdur. Dolayısıyla yazarın eser adedi de aynı oranda zengindir. Konumuzun aslını teşkil etmediğinden yazarın eserlerini burada zikretmemeyi uygun gördük.

1. Hikaye-i Aristonous Hakkında

Ünlü Telemak adlı eserin müellifi olan Fenelon’un bir başka eseri olan “Aristonous” adlı eser ülkemizde yalnızca Faik Reşad tarafından tercüme edilmiştir. 1862-1896 arası, tercüme çalışmalarının hızla devam ettiği yıllardır. Faik Reşad da bu çalışmalara özellikle Şark mecmuasında neşredilen küçük çaptaki çevirileriyle ve Hikaye-i Aristonous ile katılmıştır. Bu çeviriden edebiyat tarihlerimiz hemen hemen hiç söz etmemiştir (Yüksel (Seçkin), 1997: 111). Esere dair söz eden isimler de İsmail Habib Sevük¹ ve Kenan Akyüz²,dür.

Reşad’ın bu eseri tercümeye niyetlenmesindeki en büyük unsur, Fransız yazar Fenelon’a ve onun eseri olan Telemak’a olan hayranlığıdır. Ayrıca Faik Reşad’ın yaşadığı dönem itibariyle Fransızcadan yapılan tercümelemlerin sıklığı yine yazarı bu eserin tercümesine yönelten sebepler arasında sayılır. Tüm bunların yanı sıra Faik Reşad’ın bu tercüme eserinin önsözünde eserin muhtevasını beğenmesi de Telemak yazarının bu eserini dilimize kazandırmaya itmiştir.

Aşağıda Latin harflerine aktardığımız eser, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinin Seyfettin Özege Kitaplığından tedarik edilmiştir. Eser “0112354” demirbaşı olarak bulunup “5266/SÖ” yer numarasına kayıtlıdır.

¹ Bkz. İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz II*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940

² Bkz. Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2014

HİKÂYE-İ ARİSTONOUS

Mütercimi:

REŞAD

Müellifi:

FENELON

Sahib ve Naşiri

Asır Kütüphanesi Sahibi Kirkor

Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla

İstanbul

Kasbar Matbaası - Bab-ı Âlî Caddesinde Numara 25

1306

MUKADDİME

Bu kitab, meşhûr “Telemak” hikâyesinin müellifi edib-i hakîm “Fenelon”un yine Telemak vadisinde hikmet-i ameliye ve fezail-i ahlâkiyeyi musavvir ve fakat muhtasar olarak yazdığı bir eserin mülâhhas tercümesidir.

İnsan bu eserde hikâye kitaplarındaki gibi öyle bir takım garaib vuku’ata tesadüf etmez. Fakat eğer hikâye kitapları mütalaasından ahlaken bir faide veya mücerred bir intibah husulü lazım ise bu onu maa’ziyadetin tazammun eder.

Fransız erbab-ı fikir ve kaleminden bir zatın buna dair yazdığı bir makale-i intikadiyede dediği gibi: Şu küçücük facia; tab-ı afitab altında cereyan eden parlak bir cuybara benzer: Suret-i cereyanı sâkinane olmakla beraber her halde kendinde bir hareket-i devriye, olduğu gibi bunda da bir gaye-i maksad vardır.

2 KANUN-I EVVEL 1304

REŞAD

****TERCÜME-İ HÂL-İ FENELON****

Fransua De Salinak De Lamot Fenelon” (François de Salignac de la Mothe-Fénelon) 1651 senesi Ağustosunun 6’sında “Perigor”da kain Fenelon kasrında vücuda gelmiştir. Mebadi-i ‘ulûmu ailesi nezdinde tahsil ettikten sonra “Kahor”a giderek oranın Darü’l-Fünûn’unda ikmal ve Paris’in Döbles Mektebi’nde (College Du Plessis) dahi ilm-i hikmet taallüm eylemiştir. Mervidir ki müşarünileyh, “Busue” (Jacques-Benigne Bossuet) gibi bir zaman sonra namını ila eyleyen talâkat-ı lisan ve belagat-ı beyanını bir gün mektepte icra olunan umumi imtihanda izhar etmiştir.

Yirmi dört yaşında olduğu halde “Sansulpş” Saint-Sulpice manastırından çıktığı zaman Kanada’ya ve sonra da Yunanistan ile daha sair bazı bilâd-ı şarkiyeye azimet niyetinde bulunmuş ise de zaaf-ı mizacı ve amirlerinin nesayihî sebebiyle niyetini kuvveden fiile çıkaramayıp Fransa’da kalarak Protestan mezhebini yeni terk eden genç kızlara mahsus “Novel-Katolik” (Nouvelles-Catholiques) manastırı müdürlüğüne tayin olunmuş ve bu memuriyeti on sene imtidad etmiştir. “Terbiye’tül-Benat” (Treatise on the Education of Daughters) namındaki eser-i meşhurunu orada iken kaleme aldı. Bu eser 1687’de tab’ olunmuştur.

1685’de “Nant”(Nantes) şehrinde vukû’ bulan münazaat-ı mezhebiye esnasında müşarünileyhe “Santonj” (Saintonge) ve “Onis” taraflarında bir memuriyet-i mahsusa tevdi’ ve ihale ve icra-yı vazifede kendine muavenet olmak üzere Kralın Dragon (Ejder) alayı terfik olunmak istenilmiş ise de müşarünileyhe öyle zûr-i şimşir ile icra-yı memuriyetten istinkâf etmiş ve filhakika kimsenin muavenetine muhtaç olmaksızın birçok âdemleri Katolik mezhebine idhale muvaffak olmuştur. “Fenelon” bu sırada otuz sekiz yaşındaydı.

Edeb ve fazileti ve hele Santonj’da bir ‘ıyd-i millî günü icra eylediği mev’ize-i meşhure sebebiyle ‘eazım-ı ulema ve kibar nas taraflarından mazhar olduğu hüsn-i teveccüh ve rağbet herkese kendisinin bir gün olup da piskoposluk makamına veya diğer bir memuriyet-i mühimmeye geçebileceği ümidini hasıl ettirmiş idi. 1689’da “Dük De Büvilye”nin (Duc de Beauvilliers) veliahdı “Dük De Burgun”un kethüdalığı hizmetine tayin olunduğunun ertesi günü Fenelon bu genç prensin muallimliğine tayin edilmiştir.

Fenelon mahall-i memuriyet-i ruhaniyesi olan Kambra’ya (Cambrai) çekilip orada herkesin hürmet ve muhabbetini celp etmişti. Müşarünileyhin merhamet ve şefkat-i fevkaladesi kendisi için medar-ı tesliyet hatır ve ihrazına bihakkın layık olduğu şan ve şeref-i hayâlâtını dahi satir olmakta idi. Ma’hazâ bir aralık kendisinin Fransa başvekâleti makamına geçmek ihtimali dahi suretnüma-yı zuhur olmağa başladı. Zira 1711’de veliahdın vuku’-ı vefatına mebni yerine Fenelon’un terbiye-kerdesi olan Dük De Burgun’un sandali-i Kraliye kuudu me’mul olunmuştu. Dük De Burgun ise muallimi Fenelon hakkında fevkalade hüsn-i teveccüh ve hulus ve muhabbeti olduğundan hemen kendisinden taleb-i rey ve malumat ederdi. Fakat bu ümitler, bu ihtimaller çok geçmeden mahv ve zail oldu. Çünkü vefat eden veliahddan bir sene sonra Dük De Burgun dahi terk-i hayat etti.

Bunun üzerine artık Fenelon’a “Dük De Relean”ın ‘atıfetinden başka melce’ kalmamıştı. Dük De Relean ise müteveffa-yı müşarünileyh gibi Fenelon’dan daima rey danışır olmasıyla veliahd sabî olarak hükümdar olduğunda ona vasi olacaktı. Ne çare ki Kral’ın vefatından bir kaç gün evvel Kambre ser-piskoposu (Fenelon) dahi hufre-i mezara girdi (1715).

Fenelon vakt-i şeyhûhetinde uhdesine muhavvel olan memuriyet-i ruhaniye vezaifini layıkıyla ifa ve hayr ve hasenat icra ve dostlarını ziyaret eyleyerek hali kalan saatini edebiyata vesair telifat-ı nafi’aya hasr etmiş idi. Zann olunduğuna göre “belagat üzerine mübahase” namındaki eserini ihtiyarlığı zamanından evvel yazmış olduğu gibi “vahdaniyet-i ilahiye hakkında münazara” isimindeki kitabını 1711’de kaleme almış ve “Fransa encümen-i edebîsinin meşagiline dair mektub” unvanlı kitabını da 1711’de yazmıştır.

ARİSTONOUS

“Sofronim abâ ‘an-ceddin mâlik olduğu serveti, gemilerinin kazaya uğraması vesâir güne-i âfât ve mesâ’ibin vukû’u sebebiyle, elden çıkarmış olduğundan bu yüzden kalbinde hâsıl olan ceriha-i teessüre “Delos”³ (Delos) ceziresinde fazilet-i zatiyesiyle merhem-sâz-ı tesliyet olurdu: Cezirenin mabudu add olunan âlihe-i mevhûmenin havârik ve mucizatını müş’ir bestelerin yaldızlı çenginin nagamâtına hem-âhenk ederek okur ve sanâyi’-i nefise-i âlihe ve hamiyelerinin indinde makbul ve mergûb olması cihetiyle kâffe-i serâir-i tabiatı, anâsırın hüsn-i tertib ve intizamını, binâ-yı azim-i kainatı mütecessisâne tedkik ve ale’l-husûs nebatâtın havâssını, hayvanâtın keyfiyet-i tekevvününü bi’z-zât tetebbu‘ ederek ruhunu hilve-i fezail ile tezyine çalışır idi. İşte bu vech ile kendini galtîde-i haziz-i idbâr etmek isteyen tâli‘ evc-i i’lâ-yı ikbal-i hakikiye -ki irfan ve hikmetten ibarettir- is‘ad etmiştir

Şu hâl-i inzivâda âzâde-i kayd-ı bûd u nebûd pek mes‘ûd olarak yaşamakta olduğu esnada bir gün deniz kenarında tanımadığı bir pir-i muhterem gördü ki oraya daha yeni çıkmış yabancı bir adam idi.

İhtiyar besbelli cezirenin başka zamanda sâbih bir cezire olduğunu bilir olmalıdır ki sevâhili nazar-ı hayretle temâşâ ederdi. Kumların, kayaların üst tarafında, suret-i daimede hurrem ve şükûfe-dâr bir çemen-zâr ile mestûr, tepeciklerin bulunduğu ciheti nazar-ı itibara alıp artık biraz da bu sahra-yı nüzhet-fezayı saky ve irvâ eyleyen berrak pınarları serî‘ül-cereyan ırmakları seyr edemeyerek ma‘bedin etrafını ihâta eden mukaddes koruluğa doğru yürüdü.

Bâd-ı sarsarın bile soldurmaya eli varamamış olan sebze-zârı görerek izhar-ı hayret ve marmara ceziresinin kardan beyaz mermerinden yapılmış ve etrafı âlî yeşim sütunlarla çevrilmiş olan ma‘bede hasr-ı nazar-ı dikkat etti. Sofronim dahi ihtiyarı temaşada ondan az dikkatsiz değildi:

³ Adalar denizinde Syklara cezairinden birinin ismidir ki “Apollon” ve “Artemis” nâm ma‘bûdlara vakf olunmuştu. Evâ’ilinde bu adaya hiç mevtâ defn olunmayıp cevillerinde kâin diğer bir adaya nakl olunur ve her beş senede Atinalılar cezire-i mezkûreye bir meb‘ûs gönderirlerdi. “Mitridat” tarafından gönderilen kumandanlar baştanbaşa tahrib ettiklerinden o vakitten beri bu ada fakir kalıp el-yevm ise ahâlden hâlidir (Yunan-ı Kadim Tarihi’nden)

Aksakalı göğsüne kadar inmiş; buruşuk çehresi asla hâl-i tabî’îsinden çıkmamış; halâsın hermek-i tesirât-ı muhribesinden âzâde ve masûn; gözleri pür-lem’a ve halâvet-nümûn; kameti bülend ve mehâbet-nümâ ise de biraz mâil-i enhâ olup fildişi bir asâya ittikâ ederdi. Sofronim ihtiyara dedi ki: “Ey vatan-ı cüdâ! Ahvâl-i mechûleniz gibi görünen bu adada ne arıyorsunuz? Eğer ma’bedi arıyorsanız uzaktan görünüyor. Oraya kadar götürmek için size kendimi arz ederim. Zira ben Allah’dan korkar ve garib olanlara imdad ve mu’âvenet “Jüpiter” ininde makbul olduğunu bilirim”. İhtiyar da buna cevaben: “Pek ziyade lütuf eseri olarak vâki’ olan teklifinizi kabul ile beraber gurabâ hakkında gösterdiğiniz şefkat ve muhabbetin mükâfatını Cenab-ı Hakk’dan temenni ederim. Haydi, buyurunuz ma’bede gidelim dedikten sonra keyfiyet-i seyahatini esnâ-yı râhda Sofronim’e şu vechile hikâyeye başladı: İsmim Aristonous’dur. İzmir’in Klazomn⁴ kasabası ahalisindenim. Bu kasaba hemen denize doğru çıkarak “Omer”in (Homere) vatanı olmakla müşerref bulunan Sakız adasıyla birleşir gibi görünen şu sahil-i latif üzerindedir. Asaletleriyle beraber fakir bir ana ve babadan vücûda geldim. Pederimin ismi “Polistrat”dır ki zâten a’zâsı kesir olan bir ailenin bâr-girân-ı infakı altında ezilmekte olduğundan beni kendi yanında büyütüp terbiye etmek istemeyerek tuttu “Teos”lu (Teos) bir dostunun yanına yolladı. Burada mülk sahibi bulunan “Eriter”li⁵ (Erythre) bir ihtiyar kadın beni hanesinde keçi sütüyle besledi. Lakin kadın emr-i maişetinde zarurete düçâr olmakla iş görecektir bir yaşa gelir gelmez beni bir esir tacirine ve o da “Lycie”ye⁶ götürerek “Alsin” (Alcine) isminde Atinalı ağniyâ ve ashâb-ı irfan ve faziletten bir zâta sattı.

Bu zât gençliğim zamanında terbiyem hususuna pek ziyade ihtimam etmişti. Ben kendisine mutî’ ve münkâd, munsıf, sadık, muhlis ve bâ-husus öğrenmek istediği münasib şeylerin tahsiline sâ’î ve mukdim görüdüğümünden bana “Apollon”un sevdiği sanâyî’i tahsis ederek musiki, riyazet-i beden ve bâ-husus insanların yaralarını tedavi etmek (ilm-i tıb) sanatını öğretti. Lüzûm ve faidesi derkâr olan bu sanatta az bir müddet sonra epeyce bir şöhret kazandım. Apollon’un feyz-i ruhaniyetiyle bana bir takım serâir-i acîbe keşfi dahi ilham olundu. Hakkımdaki muhabbetini gittikçe ziyadeleştiren ve ikdam ve ihtimamının benim için hasıl ettiği muvaffakiyyâtı görmekle hayran olan Alsin beni malından âzâd ile Sisam hükümdarı “Polikrat”ın yanına gönderdi. Polikrat benim müddet-i ömrümü kendi yanında geçirmek niyetinde bulunduğuma memnun olup, rabita-i intisab ve ta’allükümü teşyid için, bir servet-i azime bahş ve i’tâ ve müstağrak-ı ni’am-ı lâ-yuhsâ etti.

Bu zat tâli’in kendisine suret-i daimede yâr ve yâver olmasından pek ziyade memnun olup hatta bir gün tecrübe-i tâli’ yolunda parmağında bulunan gayet kıymet-dâr bir yüzüğü çıkarıp pencereden denize attı.

Biz ancak min-tarafillah gelen mihen ü âlâm-ı gayr-ı tabî’iyye ve nâgah zuhurla müte’ellim oluruz. Polikrat tâli’i râm etmek için vâsıta-yı hakikiye, bunun bahş eylediği bi’l-cümle bekâsız nimetlerden akıl ve itidal yardımıyla, kendini ayırmak olduğunu bilmez idi. O, tâli’ uğrunda yüzüğünü feda etmek istedi, tâli’ bu fedakârlığı aslâ kabul etmedi. Polikrat istemediği halde pek ziyade bahtiyar oldu.

⁴ İzmir vilayetinin cihet-i cenûbiyyesinde “Urla” isminde bir kazânın nâm-ı diğeridir.

⁵ Ağrıboz ceziresinde ve sevâhil-i garbiyede vâki’ yaşlıca bir şehrin ismidir.

⁶ Saruhan sancağı havalisine itlâk olunur.

Meğer bir balık yüzüğü yutmuş; balık sayd olunarak Polikrat'ın ta'am sofrasına konulmak üzere saraya getirilmiş; aşçı balığı ayıklar iken yüzüğü bulmuş; yüzük Polikrat'a iade olundu! Artık kendine himayede bu kadar muzırr olan bir tâli'in şu müsaadesi Polikrat'ın benzini sararttı.

Melik-i muazzam-ı İran Dara bin Keştasib Yunaniler ile muharebeye kıyam ile az vakit sonra Asya sahilinde bulunan bütün Yunan müsta'merâtını ve Adalar Denizi'ndeki cezâir-i mütecâvireyi yed-i zabt ve teshire aldı. Sisam da zabt olundu. Polikrat mağlub oldu! İran serdarı “Orant” (Orante) bir büyük ve yüksek salîb rezk ettirerek onu buraya rabt etti.

Emniyet ve nüfûzunu sû-i isti'mâl edenler envâ'-ı ukûbât ile mücâzât olundular. Ben ise kimseye asla fenalık etmeyip bilakis elimden geldiği kadar iyilik etmiş olduğumdan esirgedikleri ve hürmetle muamele eyledikleri yalnız bir ben kaldım. Herkes de bundan memnun oldu. Zira herkesin muhabbetini kazanmış ve şu saadetten şiddet ve azamet ve hırs ve tama' göstermediğim halde faide-mend olmuşum. Sisam'da epeyce bir istirahat ile bir kaç sene daha kalarak nihayet âvân-ı sabâvetimi pek güzel geçirdiğim Lidya'yı tekrar görmek arzusunu şedîden hissettim. Beni büyütmüş ve nail olduğum servet ü sâ mânâna birinci derecede sebep olmuş bulunan Alsin'in burada bulunmasını ümid ederdim. Lidya'ya geldiğimde Alsin'in bütün mâ-meleki mahv olduktan ve ihtiyarlığın meşâkk ve metâ'ibine pek ziyade sebât ve metanet ile göğüs verdikten sonra vefât etmiş olduğunu öğrendim. Hâk-i mezarı üzerine çiçekler ve gözyaşları saçmağa gittim ve zikr-i cemilini mutazammın güzel bir kitabe vaz' etdim. Evlâdının ne hâlde bulduklarını sordum. Haber verdiler ki: yalnız “Orsilok” (Orciloque) isminde bir oğlu kalıp o da pederinin şöhretli bulunduğu bir memlekette nazar-ı halkda parasız pulsuz görünmeği bir türlü zihnine sığdıramayarak denizin hâlî bir adasına çekilip orada hâl-i uzlet ve inzivada yaşamak için bir ecnebi gemiye binip gitmiş. Mu'ahharan Orsilok'un süvâr olduğu geminin “Karpati” adasına karîb bir mahalde fırtınaya tutularak kazâ-zede olduğunu ve artık velî-ni'metim Alsin'in ailesi efrâdından kimse kalmadığını da ilâveten söylediler.

Derhâl hatırıma şu geldi ki Alsin'in ikamet ettiği haneyi, etrafındaki mahsûldâr tarlalar ile birlikte iştirâ edeyim. Hengâm-ı şebâbetimin yâd-ı latifiyle bir iyi efendinin hatırasını mûcib olan bu yerleri tekrar gördüğümde pek mahzûz oldum: Bana sanki Alsin'in yanında hizmet ettiğim zamana yani ömrümün eyyâm-ı baharına avdet etmişim gibi geldi.

Alsin'in emvâl-i metrûkesini dâ'inlerden mübâya'a edip Klazomn'a gitmeye mecbur oldum. Pederim Polistrat ile validem “Fidil” (Phidile) vefat etmişler idi. Birçok kardeşlerim vardı ki birbirleriyle geçinemezler idi. Ben bunlara mallarını kaybetmiş bir adam gibi âdi bir elbise ile göründüm. Bunlar cüz'ıyyü'l-mikdar olan miraslarını taksim üzere buldukları Polistrat'ın varisleri idâdına benim dahi girerek adedini çoğaltmış olduğumu görmekle müte'accib oldular. Bununla da kalmayarak benim Polistrat evladından olduğumu inkâr ve huzur-ı hâkimde beni tanımaktan imtinâ' ettiler! Ben de bunların insaniyetsizliğine mücâzât olmak için davamda ısrar etmeyerek fakat ile'l-ebed bana vâris olabilmek hakkından ıskât edilmelerini talep ettim. Suret-ı hâl taraf-ı hâkimden kendilerine de tebliğ edildi. Ben o zaman sefinemde beraber getirmiş olduğum hazâ'ini bunlara irâ'e ile Sisam

hükümdarı yanında kalan ve asla te’ehhül etmemiş bulunan Aristonous namındaki kardeşlerinin ben olduğumu anlattım.

Bunun üzerine biraderlerim bana bu derece gaddarâne muamele etmiş olduklarına izhâr-ı nedâmet ve bir gün benim vârislerim olabilmek hakkını muhafaza emeliyle dostluğumu kazanmak için boş yere sarf-ı sa’y ve himmet ettiler. Pederimin emvâli satıldı. Cümlesini de ben iştirâ ettim. Pederimin bütün mâ-melekinin böyle cüz’î bir hissesini bile vermek istemedikleri bir adamın eline geçtiğini biraderlerim kemal-i ıstırâb ile gördüler. Müdhiş bir zarurete giriftâr oldular. Fakat kabahatlerinin cezâ-yı sezâsını epeyce gördükten sonra bunlara hüsn-i hulkumu göstermek isteyip cümlesini affettim; yanıma aldım. Her birine deniz ticaretiyle iştiğal için lâzım gelen mebâliği verdim. Ve hepsini bir araya topladım. Kendileri ve çoluk çocukları hep birlikte kemâl-i istirahat ve âsâyiş-i bâl ile benim yanımda ikamet ettiler. Ben bu muhtelif ailenin peder-i müştereki hükmünde kaldım.

İttihâd ve ikdâmları semeresi olarak biraz müddet sonra azim servetlere nail oldular. Ma’mâfih siz de görüyorsunuz ki artık ihtiyarlık geldi çattı. Saçımı sakalımı ağarttı, çehremi buruşturdu ve bununla bu kadar güzel bir saadet-i hâlden çok vakit daha müstefid olamayacağımı ihbar etmiş oldu. Terk-i hayat müstear etmezden evvel bana pek ziyade aziz olan ve vatanımdan ziyade beni müteessir eden bu toprağı yani fazilet-mend Alsin’in takayyüdâtıyla iyi ve âkıl olmağı içinde öğrenmiş olduğum Lidya’yı son defa olarak bir daha görmek istedim. Buraya gitmek için denizden geçerken yolda “Sıklad” (Cyclades) adaları ahalisinden bir tâcir buldum ki Orsilok’un büyük pederi Alsin’in akıl ve faziletini imtisâl eden bir oğlu ber-hayât olarak elyevm Los’da bulunduğunu bana temin etti. Derhal Lidya tarikini terk ettim. Mâlik olduğum her şey için minnet-dâr ve şükr-güzârı bulunduğum ailenin geri kalan bir ferd-i kıymet-dârını Apollon’un adasında aramağa müsâra’at eyledim. Müddet-i hayatımın hitamına az zaman kaldı. Fanilere nadir olarak ihsan olunan bu tatlı istirahatın düşmanı bulunan “Park”⁷ (Parques) hayatıma bir an evvel nihayet vermekte isti’câl edecektir. Bu halde ben de memnûnen terk-i hayat edeceğim.

Ey, siz ki bu odada ikamet ediyorsunuz. Şimdi söyleyiniz, bakalım, dediğim zâtı tanıy mısınız? Kendisini nerede bulabileceğimi söyleyebilir misiniz? Eğer onu bana gösterirseniz Cenab-ı Hakk da bunun mukabilinde size beş batna kadar ahfâdınızın ahfâdını göstermekle mükâfat etsin ve faziletinizin semeresi olarak ailenizi daima huzur ve istirahat ve feyz ve bereket içinde saklasın.

Aristonous macerayı buraya getirdiği sırada Sofronim sürur ve kederle karışık gözyaşlarını akıtıyordu. Nihayet bir şey söylemeğe kâdir olamaksızın bilâ-ihtiyar ihtiyarın boynuna sarılarak göğsü üzerine aldı. Ve nefesi tıkana tıkana şu sözleri söyleyebildi:

“Ah, babacığım! İşte aradığınız benim; karşınızdaki dostunuz Alsin’in hafidi Sofronim’dir. Hiç şüphe etmem ki sizi buraya âlâm ve ekdârımı teskin ve ta’dil için Cenâb-ı Allah göndermiştir. Dünyada mahvolmuş gibi bulunan nimet-şinaslık yalnız sizde kalmış. Şisam’da âlî ve zengin bir zatın vaktiyle büyük pederimin terbiye-kerdesi olduğunu çocukluğumda işitirdim. Ancak genç vefat eden pederim Orsilok beni beşikte iken terk ettiğinden bu mesmû’ât bana rü’yâ gibi geliyor.

⁷ Esâtîr kavline ömr-i insaniyenin suret-i güzârâne nezâret eden bir müekkel-i semavî imiş.

Böyle bir hâl-i tereddüt içinde Sisam'a gitmeğe cesaret edemedim ve bekâsı olmayan serveti ele geçirmek yolunda izâ'a-i evkâtdan ise Apollon'un ma'bedinde tahsil-i ilm ile lezzetli bir ömür sürmek tesellisiyle bu adada kaldım. İnsanları az şeyle iktifâya ve huzur-ı kalbe alıştıran akl u hikmet benim için sair her türlü servet yerine kâim oldu”

Sofronim ma'bede yaklaşmış olduklarını görmesiyle sözüne hitam vererek Aristonous'a burada dua ve niyaz etmesini ve ifâ-yı nezr eylemesini teklif etti. Kardan daha beyaz iki koyun ile iki boynuzunun ortasında ve pişânîsi üzerinde bir hilâl şekli bulunan bir boğa kurban ettiler. Ba'dehû kâinâtı tenvir, mevasimi tertib ve ulûm ve fûnûna nezâret ve dokuz âlihenin terennümâtına halâvet ve tesir bahş eden ma'bûd-ı mafrûzun şerefine bir takım şiirler okudular. Sofronim ve Aristonous ma'bedden çıktıktan sonra günün bakiyesini de sergüzeştlerini yekdiğerine nakil ve hikâye etmekle geçirdiler.

Sofronim şimdi eğer berhayat olmuş olsaydı, bizzat Alsin'e gösterebileceği hürmet ve muhabbetle ihtiyarı yanında misafir etti. Ertesi günü birlikte Lidya'ya doğru bâdbân- küşâ-yı azimet oldular. Aristonous Sofronim'i “Kant” (Xante) nehrinin sahili üzerinde mahsuldar bir ovaya götürdü ki bu nehirde Apollon şikârdan avdetinde pek çok kereler vücudunu ve kumral saçlarını yıkamış idi⁸. Nehir boyunca kavak ve söğüt ağaçları buldular ki dalları gece gündüz teganni eden sayısız kuşlara melce olmuştu. Nehir bir kayalıktan pek ziyade bir şematet ve köpük ile sukut ettiğinden dalgalarını ufak çakıl taşlarıyla dolu bir kanalda çatlatır idi. Bütün arazi yaldız gibi ekinlerle mestur ve birbiri üzerinden tereffu' eden bayırlar asma kütükleri ve meyve ağaçlarıyla muhat idi. Burada tabiat latif ve ferah-feza, sema sakin ve berrak, arz -çiftçiye zahmetlerinin mukabili olarak- hîzâne-i sinesinden yeni yeni cevâhir-i ganimet çıkarmağa hazır idi.

Sahil-i nehirden ilerlediklerinde Sofronim alelâde sade fakat suret-i inşasıyla taksimatı mütenasib bir hane gördü. Lakin öyle mermer sütunlar altun, gümüş, fildişi evânî ile erguvânî kumaşlar yoktu.

Burada her şey, temiz, hoş, tab'a muvâfık, fakat debdebe ve ihtişamdan ârî idi. Avlunun ortasından bir su akar ve yeşil çemenzârın boyunca ufak bir kanal teşkil eder idi. Bağçesi asla vâsi değildi. İçinde insanların taayyüşü için lazım olacak meyve ve sebzedden başka bir şey görünmüyordu. Bağçenin iki tarafında iki koruluk olup ağaçları pek eski ve dalları şua'at-ı şemse gayr-ı kabil-i nüfuz birer siper idi.

Her ikisi bir salona girerek bahşâyîş-i tabiat olan me'kûlat ve meşrubattan güzel bir ta'am ettiler; bu ta'amın içinde medenilerin gayet ağır baha ile uzak mahallerden, büyük şehirlerden getirttikleri ağdiyeden bir şey yoktu: Apollon Kral “Admet”in (Admete) çobanı iken kemal-i itinâ ile sağdığı süt kadar leziz bir süt, Sicilya'da “Hibla” (Hybla) veyahut Atike'de “Himet” (Hymette) dağı arılarının verdiği baldan ahlâ bir bal ve bağçenin sebzevatıyla ağaçlarından yeni koparılan meyveler var idi. Büyücek kablar derununda mâ'ü'l-hayât vâsına layık bir şarâb ma'den kupalara dökülürdü. Sade ve fakat tatlı tatlı ve tekellüften âzâde olan bu ta'ama

⁸ Apollon, güneş ve şua ve sanâyi' ve edebiyat ve tabâbet ma'bûdu ve “Zifis”in oğlu olduğu zan olunurdu. Mahall-i velâdeti “Dölus” adasıdır. Resminde kendisi gayet yakışıklı, elinde ok tutar ve saçları yerlere sürünür bir erkek çocuğu suretinde gösterilir. Ona mahsus birçok ibadethaneler olup en meşhuru “Delfi” mabedidir. (Yunan-ı Kadim Tarihi'nden)

Aristonous oturmak istemedi. Evvela iltizam-ı tevazu‘la bir takım bahaneler buldu. Sofronim’in ısrarı üzerine nihayet bunca zaman bu salonda hizmet ettiği Alsin’in şimdiki hafidi ile birlikte ta‘am edemeyeceğini söyledi. Sofronim “bu pîr-i irfan-ı semirin işte burada ta‘am etmek mu‘tadı idi, işte dostlarıyla şurada musâhabet eder, orada oyun oynar. Şurada “Heziod”⁹ (Hesiod) ile Omer’in (Homer) eş‘arını okuyarak gezinir, işte geceleri burada istirahat ederdi” diye ahvâl-i maziyei tahattur ederek kalbi müteessir olur ve gözlerinden yaşlar akar idi.

Ba‘de’t-ta‘am Sofronim Aristonous’u nehir sahilinde kendi koyun sürülerinin gezdiği küçük çayırları görmeye götürdü. Ba‘dehû mer‘alarından avdet eden koyun sürülerini meleyen ve memeleri sütle dolu olan validelerinin arkaları sıra sıçrayarak koşan kuzularını da temâşâ ettiler. Ötede beride işleriyle meşgul birçok işçi esirler gördüler. Bunlar kendilerine pek ziyade hilim ve rıfkla muamele eden insaniyetli sahiplerinin menfaati için can-sipârâne çalışırlardı.

Aristonous Sofronim’e bu vadiyi, esirleri, koyun sürülerini ihtimamlı bir hirâset sayesinde gayet mahsul-dâr olan araziyi gösterdikten sonra dedi ki: “Sizi ecdadınızdan muntekıl bir mülkün içinde görmekliğim beni hakikaten neşelendiriyor. Alsin’e birçok zaman ettiğim hizmetlerin yâdına sebep olan bu yerleri taht-ı tasarrufunuza koyduğum için ne derece memnun olduğumu siz de hish ediyorsunuz sanırım. Bir vakit onun istifade etmiş olduğu şeylerden şimdi de siz müstefid olunuz; bahtiyarâne ömr geçiriniz ve ihtiyarlık hâlinde siz de onun gibi bir hüsn-i hatimeye nâil olmak için müteyakkızâne davranınız”

Aristonous kanunen iktiza eden muamele-i ferağiyeyi icra ile beraber şayed bu babda varis-i tabiileri bulunan biraderleri tarafından bir gûne mümanaat zuhura gelebilmesi mûlahazasına mebni bu hibeyi Sofronim kabul etmeyecek olur diye bunları hakk-ı verasetinden ıskat etmiş olduğunu da beyan eyledi. Lakin Aristonous’un gönlü bu kadarla da kanaat edemediğinden haneyi baştan aşağı gayet mükemmel bir surette tefriş ve tanzim ettirdikten başka zahire anbarlarını Siroz’un mahsulât-ı arziyesiyle ve kilerlerini Jüpiter’in sofrasına layık olacak nefis şarablar ile imla etti. “Hymet” “Hyble” balından ve hemen bal gibi leziz olan Ayt’in zeytinyağından dahi kifayet mikdarı bıraktığı gibi Arkadi dağlarında ve Sicilya’nın feyzli meralarında ra‘y olunan ağnâmın ince ve kar gibi beyaz yapağlarını da zam etti. İşte Sofronim’e bu halde bir hane bahş etti.

Bunlar miyânında elli talandan ibaret bir meblağd a var idi. “Klazomn” şibh-i ceziresiyle İzmir’de kâin “Lebede” (Lebedee) ve “Kolofon” (Colophon) civarında mutasarrıf olduğu emlakı kendi ta‘allükâtı için sakladı. Ferâğ resmi icra olunup bittiği cihetle Aristonous artık sefinesine rakib olarak Yunanistan’a avdet etti. Bu derece sehâ ve mürüvvetden hem müte‘accib hem müte‘essif olan Sofronim Aristonous’a daima “Pederim” diye hitab ve boynuna sarılarak gözyaşları döktüğü hâlde sefinesine kadar teşyi‘e şitâb etti.

Aristonous güzelce bir yolculuktan sonra meskenine vasıl oldu. Sofronim’e verdiği şeylerden dolayı ta‘allükâtından hiç biri beyan-ı şikâyete cesâret-yâb olamadı. Aristonous bunlara “Ma‘lûmunuz olsun ki ben vesâyetnâmeme kendi arzu ve ihtiyarımla şurası da ilâve ettim ki ben vefat ettikten sonra emvalim satılıp

⁹ Omer’in muasırı bir şair-i Yunânî’dir.

Yunanistan'ın fakara ve muhtacına tevzi' olunacak ve sizden biri gerek bu surete gerek Alsin'in hafidine verdiği şeylere itiraz ve muhalefet edemeyecektir”.

Âkil, ihtiyar, bakiyye-i ömrünü kemal-i âsâyiş ve huzur ile geçirmekte ve fazilet-i müktesebesine mukâbil min-kıbeli'r-Rahmân nail olduğu nimetlerden müstefid olmakta idi. Sofronim'i görmek ve mimarlıkla seng-tıraşlıkta olan mahâret ve kuvvetiyle pek güzel bir hâlde tezyin etmiş olduğu Alsin'in makberi üzerine zebh-i kurban etmek için her sene Lidya'ya icrâ-yı seyahat eder idi. Vefatından sonra vücudu ihrak edilerek hâsıl olacak ramadinin de oraya götürülüp makberin yanına konulmasını vasiyet etti.

Sofronim her sene mevsim-i rebî' hulûl edince Aristonous'un vürûdunu sabırsızlıkla intizâr ile ve mevsim takarrûbe başladıkda Aristonous'un gemisini görebilmek için muttasıl sahile doğru bakar dururdu.

İndinde pek aziz ve kıymettar olan bu geminin dalgalar arasında yuvarlanarak geldiğini görmekle dilşâd olur ve sefinenin vürûdu dehşetli bir kışın şedâid-i tahammül-fersâsından sonra gelen mevsim-i baharın letafet-i tabî'yyesinden ziyade kendine sefâ-bahş görünür idi.

Bir senenin yine bu mevsiminde idi ki sair senelerde yaptığı gibi çeşmân-ı intizârını kâh sahile kâh gemiye atf etmekten bir dem hâlî kalmadığı hâlde hiç bir şey göremiyor ve acı acı içini çekiyor idi. Çehresini havf ve keder istî'âb etmiş idi. Geceleri uyku uyuyamıyor ve bütün eşya ve mevcudâtından bir lezzet alamıyordu. Hastalar gibi cüz'î bir şemâtetten müte'essir oluyordu. Daima adanın liman tarafında bulunup rast geldiğine Yunan taraflarından gelmiş veya gelmekte bulunmuş bir gemi görüp görmediklerini sual ediyordu.

Bir gün limanda gemiyi gördü. Lâkin heyhât! İçinde Aristonous yokdu. Ona bedel gümüşten ma'mûl bir kavanozda mahfûz olan remadiyi hâmil idi! Bunu müteveffânın muhibb-i kadîmi ve hem-sinni olup sevk-i arzularının icrasını der'uhde eden “Amfiklos” kemâl-i hüzn ve elemle getirmiş idi. Amfiklos Sofronim'in yanına geldi. Bir zaman her ikisi de mebhût ve sâkit kaldılar. Yalnız ağlamakla yekdiğerine endişelerini anlatmış oldular.

Sofronim kavanozu öperek ve gözlerinden akan sirişk-i hüzn ve matemle ıslatarak şöyle hitap etti:

“Ah, ey pir-i muhterem! Sen ki benim hayatımı mes'ûd etmiştin şimdi en acı bir kedere mübtelâ ediyorsun. Âdil olan Cenab-ı Hakk faziletine mükâfaten ruhun için cennet-i a'lâda bir saadet-i cavidânî in'âm buyurmuştur ki takib ile onu görmek için terk-i hayat bana lezzetli gelecektir. Zamanımızda adalet, merhamet ve şükran-ı nimet gibi hasâ'ili canlandıran sensin. İnsanların faziletten mahrum ve bedbaht olduğu bir zamanda a'sâr-ı maziyye-i mes'ûdenin kerem ve inayetini i'tisâm ve iffetini izhâr eden sensin. Cenâb-ı Hakk seni ashab-ı adaletin me'vâsına iclâs etmezden evvel bu cihan-ı fanide sana mes'ûd ve tavis bir pirlilik ihsan buyurdu. Ah, heyhat! Müddet-i medîde devam edecek gibi görünen bir saadet dahi hiç vakt-i derece-i kifayede uzun değildir!”

“Mademki bana bahş eylediğin nimetlerden şimdi sensiz müstefid olacağım, bu istifade arzusunun kendimde his etmiyorum. Ey ruh-ı aziz! Ne zaman sana pey-rev olacağım? Ey kıymet-dâr güller! Siz bazı şey hiss ediyorsanız o da şüphesiz eksik

günlere karışmak arzusundan ibarettir. Bir gün benimkiler de bunlara karışacaktır. Şimdiki hâlde benim için yegâne medâr-ı tesliyet en ziyade sevmiş olduğum bir vücûdun şu bakiyye-i âsârını saklamaktır. Ey Aristonous! Sen terk-i hayat-ı suverî etmiş isen de ma‘nen hayysın. Beni o derece seven ve fazilet-i insaniyye muhibbi olan bir zâtı vazife-i sadakate münâfi olarak unutmaktan ise kendimi unutmak bence daha evlâdır”

Sofronim kalb-i me’yûsânesinin en derin köşelerinden kopup gelen figanlar ile ancak bu kadar tekellüme muktedir olabilip ba‘dehû ister istemez sözünü keserek kavanozu Alsin’in mezarına götürdü. Orada bir kaç da kurban kesti ki bunlardan çıkan kan-ı makbereyi muhit olan çemenistâna istilâ etti. Ma‘bûd namına şarab ve süt döktü. Tâ müntehâ-yı hudûd-ı şarkıyyeden gelmiş ıtriyâtı dahi yaktı ki bunlardan hâsıl olan sehâb-ı rakîk-i râyiha-dâr âsumâna kadar urûc etti. (İNTİHÂ)

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk (1995). “Faik Reşad”, *DİA*, 12: 103-109, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- AKYÜZ, Kenan (2014). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- SEVÜK, İsmail Habib (1940). *Avrupa Edebiyatı ve Biz II*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- YÜKSEL (SEÇKİN), Süheyla (1997). *Faik Reşad’ın Hayatı ve Eserleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mümin HAKKIOĞLU

Yrd. Doç. Dr. | Assist. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, Gümüşhane-Türkiye
Gumushane University, Department of Foreign Languages, Gumushane-Turkey
muminhakkioğlu@gumushane.edu.tr

BİR KAÇIŞ ÖYKÜSÜ: MİM KARA'NIN DOĞUYA HÜZÜN TURLARI

Özet

Doğuya kutsallık atfederek bütün suç ve günahlardan Batı'yı sorumlu tutan, kendi eleştirisini Batı'nın yanlışları üzerinden yapanların karşısında, Mim Kara'nın, *Doğuya Hüzün Turları*'nda anarşik bir tutum takındığı ve savunmanın aciziyetini tümüyle dışladığı görülür. Şair, sözünü eğip bükmeden söyleyen bir kaçak, anlattığı ise bir kaçışın öyküsüdür. Kaçış, kurtuluşun yegâne adresi Doğu'yadır. Ancak *Doğuya Hüzün Turları*'nda yönler bir mekâna değil bir duruma ve duruşa işaret eder. Doğu insanın aklını, aklının anlamını yitirdiği yerde başlar; mekân buna bir kolaylık sağladığı ölçüde doğudur. Buna koşut olarak Kara'nın kitabından iki karşıt denklem çıkarmak mümkündür: Doğu=hüzün=saf akıl ve Batı=Ø=verili akıl. Batı, bir kurgunun mamulü, Doğu ise tanrının yansımasıdır. *Doğuya Hüzün Turları*, kendi Doğu'sunda Batı'yı yaşayanlara, çağdaş yalanlardan sanal hakikatler çıkararlara, aklını ve vicdanını terk edenlere uyarılarla doludur. Kara'ya göre bilmemek suçtur, hayata karşı dalgınlık ise ihanetten başka bir şey değildir. Bu yolculukta Doğu hep daha öteye çağırın sürekli bir tekâmülün adıdır.

Anahtar Sözcükler: Mim Kara, Doğu-Batı, Hüzün, Saf akıl, Verili akıl.

A STORY OF ESCAPE: MİM KARA'S DOĞUYA HÜZÜN TURLARI (SORROW TOURS TO THE EAST)

Abstract

Opposing those who sanctify the east, blame the west for all crimes and sins, and make their self-criticisms on the basis of the wrongs of the west, Mim Kara, in his *Doğuya Hüzün Turları* (Sorrow Tours to the East), is seen to develop an anarchist attitude and exclude the impotence of defence thoroughly. The poet is a fugitive who speaks without beating around the bush and what he tells is the story of escape. The escape is towards the east, the sole address of salvation. However, directions do not denote a place, but a state and a stance in *Doğuya Hüzün Turları* (Sorrow Tours to the East). The east starts at a point where man loses his reason or the meaning of his reason; the place can be regarded east as long as it provides convenience for this. Concordantly, it is quite possible to infer two counter equations from Kara's volume: East=sorrow=pure reason and West=Ø=given reason. The west is a product of fiction, but the east is the reflection of God. *Doğuya Hüzün Turları* is full of warnings for people who experience the west in their east, discover virtual truth out of modern lies and abandon their reasons and conscience. According to Kara, to be in the dark about the world is a crime, so vacancy in life is no other than a betrayal. In this journey, the east is the name of a perpetual maturation which always calls us further.

Keywords: Mim Kara, East-West, Sorrow, Pure reason, Given reason.

KİTABIN KÜNYESİ: Kara, Mim. (2015), *Doğuya Hüzün Turları*, İstanbul: Barbar Kitap, ISBN 978-605-62686-2-5, 166 s.

siz sayın büyüklerimiz
bir şey dediniz sanmıştım
dememişsiniz elbet

bir yer var sanmıştım gittiğiniz
uğurlama ekibindeymişsiniz
çok geç fark ettim bağışlayın (s. 64).

Dünya genelindeki yazınsal hareketlere koşut olarak öznelğin ve nesnelğin ölçüsü, toplumsal sorunlara ve açmazlara şairin yanıtları, gelenekle ilişkinin içyüzü, biçemsel gereklilikler gibi şiir tartışmaları öteden beri ülkemizde de yapılıyor. Miras elbette önemli, ancak çağdaş okuru çoğunlukla yeni şeyler ilgilendiriyor artık. Egemen konuyu şairin kendi öznelğine dönüştüren şiirden, bir şey söyleyen, bir çözüm üreten şiir arayışları giderek artıyor. Kendi içlerine gömülüp olup bitene ilenen şairler, kimi zaman saygıyla karşılanırsa da, artık çoğunlukla eleştiriliyor, onlardan yeni biçimler deneyerek yeni şeyler söylemeleri bekleniyor; tümüyle retorik kokan ya da ‘söz güzellemesi’ne indirgenen şiirlerin hangi insani yarayı saracağı sorgulanıyor. Onlardan, önceki çağların şiir zevkini ve pratiğini göz ardı etmeden, kendi çağına özgü bir dil yaratarak kendi zevk ve pratiklerini ortaya çıkarmaları isteniyor.

Mim Kara, *Doğuya Hüzün Turları* adlı şiir kitabıyla bütün bu tartışmalardan geçerek bir karara varmış. İlk kitabı *Ergen Ruhlar İlmihali*’nde ‘Kara’ müstearını kullanan şair, şimdi de Mim Kara’yı tercih etmiş. Bilinmenin marazî bir tutkuya dönüştürüldüğü yazın dünyasında, müstear kullanarak aslında bir mesaj gönderiyor bizlere: kim olduğuma değil, ne söylediğime bakın.

Kuşkusuz şairin, bilinmezliği seçişi, olası sair nedenlerin yanında, kendi içinde bir iddia taşımakta. Bu iddia, kitabın dış kapağına da yansımış. Siyah zemin üzerine giydirilmiş turuncu parmak izi, hem kullanılan renklerle okurun ciddi bir tartışmaya beklendiğini hem de şairin yazın dünyasında güçlü bir iz bırakma niyetinde olduğunu duyuruyor adeta. Kara’nın iddiası, ‘Hüzün Sahibi’ başlıklı şiirde, iç sayfalara şöyle yansıyor:

kenarda
durduğum yerden bağıyorum
hepinizi birden sevebilirim
öyle güçlüyüm (s. 40).

Arka kapak, yine siyah zemin üzerine bırakılmış turuncu bir parmak iziyle bütünleştirilmiş. Ancak, kitaptaki başat eylem ‘yürümek’ olduğundan, bunu şairin

düşünsel yolculuğundaki bir kalem adımı da sayabiliriz. Arka kapaktaki izin hemen altına ise üç dize düşürülmüş:

şimdi
sırf ölebilmem için
ne çok şey vermem gerekiyor.

Şair, çağdaş dünyayı kuşatan dertlerin düşünce yoluyla iyileştirilebileceğine inanıyor ve tanık olduğu sorunları çözümleriyle yansıtıyor dizelerine. Bunlar, gerçekte yanı başımızda duran, fakat çeşitli nedenlerle ayırdına varamadığımız, insan olmakla ve insan kalmakla ilgili temel sorunlar. Onca acının yaşandığı, şiddetin kuşattığı, bütün inanç gruplarının iç içe geçtiği ve birbirini beslediği dünyada şair başkaca yazamazmış gibidir.

Mim Kara öfkeli. Öncü olarak ortaya çıkan, kurgulanmış bir hayata çağıran, kendilerine gösterilen saygıyı ve buldukları konumu hak etmediklerini bildikleri halde bunu itiraf etmeyen, hatta zamanla kendilerini bile sözü edilen kurguya inandıran politikacılar, din adamları ve yazın insanları, hepsi nasibini alır *Doğuya Hüzün Turları*’nda. Bir de dünya ile hayatı uzlaştıran, “itidali telkin ederken de infiale göz kırparken de gücün yanında saf tuta[n]” ve “yürümekten korka[n]” insan. (s. 46)

Kara, kitabına seçtiği alt başlık *Kaçığın ve Cehennem Yolcusunun Birbirine Düğümlenmiş Hikâyeleri* ile okurda mistisizm eksenli bir merak uyandırıyor. Peki, ama neden kaçıyor şair? Okudukça anlaşılıyor ki, onun kaçışı insanî bulmadığı her şeyden. Bilgiden gerçekliğe, akıldan inanca, Batı dediği anlayışın kapladığı ve kirlettiği her şeyden. Aklını ve gönlünü korumak için, salt uyanık kalabilmek için kaçıyor. Seferi, kurtuluşun yegâne adresi olarak gördüğü Doğu’ya.

Kitap, ‘Dibace’ (s. 5-8) ve ‘Hatime’ (s. 159-166) dışında üç ana bölümden oluşuyor: ‘Bilmeceler’ (s. 9-68), ‘Ara Söz: Yürüyüşün Destanı-Kaçak ve Ötekiler’ (69-100) ve ‘Sınır Bekçileriyle Karşılaşma’ (s. 101-158).

“[S]özün güzel söylenebileceği yerde/ güzel sözler söylenemezdi” (s. 5) saptamasıyla başlayan ‘Hatime’, şairin tanımını değilse bile bir tarifini yaparak selamlıyor okurunu:

yarasalarla uçandır o. körlük nedir bilir, ses nedir bilir. yuvadan düşenleri bilir.
uzaklarda yanan ateşleri bilir. bilir ateşle ışığın farkını.

kelimelerle uçandır o. bilir kanatlarında hafifleyen nedir. bilir kalbin huzursuzluğunu. bilir seslerin oyununu, bilir gecenin huyunu. bilir şunu bunu, enikonu bilir (s.7).

Kara, *Doğuya Hüzün Turları*’nın sonunda söyleyeceği şeyi en başında dile getirerek ‘Hatime’yi sonlandırıyor. Okurun kitap boyunca karşılaşacaklarını ve sonunda elde edeceklerini ortaya dökerek adeta ona bir tercih sunuyor, yolculuk için son kararını verme olanağı tanıyor:

ben
hiçbir şey söylemeyerek
her şeyi anlatmayı düşündüm
sözün muhatabı da öyle
hiçbir şey anlaması gerekmeden
her şeyi anlayacak (s. 8).

‘Bilmeceler’ bölümünün ilk şiiri, ‘Hüzün Söylencesi’. Ancak bu şiir, alışılmışın ötesinde, Batı yazınında çokça kullanılan nesir-şiir (prose-poem) biçiminde çıkıyor karşımıza. Şair, ülkemizdeki yerleşik şiir kabullerine çok da yakın durmayan bu yazınsal biçimin okuru ürkütüleceğini biliyor. Yazdıklarının kesinlikle şiir olduğuna yönelik iddiasının arkasında durduğunu enikonu anlatabilmek için bütün bölümü her nesir-şiirin ardından bir serbest şiir getirerek planlamış.

‘Hüzün Söylencesi’, bir anlamda kitabın tartışmaya açtığı temel kavramlardan ‘hüzün’ ve ‘Doğu’ ikilisine yüklenen anlamların ipuçlarını sunuyor. Kaçak olarak Kara’nın çıktığı yolculukta hüzün, onun “yol gösterici[si]”dir (s. 12). Bu nedenle, aynı zamanda onun akıldır; “verili bir akılla, kurgulanmış bir akılla anlaşılamayaca[k]” (s. 11), “hep yaşamamız gereken o hayret için” (s. 12) kuşanılan ham akıldır; ümmi akıl olarak da adlandırılabilen saf akıldır. Şair, Doğu=hüzün=saf akıl olarak formüle edilebilecek denklemin tanımını dizelerine şöyle yansıtıyor:

İşten güçten geçip, düşlerden geçip, efsanelerden kaçıp çıktığım bu yolculukta bir şey gördüm. Doğu’da bir yerd, bir şey gördüm. Bir şeyi yerinde görmek gibiydi. Hüzündü o, vardı, görünür bir şeydi. Yerinden oynamış aklımdı, yerine oturdu. Hüzündü o, benim aklımdı, varlığımın aslıydı (s. 11).

Kuşkusuz, Kara’nın şiirinde Doğu bir mekândan çok, düşünsel bir durumun, duygusal bir aidiyetin, bilişsel bir uyanıklığın adıdır. Bu nedenle, dünyanın her yerinde, daha doğrusu hüzünün olduğu her yerde, Doğu’yu bulmak olasıdır ona göre. Bu konumlandırmanın karşıtını oluşturacağını görmek elbette güç değil. Ancak kitap boyunca, insanın ilk ve gerçek yurdunun Doğu olduğu vurgulandığına göre, Doğu bir karşıtlıktan üreyen değil, bir karşıtlık üretendir. Sözü edilen karşıt, şairin kaçtığı ve okurunu kendisine katılmaya çağırdığı Batı’dır. Kara’nın Batı’ya ilişkin düşünceleri Batı=Ø=verili akıl biçiminde özetlenebilir. Verili akıl aynı zamanda kurgulu ve makul akıldır. ‘Makul Aklın Eleştirisi’nde (s. 46) anlatıldığı üzere vasata zorlanan, içdiş

edilmiş, anlamadığını anlayabileceği şekle dönüştürerek hakikati çarpıtan, gücün yanında saf tutan ve toplumsal vasatı bir “sürü”ye dönüştüren bu aklın ürettiği coğrafya da bir mekâna işaret etmez. Hüznün tartışmasız bir karşıt anlama sahip olmayışı, bu denklem içinde, Batı’nın hakikat planında yokluğunu anlatır. Yokluğun içinde debelenen insan, bu durumda içyüzü gizlenen ve ilkeleri sürekli değişen bir oyunun figüranı olup çıkmıştır.

Kara’nın, dünyanın nasıl bir yer olduğuna yönelik yargısı oldukça kesindir. Politik, ideolojik ve inançsal ezberlerin ötesinden, bir kaçak rahatlığı ile gördüğü manzarayı şöyle özetler:

Şimdi dünyanın tamamı Batı olduğuna göre hüznü gördüğüm her yere Doğu adını vermem gerekiyor. Dünyayı yönlere pay edenler, yönleri dünyanın tamamına pay etmemi anlarlar sanıyorum. Hüzün, kendine yer seçiyor ama yön seçmiyor. Her şey Batı’nın dünyayı kaplamasıyla alakalı.

Batı’nın bilimkurgu varlığındaki mistik akıl çelmiyor hüznü gözlerimin bakışlarını. Akıl diyorum Doğu’da hayat süren şeye (s. 12).

‘Doğu Nereden Başlar’ adlı nesir-şiirde Doğu’nun koordinatları yukarıda söylenene koşut olarak daha da belirginleştirilir: “Doğu aklını yitirdiğin yerden başlar. Aklını ve daha çok aklının anlamını yitirdiğin yerden. Mekân ise buna bir kolaylık sağladığı ölçüde Doğu’dur” (s. 24).

Hüzün ise, aynı zamanda varlığın melalini gösteren bir bakıştır, insanın kendisine acımayı unutup varlığa acımaya başladığı bir şeydir (s. 38). Her ne kadar hayatta karşılık bulamasa da şairin dünyasında bir üstünlük aracıdır. Bir baba sıcaklığı sağlar, şair için güvende oluşun diğer adıdır.

‘Hakikat Suretleri’, şairin hüznü ve Doğu’ya yüklediği anlamların doğal sonucu olarak dolaşımdaki bilgiyi Batı’nın bir icadı olarak ele alır, Doğu ile bu bilgi arasına aşılmaz bir duvar örmeye çalışır. Değil mi ki Doğu, hüznün yuvasıdır ve saf aklın önderliğinde hakikat yolculuğunun merkezidir, o zaman “[b]ilgi, hakikatin tek gerçek düşmanı. Ölümlü gerçeklere ölümsüz suretler biçiyor.// Bilgi bir hayalet. Sefil gerçeklere can ve beden veren bir kıyafet. Neye hayat vermişse onunla hayat buluyor. Her yerde hazır ve nazır bu yüzden (s. 16).

Kara’nın savaş açtığı bilgi, insanı kendinden geçirerek uykuya yatıran ve başkasına boyun eğdiren bilgidir. Bu anlamda, gücün öteki adıdır. Ona göre, bu kurulu hayatta insan, hayatı yaşamaz; hayat, insanı yaşar. İnsan hayatın öznesi değil nesnesidir; iradesi gölgelenmiş, edilgen bir konuma itilmiştir. Zihinleri ve kalpleri iğdiş eden bilgi ve

taşıdığı albeniler, bu acınası insan durumunun ortaya çıkmasında başlıca etkenlerdendir. ‘Hava Tahlilleri’nde bilginin bu yırtıcı ve parçalayıcı yanına bir kez daha dokunur şair:

Bilgi kuduz. Isırmazsa daha ölümcül. Bilgi tasmasız üstelik, bilgi şimdi serbest dolaşıyor. Bilgi hakikat yolunu tutmuş, tek gerçek postuna bürünüp. Gerçeğin karşısında gerçek, gerçeğe düşman gerçek. İnsan şimdi bu karşıtlıktan, bu düşmanlıktan besleniyor. Tahlil için salya örneği yok, kimse kimseyi ısırıyor çünkü (s. 42).

Kara için, kimsenin kendi macerasına razı olmaması, aklın, gözün ve kalbin sürekli dışarıda kalması, dolaşımdaki bilginin hükmettiği hayatın doğal sonuçlarındandır. Dünya, bilginin insan yaşamını ve varlığın anlamını gizlice yıkışına dair sayısız örnekle doludur. Peki, Batı’nın, kurgulu aklın, hesapçılığın ağına düşen çağdaş insan, olup bitenin farkına ne zaman varacaktır? Okuruna sorular sordurarak onu özeleştiriyeye ve başkaldırıya çağırın şair, ‘Çelişkide Hayır Vardır’da bu konuyu biraz daha irdeleyerek çağdaşlarına şöyle seslenir:

Matematik avucuna almış bizi kendi peşimizden koşarken. Biz, ama özellikle biz, yolun bir noktasında oturup düşünmeye başlayanlar çıkarım yaparak eşitlik kurarak “hayata inanç”a dönüştürüyoruz her şeyi. Kalple çalışan hesap makineleriyiz (s. 34).

Kara’ya göre “yürümek başlıca maharetidir hayatın. Yürümek nefes alışıdır kaçığın” (s. 51) ve sebeplerini yitiren insanların mutlu yüzlerle dolaştığı dünyada kaçak, “unutmadığı için kaçaktır (s. 52). Başına gelenleri hatırladığı ve başkalarına anlatmak istediği için yola çıkmıştır. ‘Kaçağın Hikâyesi: Yeniden Üşüeyebilmek için Fırsatlar ve Öneriler’de “[t]abiattaki derin hüznü görebilmek için Doğu’ya, biraz daha Doğu’ya” (s. 50) doğru yol almaktadır. Doğu, bu şiirde, kaçığın gerçek evidir, yolculuğu ise bir eve dönüş hikâyesi. Kaçak ve eve dönüş ironisini, insan-şairin kendisine dönüşü olarak da anlamak olası. Doğu, insanın yegâne kurtuluş reçetesidir, “cennetimizdir bizim. aden’dir o.” (s. 50). ‘Tanışmalar II.’de bu bahsi daha da açar Kara:

Orada fazlaca bir zahmete katlanmadan kendi ayaklarınızla şöyle bir gezintiye çıktığınızda, ıssız zannettiğiniz bir yerde insan izleri görürsünüz. Gözlerinizde biraz olsun Batılı bir ışık varsa onun bildiğiniz türden bir insan olmadığını da anlarsınız. Henüz yaratılmış ve dünyaya gönderilmiş. Öyle ki geçiciliğinden başka bir şey bırakmıyor ardında. Onlardan sadece birini hayal edin kısa bir süre. Yaşının ve cinsiyetinin hiç önemi yok, gözleriniz onun gözleri olsun yeter. Nereye bakarsanız bakın, neye bakarsanız bakın hüznü göreceksiniz. Bunlar dünyadaki en sahici insan izleridir. Siz bile, o izlerde uygarlığı veya başka bir şeyi değil, insanı göreceksiniz (s. 55).

Şair, böylece bir kez daha Doğu-Batı karşılaştırması yapar ve Doğu’yu faniliğinin farkında olan insanların yurdu, Batı’yı ise sonsuz bir iştahla hayata dalan ve kalıcı

olmaya dair hesaplar yapanların diyarı olarak betimler. Tanrı’nın sonsuzluğuna ve ulûhiyetine ortak olmak isteyen Batı’nın tersine, hayatı ‘kul’ gibi yaşama kararlılığındakilerin adresi olan Doğu, hem daha insanî hem de haddini bilen gerçekçi bir görüntü sunmaktadır. Şair, birinci bölümü, Batılılaşmış çağdaş insanın açmazlarını ‘Liyakat Sorunları’nda bir kez daha hatırlatarak kapatır:

kuşlardan vakit bulup uçamıyoruz
yollardan vakit bulup yürüyemiyoruz
iptiladan vakit bulup aşık olamıyoruz
hayattan vakit bulup yaşayamıyoruz
uykudan vakit bulup uyuyamıyoruz
tembellikten vakit bulup dinlenemiyoruz
ibadetten vakit bulup secde edemiyoruz
aklımızdan vakit bulup düşünemiyoruz
putlardan vakit bulup iman edemiyoruz
vakit bulup gözlerimizden
göremiyoruz hiçbir şey (s. 67)

Kaçığın neden ve nereye kaçtığı ile ilgilenen birinci bölümden sonra Kara, ‘Ara Söz: Yürüyüşün Destanı-Kaçak ve Ötekiler’ başlıklı ikinci bölümde kaçışın nasılına eğilir. Yolculuk zordur, fakat hepsi kaçığın kendi seçimidir. ‘Bela Vadisinden Geçerken’de şair bunun kendi tercihi olduğunu açık biçimde ortaya koyar: “kimi girmez/ kimi savuşup kaçarken/ yaşamak için bu yeri seçtin sen/ geçmek lafin gelişi” (s. 96).

Her şeyi göze alarak yola çıkan kaçığın sitemde bulunmaya belki hakkı olsa da sızlanmaya kesinlikle yoktur. Çünkü karar verilmiş, kaçış başlamıştır. ‘Sayrılık Defteri’nde, nice kaçığın yaşadığı hikâyenin kahramanının da başına gelebilecek bir olasılığa gönderme yapılır: “bunu hiç beklemiyordum/ bunu da/ bunu hiç/ sırtımı sana emanet etmemiş miydim/ sırtımdan ne yollar geçiyor öyle/ kalabalık/ çok kalabalık (s. 74). Saf kişiliğin ve ham aklın varisi kaçığın bu durumda kuşanacağı şey soğuk yüzlü hüzündür. Hayret ettikçe üşüyecek, üşüdükçe varlığının ayırına varacaktır. Hiçbir gerekçe, hiçbir engel onu yolundan alıkoymamalıdır. ‘Azametle Yürürken’, incindiği anlarda, yaralandığında, vurulduğunda, dara düştüğünde kaçağa ne yapması gerektiğini öğütler: “her taraftan görülmüşsün/ sağın pusu solun pusu/ kalkıp yürüyeceksin artık/ azametle// başını dik tut şimdi/ hedefi büyüt” (s. 75).

Kara, kaçığın yolculuğunda onu tepeden tırnağa soyar, kahraman için geride bırakılamayacak veya götürülemeyecek hiçbir şey yoktur. Ancak, ‘Nihai Kaçış Planı’nda kullanılan birinci çoğul şahıs ifadeleri, anlatılanın yalnızca kaçığın değil, onun duyarlılığını taşıyan herkesin hikâyesi olduğunun ipuçlarını verir. Öyleyse, bu hikâye, aynı zamanda okurundur da. Kaçış plansızdır ve hayata yansması “sıfır plan

sıfır hata”dır. Mesele, arkasına bakmadan kaçmak değil, arkasına bakarak kaçabilmektir. Çünkü birincisi korkunun sonucu iken ikincisi cesaretindir. Bu kaçışta, “öne düşen önce düşmeyi de geride/ bırakılmayı da göze alacaktır” (s. 99). Aslolan, öncü olmak değil, yola sadık kalabilmektir, yolu unutmamaktır. Öncülüğün kârına talip olurken başına gelecek olumsuzluklara da gerçek anlamda kâr gözüyle bakabilmektir. Kuşkusuz, bu eleştiriden siyasetçilere ve inanç önderlerine de düşen bir pay vardır.

Kitabın son bölümü ‘Sınır Bekçileriyle Karşılaşma’, haddini aşmayan ancak gözünü de budaktan sakınmayan kaçak-şairin yolculuğundaki bir sonraki evreyi anlatır. Kara’nın dünyasında, sınır bekçileri somut varlıklar değildir. ‘Beyan ve İhsas-ı Rey’de söylediği gibi isim olarak vardılar ve onlarla karşılaşmak karşı karşıya gelmek değildir (s. 103). Sınırlar ise çoğunlukla insan yapımı ve üst akıl(lar) tarafından makul akıl sahiplerine sunulan verili ve yapay hapisane duvarlarıdır. Bu noktada, şairin şu saptaması oldukça tesir uyandırıcıdır: “çizgiler hani, çitler nerede. Aklımızdan geçen hangi sınırdan geçmeyecek” (s. 103).

Kara, bu yapay duvarlardan yayılan tehlikeyi öyle önemser ki ‘Hapishane Yönetimine Dilekçe’ adlı bir şiire bile yer verir bu bölümde. Hüzün Suçluları Koğuşu’nca yazılan gerçeğin tersyüz edildiği bu alaycı dilekçede, buldukları şartlar altında mutlu olmaları gerektiğini kabul eden mahkûmlar, mutluluğun görsellik üzerine kurulduğu bir dünyada, filmlerin uzunluğu da göz önünde bulundurularak sürpriz bir biçimde mutlu biten bir hikâyenin giriş ve gelişme bölümlerindeki acının stresini kaldıramadıklarını anlatıp kendilerine mutlu başlayıp mutlu devam eden ve görkemli bir şekilde mutlu biten filmler göstermelerini isticram ederler yönetimden (s. 107). Bu şiir, bir çağdaş dünya eleştirisidir ve hiç kuşkusuz bu dünyada yaşayan insanın üzerine alınması gereken şeyler söylemektedir.

Her şeyin birbirine karıştığı, neyin neyden ayırt edileceğinin belli olmadığı bir dünyada, “gerçeğin alt üst ettiği bir hayat/ hayatın alt üst ettiği bir gerçekle/ utanç içinde koyun koyuna” (s. 115) kendi köleliğini satın aldığını anlatır kaçak. Burada, bir eleştiri de dosta, dostluklara gelir, çünkü sözü edilen satış rezaletinde dostlarının ne diyeceğini hiç düşünmez şair. Değil mi ki onun yalnızlığına göz yummuşlardır ve en çok ihtiyaç duyduğu anlarda dostluğun gereğini yapıp yanında olmamışlardır, “rezalet/dostlar içindir asıl” (s. 115). Ancak, şair bu yola talip olmuşsa “yılğınlığın teslimiyetine teselliler” (s. 135) aranacak değildir. Kaçışı kendi seçmiştir ve yalnız kalmak bahasına yürüyecektir, başına ne gelirse gelsin sürekli aynı yanıtı verecektir: “bir daha mı/ hep/

efendim” (s. 125) ve dünyaya bir kez daha gelse aynı sözleri yineleyecektir: “kaderim diyorum/başka türlü olamazdı” (s. 135).

Kaçığın bütün arzusu, doğduğunda olduğu gibi, ölüm vakti geldiğinde de yaşamını çırılçıplak tamamlamaktır, ardında paraya ve makama çevrilebilecek hiçbir miras bırakmadan çekip gitmektir. Bu, hiç kuşkusuz, Tanrı merkezli bir inancın yansımasıdır: Dünya hayatı, oyun ve eğlencedir, sahip olduklarımız asla bizim değildir. Kara’nın “İsmet Özel’e sevgi ve hürmetle” dipnotuyla ithaf ettiği –bu onun öncüleriyle ve aklı uyanık tutan düşün ve şiir geleneğiyle bütünleşmek isteğinin göstergesidir- ‘Neyi Bulduğunu Unut’ şiiri bizlere bu sarsıcı gerçeği hatırlatır:

Unut, çünkü sen de yalan olursun bir gün. Neyi buldunsa, bulduğun bildiğin bir şeyden başkası olmayacak. Bildiğin bir şeyi bulmanın ayıbıyla yetin de uzak dur çığırkanlıktan. Seslerini keşfeden bebekler gibi bağırp durma. Neyi bulduğunu unut. Çünkü bir hazinedir bulduğun muhakkak. Unut ki sahibi kim belli olsun. Unut ki ömrün hazine bekçiliği ile geçmesin. Unut ki adın yağmacıya, adın haine çıkmasın.
Şimdi neyi bulduysak kaybettik demektir (s. 150).

Kara, okuru meselenin özünü görmeye çağırırken gerçekte kendisine de bir görme alanı açmaktadır. ‘Hatime’deki ‘Gözün Sultanlığı Hüzün’de söylediği üzere “kendini görmeksizin (içinde sen olmaksızın) gördüğün hiçbir şeyin değeri yoktur” (s. 164). Böylece, kaçığın yaşadıklarının şairin kendi hikâyesi olduğu kesinleşir. Bu yolculukta, şair yaralandıkça iyileşir, eridikçe pişer ve piştikçe kendisi olur: “Mum biri yukarı biri aşağı doğru iki zıt hareketle yanarken mumdur asıl” (s. 164).

Kara, *Doğuya Hüzün Turları*’nda başkaldıran, yıkıcı ve anarşik bir tutum benimser. Aykırı şeyler söylediğinin bilincindedir. Tarihteki benzer tercihlerin ortak yazgısı, itilmek, dışlanmak, taşlanmaktır; bunu bilir. Özsever bir eğilimle özgüvenin doruklarında dolaşır yine de: o bir hakikat arayıcısı, bir düzen yıkıcıdır:

ne yaşasam müstahak
bozdum tertibini dilimdeki hakikatin
eşitliği bozdum düzeni bozdum
sessizliği bile bozdum
ki bir bozguncu diye anılacak adım (s. 165).

Sonuç olarak Kara, kitabında sorunların kaynağını sınırların aşılmasında, yeniden oluşturulmasında ve dengelerin altüst edilmişinde görür. Hayatın ve aklın bozulmasından, kalbin ve vicdanın yozlaşmasından Batı’yı, Batılılaşmış aklı ve inancı sorumlu tutar. Doğu ise hüznü, arılığı ve doğal olanı çağırıştıran ne varsa onun adıdır. Oraya ulaşmak için Batı’nın ürettiği bütün sınırlar aşılmalıdır. Çağın temel sorunu da budur: sürekli

olarak aşılamazlığı telkin edilen manipülatif sınırların kısılcacındaki insanın gerçek sınırları unutmuş olması, hakikatten kopmasıdır. Mim Kara, *Doğuya Hüzün Turları*’nda, çağdaş insanın açmazlarını akıcı bir üslupla anlatıyor ve okura bir ayna tutuyor. Kaçağın serüvenine katılma, kitabın başında da söylediği gibi, anlattıklarının hiçbirini anlamadan her şeyi anlama olanağı sunuyor ona.